8

SUVREMENA KNJIŽNICA MATICE HRVATSKE
KOLO VI. — KNJIGA 35.

ANTUN BARAC

KNJIŽEVNOST I NAROD

(RASPRAVE I ESEJI)

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D. U ZAGREBU

20.dg.1

ANTUN BARAC

KNJIŽEVNOST I NAROD

(RASPRAVE I ESEJI)

Jun. kn. 8904

SEMINAR
ZA
SLAVENSKU FILOLOGIJU
u Sveučilištu
u Zagrebu

ZAGREB 1941 (studeni 1941)

IZDANJE MATICE HRVATSKE

NACRT ZA KORICE IZRADIO OTON POSTRUŽNIK
UVEZ: KNJIGOVEŽNICA BOGOMIL ŠOBAN

KNJIŽEVNI POJMOVI ILIRACA

1.

Naši su Ilirci, prema svojim prvotnim pobudama i namjerama, htjeli poglavito unaprijediti književnost. Ali je sve ono, što su radili, imalo više općeno nacionalno nego specifično literarno značenje. Stoga je ilirizam u najvećem dijelu knjiga i rasprava prikazan uglavnom kao nacionalan pokret, kome je književnost bila samo sredstvom nacionalnog buđenja i političke propagande. Prikazi toga pokreta sadržavaju zato najvećim dijelom kulturno-historijske ili političko-historijske elemente, jer su oni u njemu bili često važniji od specifično literarnih očitovanja. Čak i pisci, koji su izričito isticali, da pišu o književnom, a ne o političkom životu Hrvata u doba preporoda (Kulakovski), prikazali su u stvari više ovo drugo nego ono prvo. Izdajući svoje »Dokumente za naše podrijetlo hrvatskog preporoda«, prof. Fancev je zato izrijekom napomenuo: ... »u ove Dokumente ušlo je i priloga, koji literarno ne znače doduše ništa, ali nam otvaraju sasvim nove vidike na ključanje dopreporodnog hrvatskog javnog života«.

Ipak, ilirizam imade i za samu književnost golemo značenje, ako se i pusti s vida sve ono, što on znači za hrvatski narodni život uopće. Njegovo značenje nije samo u tome, što je stvorio jedinstven književni jezik i pravopis, što je pobudio na stvaranje mnogo mladih ljudi, što je nastojao stvoriti hrvatsku književnu publiku, što je stvorio prve hrvatske književne listove, itd. On je važan osobito stoga, što je hrvatskoj književnosti odredio smjernice, prema kojima se ona razvijala cijelo stoljeće. Javljaju se doduše katkad pokušaji, da se cijela književnost ilirizma, s obzirom na neznatnu umjetničku vrijednost njezinih proizvoda, proglasi naivnom i beznačajnom. Ali se isto tako periodički javlja težnja, da se još jasnije istakne potreba, kako se cijela hrvatska književnost ima raz-

vijati smjerom, što joj ga je dao ilirizam. Tako su mislili u Šenoinu vremenu, tako su mislili i glavni predstavnici »Mladih« i »Starih«. Pače, nisu rijetki pojavi, da je proglašen gotovo izdajom narodne stvari svaki pokušaj, koji je išao za tim, da se književnost oslobodi tradicija ovoga razdoblja.

Kraj svega toga, što ovakvi zahtjevi mogu zvučiti kao nešto sasvim opravdano i razumljivo, jer niti jedna narodna književnost nikad potpuno ne prekida svoj kontinuitet, opet oni zvuče dosta neodređeno. Nije iz njih sasvim jasno: što bi novija pokoljenja od tekovina Iliraca imala da prihvate — da li njihov nacionalni zanos, da li činjenicu, što su Ilirci svoje literarne napore podvrgavali nacionalnim tendencijama, da li njihovu požrtvovnost u radu za književnost, da li njihovu građu, vidike, stil, i t. d.

Za svako je pokoljenje u književnosti važno, kako će se ono postaviti prema nekim krupnim problemima umjetnosti, bez kojih uopće nema književnosti, i koje treba u svakom razdoblju iznova rješavati: odnošaj prema narodu i društvu, problem književne građe, problem stila, problem umjetničke vrijednosti, pojam stvaraoca. U svakoj književnoj periodi ne izbijaju svi ti problemi podjednako žestoko, niti se o njima svima uvijek podjednako raspravlja. Ali se oni u svakom razdoblju dadu osjetiti — bez obzira na to, da li su ih stvaraoci i literarni teoretici i formalno iznijeli. Pa tako se oni dadu osjetiti i u književnosti ilirizma.

U svojoj pjesmi »Domorodac« u »Danici« g. 1841. prikazao je Ivan Kukuljević svoj ideal rodoljuba: O ponoći, dok sav svijet naokolo spava, samo u jednoj sobici gori svijetlo, i u njoj bdi mlad čovjek:

Sad kod luči samcat sjedi,
Oko njega dusi sami;
Byron, Puškin, Tasso blijedi,
Šekspir, Šiler, Omir znani,
A i pisci Osmanlide,
Mandaljene i Kristide.

Živeći među knjigama, ispitujući prošlost čovječanstva i domovine, taj Kukuljevićev mladić želi podići svoj rod:

Zna, da umno prosvjećenje
K tomu cilju stazu lije,
Hitrim kopljem Tritogeníje
Cijeli svijet da borbu bije,
I da lahko pero vlada
Ljudsku ćud, i gvožđe sada.

U licu Kukuljevićeva domoroca izražen je i pojam književnika, kako su ga Ilirci stvorili u prvim godinama svoga djelovanja: književnik je svaki onaj, koji piše na korist naroda. I sam Stanko Vraz, koji je pripadao onom broju Iliraca, koji su imali najjasnije književne pojmove, shvatio je književnost u prvim godinama svoga djelovanja još prilično utilitaristički. U jednom pismu Mažuraniću on je g. 1836. postavio sasvim određeno pitanje: što valja da pišu književnici Ilirci, i kako valja da pišu. Na prvo je pitanje odgovorio: — »Što je namjera našeg pisanja? Da izobražamo narod. Ta naš narod, premda od jakog junačkog koljena, nije posve još ni izilazio iz kolijevke. Ne valja dakle da mu davamo već britku dimiskinju ili zrnom nakrcanu pušku u ruke, neka se ne umori ili svoje mile braće ne ubija. Ne valja da ga priučujemo spletenim ustavkom strogog mudroljublja, neka mu gingavih možđanah ne smetemo, mlađanog razbora ne pogubimo. Sprvce treba da mu podamo ljuljke u ručice, tupu ćordu od ljesa ili olova ugibljivog kanoti njegova djetinjska volja, i pušku, koja nije kadra da meće taneta, koja pukne bez učinka, kanoti njegov glas. Glavu pak valja da zabavljamo lahkimi pjesmami od cvatuće livade i bašče, od žuboreće ptice i čistog potoka sagrađenimi; zabavljajmo ga s različitom milotnom poviješću od pjevajućih vila i hrabrih junaka. Eto Ti zabava za naš narod, dok ponaraste do britke sablje i vojnog koplja, i konjicu do stremena, dok ponaraste do razbora i razloga«.[1]

Vraz je dakle shvaćao književnost kao sredstvo za obrazovanje naroda, i ponavljao je tridesetih godina to svoje shvaćanje u mnogo navrata. A kako ju je tada shvaćao on, shvaćali su je više manje svi pisci ilirizma, neki čak i do kraja ovoga razdoblja. Godine 1842., nakon sedam godina obnovljenoga književnoga života, on je osjetio, da je hrvatska književnost već izišla iz godina djetinjstva, i da o njoj treba

[1] Građa za povijest književnosti hrvatske, I., 241.

ozbiljnije govoriti. Ali je i tada u »Kolu«, referirajući o književnim izdanjima, pisao o svima novim edicijama, a ne samo o beletristici.

Slične misli, kakve je od g. 1836. do g. 1842. razvijao Vraz, iznosio je g. 1848. Adolfo Veber Tkalčević, tek ulazeći u književnost. Konstatiravši živost u hrvatskom političkom životu, a mrtvilo u književnosti, Veber je postavio zahtjev: svaki hrvatski inteligenat, bez obzira na zvanje i položaj, morao bi napisati knjigu iz svoje struke, jer bi to bio najjednostavniji način, da nam se obogati književnost. Veberove su konstatacije o hrvatskom narodnom životu:

»Svijet, čuvši viku i buku za narodni naš jezik, te čitavši krasne govore u županijah o tom predmetu držane, misli: Hrvati se silno dižu. Ta u njih imade krasnih svojstava. Ta u njih cvatu znanosti i umjetnosti. A kad zaviriš u našu književnost, ne vidiš nego izgorjelu suhu stepu. Oko ti ne nazrije niti jedne oaze.« . . . »Lasno je u varmeđskih dvoranah govoriti o predmetu, o kom se ne da nego lijepo besjediti; ali u sobi kod stola sjediti, misliti te pisati, to je našim gizdelinom vrlo teško.«[2]

Janko Drašković tražio je od Gaja, da u »Danicu«, literaran list, uvrštava i članke o poljodjelstvu, industriji i sl., pa je ovakve misli unosio čak i u vlastite pjesme (»Mladeži ilirskoj«). Potkraj g. 1836. pisao je Gaju: »Razgovarajući se z višima žarkima pomoćnici ilirstva, naša biše želja, da od nove godine Danica svaki put nešto industrijalskoga sadrži. — Ja indi, i Kiepach, i možebiti još koji ti ćedu se najti, koji od poljotežanja, od orudelih gospodarstva, od hrane svakojakoga goveda i marvine, od sopotnih, i drugih novih iznaitih kotrigih industrije — od žganarstva, i pive kuhanja, i riječjum od sviju stvari korist nosećih — pisati i svoje trude tebi slati budu. Želimo istom, da ti u kratkom što bržeje to oglasiš, i kratko predstavije učiniš, kako je današnjem zemanom trebno s industrijum posle svoje goniti, i kako oni narodi, koji to ne čine, ostraga ostanu u biću i snazi prema drugima.«[3]

Ovakva i slična mišljenja izbijala su u vrijeme, kad je trebalo stvarati noviju hrvatsku književnost. Ali je Vraz —

---

[2] Danica 1848., str. 67.
[3] Građa VI., str. 52.

koji je književna pitanja shvaćao najsvestranije — morao doskora opaziti, kako djetinjsko doba hrvatske književnosti traje i preko naravnoga vremena, pa da uz djetinjsku publiku ostaje djetinjast i velik broj književnika. Zato je, nakon novih iskustava, i mogao napisati svoj sonet »Nadriknjištvo«, u kome je govorio prilično drugačije nego god. 1836.:

Kod nas piše sve, što nosi uha,
Nudeć kupcu pa kakvo je da je,
I umrijet će, ako l' tako ustraje,
Duh slovinski s tog svagdanjeg kruha.

Neima u toj čorbi soka ni duha:
Da sad kemik pretapljat je ustaje,
Ne bi izišlo tolik smoka iz taje,
Što bi triput najela se muha.

Europa je k duhu već dorasla,
Jer ju pisci krepkom hranom hrane,
Kano Hektor svog sinčića — mozgom.

U posljednjim stihovima ovoga soneta, kao i u riječima, kojima je započeo svoje kritičke zapise u »Kolu«, ogleda se donekle književni razvitak Stanka Vraza. Oko g. 1836. izjavljivao je on, kako hrvatskoj literarnoj publici u počecima literarnoga života treba davati laku hranu, kao djetetu. Pod pojmom književnosti obuhvaćao je pak, bez razlike, sve štampane stvari, koje mogu biti od koristi narodu. U toku nekoliko godina on je svoje poglede učvršćivao. Nije doduše nikad napustio misli, kako je glavna zadaća literature, da diže narodnu obrazovanost, ali je na književna djela postavljao sve veće zahtjeve, i ujedno je pojam književnosti stao sve više podređivati pojmu umjetnosti. A to je uglavnom razvitak, što su ga prošli svi glavni literarni predstavnici ilirizma.

Kao i u svakom razdoblju hrvatske književnosti, i za vrijeme ilirizma bilo je pisaca različite vrste. Najveći je broj tadanjih književnika pisao zato, jer se na taj način pokazalo njihovo domoljublje, i jer su oni tako dolazili do nekoga glasa. Njihova je književna građa uglavnom uvijek ista (pjesme o slozi, o slavi, o slavenstvu, erotika bez ličnih crta), a stil i stih imitacija ili Dubrovčana ili narodne pjesme. U drugu grupu idu inteligentniji književnici, koji su pomoću književnosti vršili svoju nacionalnu dužnost: u vrijeme ilirizma beletrističkim djelima, kakva je tadanja publika najviše i tražila, a na-

kon ilirizma dali su se na druge korisne poslove. To su inteligentni diletanti, koji su dali ono, što su mogli, ne živeći u iluzijama, da su veliki umjetnici (Vukotinović, Rakovac, Kukuljević, donekle Bogović). Ali je pored njih bilo i pisaca, koji su dublje osjećali, što je književnost, i koji su svoje mišljenje znali izreći, na ovaj ili onaj način. Njihov broj gotovo iščezava u broju svih književnika ilirizma. Ali sam broj nije odlučan. U taj broj ne pripada samo Stanko Vraz, nego i Mažuranić, i Preradović i Demeter, a donekle i pisci druge grupe.

2.

Da se književnost ilirizma može pravilno shvatiti, treba istaknuti, da su njezini najznatniji predstavnici imali takvu literarnu obrazovanost, kakvu je imalo rijetko koje kasnije hrvatsko književno pokoljenje. Već samo školsko obrazovanje u predilirsko doba omogućivalo je omladini, da u gimnaziji vrlo dobro upozna klasičnu književnost. Društveni pak život Hrvatske bio je takav, da su se mladi ljudi razvijali u sferi njemačke kulture i njemačke književnosti. Mnogi književnici ilirizma pisali su tokom cijeloga života okretnije njemački nego hrvatski. Prema tome, oni su već i uzrasli u dodiru s jednim dijelom tadanje kulturne Evrope. Sam popis djela u Gajevoj knjižnici pokazuje, kakve su se sve knjige čitale u Hrvatskoj u vrijeme ilirizma. Tadanji naši glavni intelektualci nisu poznavali samo sva glavna djela evropskih književnosti, nego su bili i u dodiru sa svježim produktima tadanjih evropskih literatura. Njihovu lektiru nisu sačinjavali samo Goethe i Schiller, Byron, Puškin i Lamartine, nego i Herwegh i Béranger, i Heine, i Hugo, i Balzac. Razumije se, da su onda najznatniji od njih morali imati i jasnije poglede na probleme književnoga stvaranja i književne vrijednosti.

O svojim pogledima na književnost pisci ilirizma nisu pisali mnogo, ni sistematski. Od svega onoga, što je u to doba u nas pisano o nekim osnovnim pitanjima literature i literarnog života, mogu se navesti samo dva opširnija članka: Vukotinovićev članak »Tri stvari književenstva — ukus, slog, kritika (u 3. sv. Kola, g. 1843.) i Demeterov članak »Misli o ilirskom književnom jeziku« (u Danici 1843.). Sadržaj Vukotinovićeva članka dade se razabrati već iz natpisa, dok je Demeter pisao o predmetu, koji je i danas aktualan: o jeziku kao sredstvu

umjetničkog izražavanja. — U vrijeme ilirizma izišao je samo jedan pokus, da se naša publika informira o nekim problemima estetike: Utješenovićeve »Misli o krasnijeh umjetnostih« (u Vili ostrožinskoj, 1845.). Ali se iz pisama nekih pisaca, iz dijelova nekih pjesama iz toga vremena i iz nekih književnih referata osjeća, kako su glavni pisci ilirizma i poznavali estetiku, i osjećali sve one probleme, pred kojima stoji umjetnik-stvaralac. — U spomenutom svom članku »Tri stvari književnstva« istaknuo je Vukotinović potrebu, da naši pisci upoznaju estetiku: estetika, po njegovim riječima, ne stvara pisaca, ali ona može razviti prirođene sposobnosti, očistiti ih od krivih mnijenja.

Proces, što ga je književnost ilirizma prolazila od g. 1835. dalje bio je u tome, što su njezini glavni predstavnici stali sve više paziti na umjetničku vrijednost književnih djela i na stvaralačke sposobnosti pisaca. Govoriti o tome javno bilo je u ono vrijeme teško. Vraz je, zbog svojih blagih referata u »Kolu«, bio i javno i privatno napadnut, jer su ljudi tvrdili, kako on svojim kriticizmom vrijeđa zaslužne rodoljube. Zato je nakon svojih prvih ocjena volio šutjeti negoli o novim knjigama govoriti nepovoljno. — Vukotinović je u spomenutom članku u »Kolu« istaknuo misao, kako se književni život sastoji upravo u književnoj borbi, i da se u ime sloge ne smiju sprečavati idejna pročišćavanja. Ali je i 3 godine nakon toga, g. 1846., Šulek pisao u »Danici« o teškoćama, kojima je izložen onaj, koji hoće da ozbiljno i objektivno govori o književnosti:

»Ako je zvanje kritika već uopće mučno, nezahvalno, s mnogimi neprilikami skopčano, teškimi zaprekami okruženo: to se sva ova zla podvostruče, kad tko stane pretresati plodove književnosti mlade ili preporođene. Jer želeći djelo koje prosuditi, ne dostaje, ako mu kreposti i izvrsnosti izbrojimo, nego treba da i njegove mane i pogreške općinstvu kažemo. Al' uprav ovo je Scila i Haribdis, o kojoj se navadno najbolja presuda razbija, mjesto harnosti korbu kritiku donaša, i tako mu svu dobru volju otima. Jer ako koga hvali, zovu to bratinskom uslugom, učinjenom pod pogodbu, da onaj, kojega hvali, u svoje ga vrijeme opet u zvijezde kuje, te kažu, da je to hvalisavac, da je repata lisica, koja hvaleć gavranovo graktanje čeka, da joj padne iz usta komad sira. — Ako pako kritik

djelo koje osuđuje, potvaraju ga zlobom i jalom, nezrelim peckanjem, koje spisatelja samo plaši i od daljnjega napredovanja na literarnoj stazi odvraća; a mi stojimo tek u onom stadiju duhovnoga razvitka, gdje nam valja ljude na spisateljsku njivu vabiti, nekmoli odbijati. — Kazat će dakle gdjetko, da bi valjalo mučati; al' ni ovo nije svima po ćudi. Jer ako se u književnom listu ne uzima u obzir na proizvode literature, kore učredništvo nemarnošću i nehajstvom. A ne da se tajiti, da bez zdrave kritike ni jedna literatura ne može napredovati, jer samo njezinom pomoću moći će spisatelji doznati, jesu li pravim putem udarili i zahtijevanju općinskoga mnijenja zadovoljili.«[4]

Sve su to znakovi, kako su bolji književnici ilirizma osjećali, da je nezdravo, kad se pod firmom patriotizma i književne sloge naturuju publici knjige bez umjetničke vrijednosti. Ipak, kroz sve teškoće, da se o tim pojavima govori otvoreno, u književnosti ovog doba ipak izbija od zgode do zgode misao o umjetničkoj vrijednosti ili nevrijednosti književnih djela — unatoč tome, što je prosječni literat ilirizma mrzio otvorenu raspravu o književnim pitanjima. Stanko Vraz, najiskreniji od svih, iznosio je svoje mišljenje u listovima prijateljima, ili se u epigramima izrugivao nezrelim produktima različitih stihotvoraca. Ali su i neki od onih književnika, koji su sami štampali svoje knjige, osjećali pokatkad, da ono, što pišu, nema bogzna kakve vrijednosti. Ljudevit Vukotinović, izdajući g. 1842. svoje pjesme »Ruže i trnje«, iznio je u predgovoru načelo: Svaki neka čini, koliko može; uvijek je lakše koriti ono, što su učinili drugi, negoli sam nešto stvoriti. — A Antun Nijemčić, obraćajući se Gaju, da mu u »Danici« štampa pjesme, učinio je to ovim riječima:

»Što se kod Nijemcih i ostalih na višem — što se slovstva tiče — izobraženosti stupnja nalazećih se narodih Skriblerwut der kleingeistlichen Federberupfer zove, ne može polag mojega mnijenja u ovo doba, kanoti u svanuće naše slovstvene poslenosti, nijednog stići, koji štogod s perom priopćiti naumije — već bi se bolje ražeženošću prema materinskom

---

[4] Danica 1846., str. 88.

jeziku nazivati moglo; ne bojeći se dakle podobnog udesa — pošiljam Vam priklopljene stihove — prvorođenje moje.«[5]

Iako su dakle Vukotinović, Nijemčić i slični pisci svoje misli izricali s obzirom na literarne prilike u vrijeme ilirizma; iako su željeli, da se uvaže rodoljubni razlozi, koji su ih vodili pri pisanju, opet se iz njihovih riječi osjeća, kako ni oni sami nisu držali, da su njihove stvari bogzna što vrijedne, i kako su i sami znali, da njihova djela u velikim književnostima ne bi značila ništa.

Upozorenje, da se u nas o pojavima domaće umjetnosti u vrijeme ilirizma sudilo blago samo s obzirom na tadanje naše prilike, izrekao je jasno i otvoreno Demeter u »Danici« g. 1841. govoreći o naporima domaćih glumaca: »Za da nas nitko zlo ne razumije, držim potrebno, da ovdi jedanput zanavijek izjasnim, da se tako ova kao i svaka druga pohvala ... ne kao zaslužena nagrada umjetničkih djelovanja, nego samo kao prijazna pobuda, koja je početniku ... potrebna, smatrati ima.«[6]

Svi su dakle inteligentniji ljudi u nas tada bili svijesni, da egzistira i drugačija umjetnost, negoli je bila ona, što su je stvarali Ilirci u počecima razbuđenoga narodnoga života. Kod svih se bistrijih ljudi i nadarenijih pisaca sve više pročišćavao pojam umjetnika-stvaraoca, koji ima malo što zajedničko s pojavom zabrinutog ili oduševljenog rodoljuba, ili naivnog grafomana, kako ga je ponekad stvarao ilirizam. O tim je pojmovima najviše i najčešće govorio Vraz, ali se spoznaja o osobitim karakteristikama stvaraoca očituje i u drugih pisaca. Tako na pr. Trnski, po svome radu u najvećem dijelu samo stihotvorac, tipičan za početke novijeg hrvatskog književnog života, u svojoj pjesmi »Vila ilirska« (u Danici 1839.) govori na ovaj način:

Velika je, slavna, plemenita
Svrha vile, koju stići ima,
Al' i od svog svešteníka pita,
Da čist bude, plemenit pred svima.
N e u m j e t n i k m a n k o d n j e d a n g u b i,
O znade se, — rad sebe je ljubi!

---

[5] Građa VII., st. 140.
[6] Danica 1841., str. 20.

U svojim daljim razlaganjima o zadacima književnosti Trnski je u toj pjesmi i opet tipičan Ilirac, govoreći:

Sve što j' lijepo, dobro, istinito,
Što j' uzmožno, junačko i vrijedno,
Tu u krasno odijelo uvito
Ona žudi kazat ti zajedno,
U kreposti hram te upeljiva,
A mat sina kreposnog dobiva.

U posljednjim je stihovima Trnski izrekao misli, koje zvuče veoma uzvišeno, i koje će u hrvatskim književnim borbama, i više desetljeća nakon ilirizma, često sačinjavati najjače krilatice onih, koji su bili daleko od pravog umjetničkog stvaranja. Ali je činjenica, da je on u jednom dijelu pjesme otvoreno spoznao: kako neumjetnik badava troši vrijeme, kad hoće da stvara.

Jasnije negoli Trnski, a i nego sam Vraz, izrekao je svoje poglede na umjetnost u nekim svojim ocjenama u »Danici« Demeter. Pišući tu g. 1847. na pr. o almanahu »Slavjanka«, on je iznosio ovakve misli:

»Pjesnik nije glumac, kojega pjesme svijetu samo za razveseljenje služe, on mora biti svećenik najdubljih tajnosti čovječanske naravi, on mora onu božanstvenu iskru, kojom se čovjek od ostalih stvorah razlučuje, ne samo čuvati, da ju zemaljske bure ne utrnu, već i gojiti ju, da većma i čistije kroz tmine toga života zabliješti i siromašnim umrlim stazu pokaže, po kojoj hodati imaju... on mora sići u dubljinu čovječanskog srca i upoznati se s njegovimi mukami, boljami, nadami — njegova ćut, njegova ljubav mora ga na krilih ushićenja i preko granica nedostatnog čovječanskog znanja odnijeti — kao žitelja duhovnog svijeta... jednom riječju, on mora biti prorok.«

»Pjesnik... nije dosta da ima samo živahnu fantaziju, prirođenu ćut krasote, ushićenje i blagorječnost, ne, on mora imati i srce čisto i bezazleno kao u zdravog djeteta, srce onakvo, kao što je proizišlo iz ruku stvoritelja... srce, koje nisu jošte izopačile ljudske nauke i podle strasti ovog svijeta, srce, koje ćuti svaku tugu i pečal svojega brata, kao da je njegova vlastita.«[7]

Premda i u Demeterovim rečenicama ima i maglovitosti

[7] Danica 1847., str. 192., 200.

i izrazito romantičarskih shvaćanja, premda i Demeter ističe nacionalno i etičko značenje umjetnosti, opet je karakteristično i važno, da on glavna obilježja umjetnika-stvaraoca (osjećajnost, živahna fantazija, sposobnost, da znade izraziti svoje doživljaje) shvaća kao nešto, što se samo po sebi razumije — a pored toga, ili povrh toga, traži od pjesnika da osjeća s ljudima, da bude prorok, itd.

Još je jasnije iznio ovakve poglede na književnost i književnike Adolfo Veber Tkalčević, na završetku cijeloga ovoga književnoga razdoblja, tumačeći malenu vrijednost cjelokupne književnosti ilirizma upravo time, što su tridesetih i četrdesetih godina 19. vijeka u Hrvatskoj pisali mnogi ljudi, koji nisu imali nikakva umjetničkoga talenta. Tražeći od svakoga hrvatskog intelektualca, da piše knjige iz svoje struke, Veber je ipak istaknuo, da se ne može, i ne smije, svatko baviti umjetnošću. U nekoliko rečenica karakterizirao je vrlo dobro cjelokupni unutarnji razvitak hrvatske književnosti u razdoblju ilirizma:

»Idejom književnosti ilirske tjerani, naši domoroci uzeše svaki polag svojih sposobnosti sastavljati knjige, te ih na svijet izdavati. Kao kod svakoga naroda, tako i kod našega preporođenja planu ilirsko obzorje jasnom vatrom pjesništva, veoma potrebnom za da se narod iz mrtvila prene, te za svoje cijelom dušom prione. Na diku našega pjesništva služi, da je čisto narodnim duhom oduhovljeno bilo. Mnogo se doduše na toj skliskoj stazi pojavi pjevaoca, no rijetko je tko uspio: jer tko hoće da postane dobar pjesnik, mora sloviti tvorivošću duha, dosjetljivosti i pjesničkim uzletom. — Bez tih vlastitosti neka se nitko ne maša pjesništva, jer neće jamačno uspjeti. To dokazuje naš dvanaestgodišnji život, gdje vidimo, da se nije svaki s dobrim uspjehom latio pjesničkoga pera. Spočetka nam je svako rimotvorstvo dobro došlo, a naša kritika ustezala se je javno ukoriti pogreške, ili onim, kojim dano nije, savjetovati, da se toga posla kane. No sada buduć ponešto zreliji, niti se svakom obmamom zaslijepiti damo, te buduć se je tih rimotvoraca sijaset pojavilo, savjetujemo prijateljski, da na mjesto pjesništva, za koje stvoreni nisu, prozu, u kojoj bi jamačno uspjeli, obljube, te tim načinom svoje inače dobre misli saopće.«[8]

---

[8] Danica 1848., str. 118.

3.

Uporedo s pročišćivanjem pojmova o tome, što je umjetnik-stvaralac, nabacivali su Ilirci i druge književne probleme: problem književne građe, problem književnog izraza, problem slobode stvaranja.

Književna građa tipičnih pjesnika ilirizma bila je strahovito jednolična. U godištima »Danice«, od g. 1835. do g. 1848., ima razmjerno vrlo malo pjesama, u kojima ne bi bar jednom bila spomenuta riječ »sloga«. Vrazove »Đulabije« morale su se i čitalaca i pisaca dojmiti već i zato ugodno, što je i u njihovu sadržaju bilo nešto novo. Vraz se u svojim epigramima izrugivao programatskim pjesnicima sloge, a u svojoj pjesmi »Braći, što ištu, da pjevam davorije« (1837.) on je iznio i svoju unutarnju borbu sa zahtjevima okoline:

Izabrah Krešimira,
A njega ne htje lira.
Zapjevah Ljudevita
I Zrinja glasovita:
Al' žice od lirice
Zveču mi čar Ljubice.
— — — — — — — — —
Slaba je moja lira,
Za vas se hoće mira.
A vi sad opet, žice,
Pjevajte čar Ljubice.

U toj pjesmi nije Vraz izrazio samo nadmoćnost svojih ljubavnih čuvstava nad svim ostalim čuvstvima, nego i nešto važnije: teškoće, pred kojima stoji pravi stvaralac, koga njegovi suvremenici sile, da piše prema programatskim zahtjevima njihova doba.

U jednom listu Gaju Vraz je pisao o dojmu, što ga je na nj ostavila »Danica«. Potužio se na ukočenost i suhoću velikog broja priloga i nastavio: »Ti i ostali pišeš za našu mladež, nadu domovine, dakle valja i riječju, kojom se zabavlja mladež, kojom srce momka ili mome ganemo, ne pak riječju, kojom divane već ponarasli, kamoli riječju, kojom mudruju sjedoglavci, baratati. I gotovo Ti kažem, da Ti vjekoma nećeš sjedoglavaca, koji nisu još domoroci, domorocima učiniti. Što Te dakle bantuje, gdje kakav stari kaluđer zagorski ili sla-

vonski kaže: »Kaj je meni zato, je li Vukotinović ovak ili onak zaljubljen.«[9]

Očito je dakle, kako je i u doba ilirizma bilo ljudi, napose starijih, koji su držali, da nije ni ozbiljno ni suvremeno pisati lirske, poimence ljubavne pjesme, govoriti naprosto o svojim ličnim osjećajima (»Kaj je meni zato, je li Vukotinović ovak ili onak zaljubljen«), nego je pjesnik morao govoriti o ozbiljnim stvarima, kojima se bavi »ozbiljni« svijet.

Vraz je dakle među prvim Ilircima otvoreno postavio zahtjev, da pisac piše naprosto o onome, čime je ispunjen njegov unutarnji život. — Iz najvećega dijela pjesama, što su ih pisali prosječni pjesnici ilirizma, teško se međutim dadu osjetili ličnosti pisaca. Čak i onda, kad su govorili o sebi, napose o svojim ljubavima, teško se iz njihovih stihova dade razabrati, što su lično osjećali i doživljavali.

Ipak, samostalniji duhovi toga vremena kušali su kojiput iznijeti i vlastite osjećaje, nepatvorene i lične. Najinteresantniji je u tome i opet Vraz. Iz njegovih se »Đulabija«, iako su one bile doživljene, jedva dade razabrati, što je u njima općeno romantičarsko, a što lično Vrazovo. Ako u tom djelu i izbija njegov pjesnik, to se ne vidi toliko po ljubavnim elementima, koliko više u opisima prirode, u raznježenosti i t. d. Ali je Vraz s vremenom postajao sve ličniji — u gazelama i sonetima. Zanimljiv je u tome i Blažek, koji je u svojim (neštampanim) pjesmama prelazio, čini se, preko svih obzira na literarnu atmosferu ilirizma, izražavajući u njima svoj sumorni, a pomalo i lascivni način gledanja. Prirodna i neobuzdana erotika izbija katkad u Vukotinovića — koliko to nije u vezi sa stranom lektirom.

Mažuranićeva je književna tvorba dosad prilično malo ispitana s obzirom na njezinu umjetničku vrijednost i s obzirom na stvaralačke karakteristike njezina pisca. Čini se međutim, da stilska obilježja »Smrti Smail-age Čengijića« nisu nesvijestan plod Mažuranićevih stvaralačkih sposobnosti, nego da je ovaj pisac imao potpuno izgrađene poglede na književnost. U svome članku »Literatura ilirska« (u Danici 1841.) prikazao je on pjesmu Ane Vidovićeve »Anka i Stanko«, izričući ovakve opaske: »Kakvo prostodušje, kakva

---

[9] Građa VI., str. 315.

jednostavnost... A s istim prostodušjem i jednostavnosti, upravo onom, koja se izvan Omera i Osijana ne nahodi više nigdje, neg' u naših narodnih pjesmah, spjevana je i pjesanca ista.«[10]

Isto je tako Preradovićeva poezija ispitana s različitih stajališta: sa stajališta formalne estetike, u vezi s pjesnikovim životom, i sa stajališta Croceove estetike. Ali je dosta malo rečeno o tome, kako je Preradović stajao pred glavnim problemom umjetnosti: proglemom izražaja. Mnogi njegovi listovi pokazuju, kako se on tim problemom veoma ozbiljno bavio. Iz njih se vidi, kako je on sam vrlo dobro osjećao, da je velika razlika između slika njegove mašte i njihova izražaja, između njegovih umjetničkih težnja i njihovih ostvarenja. Preradović je kroz cio život bio svijestan, da ne vlada toliko hrvatskim jezikom, da bi za svoje doživljaje mogao naći adekvatan izražaj. Treba na pr. isporediti njegove riječi Vrazu, iz g. 1845., s riječima Ilijaševiću (iz g. 1867.). Vrazu je pisao:

»Vi ste preveć dobro o mojih pjesmah sudili, i da mi niste prijatelj, morao bi reći, da se samo šalite. Ja dobro spoznajem, što sam i gdje sam na književnom našem polju — i tko zna, hoću li ikad tamo stignuti, gdje bi može biti već sad bio, da su okolnosti othranjenja moga drugačije bile. Sve, što ja pišem, to kao iz sna vadim, iz sna prvih ljeta moga života, gdje nijesam druge glase nego materine slušao. Preveć su me tuđi običaji, tuđa čuvstva, tuđe mišljenje nadrasli, za da bi ja mogo izvorni domorodni spisatelj postati; ja ću uvijek u sumraku basati među tuđom noći i domorodnim danom. Po tih razlozih morao bi pero baciti, prekrstiti ruke i plakati. Ali opet pamet mi veli: s plačem nećeš ni sebi ni drugima pomoći — čini, što možeš — krpaj, ako ne znaš šiti. I tako, moj prijatelju, ja krpam, i moja utjeha u tom stoji, da i krpana haljina može biti poštena.«[11]

Ilijaševiću pak, koji mu je slao svoje pjesme, pisao je: »Lijepe su sve tri ove pjesme, samo im se vidi, kao uopće svim Vašim proizvodom, da su uz malo muke rođene, a bez muke nema prave pjesme; ja ih barem po svom iskustvu ne

---

[10] Danica 1841., str. 103.
[11] Građa I., str. 115.

poznam, budući da se katkad po 14 dana mučim na jednom stihu, na jednom izrazu. Vi bi morali manje pjevati, ali stroži biti prema samom sebi; predobar ste otac svojoj djeci! Vi imate jezik sasvim u svojoj vlasti, kao što ga ja nemam, Vi ste majstor u formi, a imate lijepih misli i čuvstva, samo ste preveć popustljivi i brzo zadovoljni sa svojim radom.«[12]

Iako je Preradović ovaj list Ilijaševiću pisao gotovo dva desetljeća iza propasti ilirizma, opet iz njega izbija isti osjećaj, koji izbija iz lista Vrazu, iz g. 1845.: apsolutna umjetnička savjesnost čovjeka, koji znade, da pjesništvo nije u tome, da se s lakoćom izbaci manji ili veći broj stihova, nego u mučnom i teškom napinjanju čitavoga umjetnikova bića, da nađe precizan i jedino moguć izraz za svijet svojih doživljavanja.

4.

Tridesetih i četrdesetih godina prošloga vijeka dala su se među hrvatskim piscima osjetiti dva različita shvaćanja s obzirom na pitanje: Da li je književnost ilirizma nova književnost, ili je to samo preporođena, obnovljena književnost? — Prvo shvaćanje zastupao je Vraz, jer on kao Slovenac nije imao intimnijih veza ni sa starijom kajkavskom, ni s dubrovačkom književnošću. On je dubrovačku književnost tokom godina doduše bolje upoznao, ali se čini, da je ona za nj ostala uvijek nešto naučeno, a nije srasla s njegovim bićem. Drugome su shvaćanju bili bliži književnici, koji su svoj literarni rad bili započeli na kajkavskom narječju (Rakovac, Vukotinović). Oni su prihvaćanje štokavštine držali potrebnim radi nacionalnih razloga, ali to za njih nije značilo ujedno i prijelaz u neku novu književnost. Ovako su mislili i književnici iz čakavskih krajeva (Mažuranići).

Za prave književnike ilirizma njihovo stajalište prema dubrovačkoj književnosti nije stajalo samo do toga, što su u njoj mogli naći neku legitimaciju za starost naše kulture (kao što je to ona bila u neku ruku za Gaja, Draškovića, Seljana), nego i do činjenice, što su trebali jezik kao sredstvo umjetničkog izražavanja, aparat, kojim će što okretnije moći iznijeti svijet svojih doživljaja. Svi oni, koji su osjećali

---

[12] Građa I., 214.

umjetnički, znali su, kako primanjem štokavštine, t. j. gramatičkih oblika, glasova, sintakse, nisu još ni izdaleka zadovoljene potrebe umjetnika stvaraoca, ako on u jeziku nema potreban broj riječi, fraza i sl., pomoću kojih će lako izreći sve, što želi.

Iz hrvatskih književnih dokumenata tridesetih i četrdesetih godina može se zaključiti, kako su se njihovi pisci strahovito mučili oko problema izražaja. Imajući jasne predodžbe, oni ipak u vlastitom jeziku nisu mogli naći pravu riječ ili pravu frazu za ono, što su htjeli reći, nego su se morali utjecati različitim pomagalima. Ljudevit Vukotinović je u tekstu svojih drama (Golub, Prvi i zadnji kip) njemačkim riječima tumačio hrvatske riječi, a Ivan Trnski činio je to čak i u privatnim listovima (na pr. u listovima Dragojli Jarnevićevoj)! A to je znak, kako je u nas tada trebalo tek stvarati precizne izražaje za pojedine pojmove, pa da ni sami pisci, kao ni njihovi čitaoci, nisu bili sasvim na čistu sa značenjem pojedinih hrvatskih riječi.

Stanko Vraz, koji je u teoriji udarao na unošenje dubrovačkih jezičnih elemenata u živu književnost, nije se tih elemenata ipak mogao nikad sasvim otresti. Mogla su tu biti odlučna i nesvijesna sjećanja — ali je očito odlučivala i potreba izražavanja: tražeći potreban izraz za predodžbu, Vraz ga je, i protiv vlastitih zahtjeva, uzeo odanle, gdje ga je najlakše mogao naći, t. j. u jeziku dubrovačke književnosti.

Književnici ilirizma, koji su doista htjeli stvarati, stajali su pred izborom: da li treba početi ab ovo, te mucati i zapinjati (kao što se to osjeća u prvim radovima Ivana Mažuranića, Ivana Kukuljevića, Stanka Vraza), ili treba otvoreno preuzeti baštinu starije književnosti, u prvom redu dubrovačke, te je dalje izgrađivati. Vraz je bio otvoreno za prvo rješenje, te je za nj iznio mnogo razloga, i opravdanih i neopravdanih. Najjasnije je pak iznio mišljenje protivne grupe Dimitrija Demeter, u članku »Misli o ilirskom književnom jeziku« (u Danici g. 1843., br. 2., 3. i 4.), s jasnom aluzijom protiv Vraza. Taj je članak značajan i kao dokumenat ondašnjih prilika, ali i zbog problema književnog jezika uopće.

U Demeterovu članku ima mnogo opravdanih i ozbiljnih, ali i nešto naivnih misli. No iz njega jasno izbija jedno: kako je njegov pisac živo osjetio, što znači jezik kao sredstvo umjet-

ničkoga izražaja. On je pitanje postavio jasno i određeno: ... »pjesnički jezik mora, ako za savršenstvom hlepi, svim zahtijevanjem ćutoslovlja (estetike) potpuno zadovoljiti, ili mora da je... viši jezik naravi... Za da pako on to bude, u njem ne smije nikakvih skovanih riječi biti, ali nasuprot mora sadržavati sva blagozvučna slova, sve forme i sve izraze, koji se nalaze u ikojem podnarječju onoga narječja, koje služi kao temelj učenomu jeziku, a to zato, jer čim manje veriga jedan jezik fantaziji (tomu viru svega pjesništva) nalaže, tim je za pjesništvo prikladniji, a to će se samo od onoga jezika kazati moći, koj' izobilje riječi, izraza, forma i izlazaka u skladanju i sprezanju, kao također sasvim slobodan rječoslog (syntaxis) imade. U takovom jeziku ne će pjesnici misli rimam žrtvovati morati, kao što to u mnogih ukočenih jezicih biva, jer gdje se takovo obilje forama nalazi, tamo ne može pomanjkanje rima biti, i tamo se svaka vrst stihova lakoćom upotrebiti može«.

Pustimo li na stranu naivno Demeterovo shvaćanje, da se u književnom jeziku smiju upotrebljavati sve gramatičke forme, koje žive u različitim govorima jednog istog dijalekta, iz ovih njegovih riječi dade se ipak razabrati osnovna misao: jezik, kao sredstvo pjesničkoga izražaja, mora biti takav, da pjesniku u zaletima njegove fantazije ne čini nikakvih zapreka, nego treba da mu bogatstvom riječi, oblika, podatnošću sintakse bude oruđe, kojim će on bez poteškoća izreći sve, što želi.

Od ovoga ispravnoga shvaćanja pošao je Demeter dalje, ustajući protiv mišljenja, da se obični pučki govor nekoga kraja može jednostavno uzdići na stepen književnoga jezika, i da može biti dovoljan za pjesničko izražavanje:

»Razvit čovjek ima obilje misli, o kojih njegov zaostavši brat ni ne sanja. Budući da je pako jezik tjelotvorba misli po zvuku, jezik razvitog čovjeka (književni jezik) mora imati na toliko više riječi negoli jezik, koji smo naučili po ophođenju s prostim ljudima, na koliko više misli ima izobraženi čovjek od neizobraženoga.«

Od ovakve tvrdnje došao je Demeter do zaključka: da i materinski jezik, kao književni jezik, treba učiti. A jer hrvatski književnici iz razdoblja ilirizma, koji su držali, da se god. 1835. započela nova književnost, nisu pravo znali, kojim

putem da krenu izgrađujući književni jezik, odakle da ga uče, Demeter ih je upozorio na to, kako oni pred potrebama pjesničkoga izražavanja ne moraju stajati nemoćni, jer imadu pred sobom razvijen i bogat jezik u djelima dubrovačkih pisaca:

»Da, ljubezni domoroci, mi imamo prekrasan jezik, a u njemu mnogo izvrsnih pisama, kojimi bi se najizobraženiji narodi prosvijećene Europe rado ponosili, da bi njihova bila, ali mi ih ne poznamo i tražimo nešto, što već od nekada imamo. Ljudi, koji se u našoj domovini za izobražene drže, misle, da se u našem jeziku izvan nekoliko kukavnih kalendara i molitvenih knjižica za djecu i seljane nikakva druga pisma zabilježena ne nalaze, i zato mjere vrijednost svojeg materinskog jezika polag ono malo riječi, koje su si iz usta svojih dojkinja sakupili«.

Razvijajući svoju misao o jeziku kao sredstvu umjetničkoga izražaja, Demeter je upozorio na sve karakteristike dubrovačkoga književnoga jezika, koje i sačinjavaju njegove prednosti: na njegovu mekoću (nastojanje pisaca, da im na okupu bude što manje suglasnika), bogatstvo riječi, bogatstvo forama, na zamjenjivanje glasova **k, g, h,** glasovima **c, z, s,** (radi veće zvučnosti), itd. Protiv Vraza, koji je udario na elizije Dubrovčana kao na nešto, što iznakazuje jezik, Demeter je upozorio na to, kako dubrovački pjesnici ne upotrebljavaju kraće zamjeničke i pridjevne oblike: svog, dobrog i sl., da im jezik ne postane tvrd, nego pune: svoga, dobroga.

Demeterova je zaključna misao: »da slobodi naše muze sve ostale nenaviditi moraju, i da mi savršeni poetički jezik imamo«.

Razumije se, da ni Demeter nije mogao biti toliko naivan, te bi tražio, da se jezik dubrovačkih pisaca uzme bez promjene za književni jezik obnovljene hrvatske književnosti. I sam je tvrdio, kako književni jezik mora biti sličan živom, a ne papirnatom cvijeću. Ali je zahtijevao, da se baština Dubrovčana ne smije podnipošto rušiti, nego da ona ima služiti kao temelj svih daljnjih nastojanja u književnom jeziku.

Ovaj Demeterov članak mogao bi se sam za se pričiniti i nevažnim, a Demetera bi čovjek zbog nekih njegovih misli mogao proglasiti i konzervativnim ili naivnim. Jedna od njegovih temeljnih misli u spomenutom članku sažeta je u zahtjevu, kako svaki narod mora imati dva književna jezika: jedan

za potrebe pjesništva, a drugi za potrebe nauke i svagdanjega života. Prvi treba da umjetniku pruži što više slobode, a drugi mora biti precizan. Ali je očito, da ni sam Demeter, izričući ovu misao, nije stvarno pomišljao na dva jezika, nego je držao, da u prozi treba više preciznosti negoli u poeziji.

Sav Demeterov članak imao bi sasvim neznatno historijsko značenje, kad se u pozadini književnoga života u vrijeme ilirizma ne bi osjećala borba o ona načela, koja su u njemu iznesena. Demeterove riječi o književnom jeziku, s naglaskom na misli, kako ne treba lakoumno odbacivati bogate baštine prošlosti, morale su se pričinjati književnim i jezičnim radikalcima njegova vremena naivnima. Ali su pjesnici, koji su stajali pred teškim problemima izražaja, morali osjećati s njime.

Među onima, koji su na sebi osjećali svu težinu pjesničkoga izražaja, bio je Ivan Mažuranić. Vladimir Mažuranić zabilježio je u svome pristupu »Pjesmama« svoga oca g. (1895.) neke njegove poglede na pitanje književnoga jezika: »On scijeni, da mi Hrvati, star narod u književnosti, taj (t. j. pjesnički jezik) imademo«. »Zato se on opire prijateljem, koji mu nude pučki govor. On podaje, kako predmet zahtijeva, pjesmi jak pučki kolorit, ali on ipak hoće da govori pjesničkim jezikom«.

Ovakve misli Ivana Mažuranića mogle bi se u prvi čas odbiti i na činjenicu, što je on bio u bliskim vezama s Demeterom. Ali cijela njegova pjesnička tvorba dokazuje, kako je on teškim iskustvom došao do svojih zaključaka. Ta tvorba pokazuje, kako je on od prvih svojih početaka, od pjesme »Vinodolski dolče, da si zdravo« ,preko pjesme »Primorac Danici«, pa sve do »Smrti Smail-age Čengijića« stajao pred problemom: na kakav će način iznijeti svoje osjećaje. Sva njegova pjesnička produkcija, do popune »Osmana«, dokazuje, kako se on u sebi lomio u borbi s teškoćama izraza. U mnogim se njegovim pjesmama osjeća, da ih je pokrenulo jako čuvstvo, ali se sve razbilo o nemogućnost izražaja pomoću sredstava, s kojima je naš književnik u doba ilirizma mogao raditi. Načelo: pišimo jezikom narodnih pjesama — vrlo je lako postaviti u teoriji, ali je bilo vrlo teško izići s njime na kraj pjesnicima, koji u jeziku narodne poezije nisu mogli naći ni izdaleka sve ono, što su trebali.

Mažuranićev je slučaj najbolja potvrda Demeterovih izlaganja. Strahovito bespomoćan u svojim počecima, odviše jednostavan u doba, kad je nasljedovao narodnu pjesmu, Mažuranić je stvorio precizan i savršen izražaj u »Smrti Smail-age Čengijića«, pošto je zbog popune »Osmana« u sebe bio upio elemente dubrovačkoga književnoga jezika. Utjecaj narodne poezije ne treba pritom naravno smetnuti s uma. Ali »Smrt Smail-age Čengijića«, i stilski najsavršenije hrvatsko pjesničko djelo, dokazom je, kako takvo djelo može nastati tek onda, kad su u njegovu stvaranju, pored elemenata sadašnjosti, upotrebljene i sve pozitivne tekovine prošlosti.

5.

U ovome članku ima mnogo citata. Navedene su čak neke rečenice i stihovi, koji su manje više poznati. Ipak, trebalo je navesti ove tekstove, da pisci ilirizma u ovim delikatnim pitanjima književnosti dođu sami do riječi. Premda se neki od navedenih tekstova mogu sami za se pričiniti ili premalo važnima, ili preobičnima, opet se iz njih, ako ih čovjek promatra u vezi s krupnim pitanjima umjetničkoga stvaranja, dade vrlo dobro razabrati, kako su glavni pisci ilirizma osjetili svu težinu problema, pred kojima stoji svaki pravi stvaralac. Tu težinu morali su oni osjećati to više, što su u vrijeme, kad je književnik morao vršiti mnogobrojne funkcije, morali voditi i borbu u samima sebi i s prilikama oko sebe: borbu s izražajem, borbu za proširenje književne građe na što više životnih sadržaja, borbu protiv diletantizma najvećeg broja tadanjih naših pisaca, borbu protiv banaliziranja književnosti u ime patriotsko-političkih krilatica.

Ako čovjek gleda pojedine tvorevine ilirizma, ili pojedine rečenice i stihove iz toga vremena u vezi s tim vječnim pitanjima umjetničkoga stvaranja, onda i poznate i naoko naivne rečenice dobivaju svoj puni smisao. Preradovićevi stihovi iz »Djeda i unuka«

Ne razumije pjesma zapovijedi,
Slobodna je, svomu glasu slijedi —

nisu samo izražaj Preradovićeva uvjerenja, kako pjesnik mora uvijek ostati na braniku svoga naroda, već i naš prvi i potpuno

jasan izražaj težnje za slobodom stvaranja, od nasilja bilo kakve vrste.

U literarnim trzavicama ilirizma, u prijateljstvima ili čarkanjima između tadanjih pisaca (»Danica« i »Kolo«, Vraz i Gaj, Nijemčić i Blažek, Vraz i Preradović, Vrazovo društvo) osjeća se u pozadini upravo napetost između ljudi, koji su osjećali svu težinu književno-umjetničkih problema, i između onih, koji su bili sretni, da mogu pisati, što hoće i kako hoće. Ne smeta, što je broj onih prvih bio vrlo malen. Ne smeta, što su oni svoje poglede iznijeli nekako bojažljivo, katkad samo u pojedinim rečenicama. Činjenica je, da su ih snažno osjetili i da su ih ipak izrekli u doba, kad je trebalo stvarati osnove za modernu hrvatsku književnost.

Pravi su umjetnici u vrijeme ilirizma nekako ostajali po strani, kraj mnoštva onih, koji su pisali više u skladu s diktatom vremena. Vraza su držali lijenčinom, na Preradovića su se srdili, što premalo piše, Blažeka nijesu voljeli, jer je, prema riječima Nijemčićevim, »mrzio na dječarije i nestašne ludorije neothranjena još za tada djeteta nazvanoga ilirski d o m o r o d a c«. Pokušaj Vraza, Vukotinovića i Rakovca, da slobodnije, i s višim mjerilima, govore o književnosti, karakterizirao je Gaj kao neke vrste izdajstvo, jer je držao, da su se odmakli od pravca, koji je on držao jedino ispravnim.

Ali je činjenica, da su ti rijetki umjetnici (Mažuranić, Vraz, Preradović, donekle Demeter) stvorili uglavnom sve ono, što nam je kao nešto trajnije ostalo od književnosti ilirizma. — Imade međutim u njihovim djelima još i nešto više. Iako su oni katkad, radi »ideoloških« razloga, bili gurnuti u stranu, jer kao umjetnici nisu mogli ili htjeli pjevati o banalnim patriotskim temama i na banalan način, ipak iz njihovih djela osjećamo težnje i žar ilirizma mnogo bolje negoli iz djela pisaca, koji su ostajali »na liniji«. Žar njihova patriotizma doima se iz njihovih djela i danas, i može još uvijek blagotvorno djelovati, dok se proizvodi programatskih pjesnika ilirizma osjećaju kao verbalizam.

LITERATURA O PRERADOVIĆU

1.

Literatura o nekom književniku često sama od sebe nameće pitanje, koja u njoj samoj nisu ni nabačena. Djelomično se iz nje čak nameću i odgovori, kojih čovjek u njoj možda nije ni tražio. Tako nešto događa se i kad čovjek prolazi svu literaturu o Preradoviću. Praznine u njoj, zatim odgovori, koje su na različita pitanja izrekli pojedini pisci, nedostatnost ili neispravnost tih odgovora, — sve to, samo sobom, izaziva dojam, kako u toj mnogobrojnoj literaturi neki od najvažnijih problema za prosuđivanje Preradovića nisu dovoljno ni ispitani, i kako su mnogi odgovori izneseni na osnovu prilično jednostranog promatranja. A sve to samo sobom izaziva onda i potrebu, da se pristupi reviziji cjelokupne te literature.

Preradović je počeo pisati pred više od stotinu godina. Počeo je pisati najprije njemački, a čim je stao štampati hrvatske pjesme, naši su ljudi stali o njemu i pisati i govoriti. On još i sada važi kao najveći lirik ilirizma, a mnogo je desetljeća važio i kao najveći hrvatski pjesnik. Još ga je i Matoš držao većim lirikom od Kranjčevića. Kroz više od pola stoljeća hrvatske su čitanke za srednje škole bile ispunjene njegovim pjesmama, a mnogobrojni članci, koji su o njemu štampani u svim razdobljima naše književnosti, pokazuju, da interes za nj nije nikad potpunoma jenjao.

Ali je Preradovićev put kroz kritiku i literarnu historiju vrlo zanimljiv. Preradović je stao književno raditi na hrvatskom jeziku u doba, kad je ilirski pokret već bio postigao znatne uspjehe, pa su se hrvatski književnici već bili započeli razlikovati prema tome, kako su gledali na književnost. Ušao je u književnost kao čovjek s potpuno izgrađenim pogledima na svijet i na umjetnost, bez početničke nesigurnosti i kolebanja. Zato je već nakon prvih svojih pjesama stekao simpatije

svih onih ljudi u Hrvatskoj, koji su znali, što je književnost. Njegov je književnički ugled bio odmah takav, da je kasnije bila nabačena i misao, kako je Mažuranić prestao pisati, kad je osjetio, da se u Preradoviću pojavio mlađi pjesnik, jači od njega. Izdanja Preradovićevih pjesama primala je dobro i publika, a hrvatski književnici iz vremena ilirizma govorili su o pjesniku s najvećim poštivanjem i priznanjem.

Preradović je bio prvi hrvatski pisac, kojim se literarna kritika opširnije pozabavila već u vrijeme njegova života. Prve članke o njemu napisao je August Šenoa, godine 1865. Jedan svoj članak o pjesniku štampao je u »Glasonoši«, a drugi na njemačkom jeziku u listu »Slavische Blätter«. Šenoa je svoje hrvatske i njemačke čitaoce htio upoznati s pjesnikovim životom i djelima, pa nije ni mogao pisati potpuno kritički. Ali je ipak uz informativne prikaze iznio i misli o vrijednosti i značenju Preradovićevih pjesama. U svom članku u listu »Slavische Blätter« piše on na pr. o Preradovićevim »Prvencima«:

»U ovim produktima pulzira bogat pjesnički život u punoj mjeri; oni pregnantno obilježuju pjesnika. Već ovi, kao i svi kasniji proizvodi pjesnikovi, odlikuju se poletom i bogatstvom misli . . . Kod Preradovića su ljuska i zrno uvijek klasični, kod njega je sadržaj s oblikom u višoj ritmičkoj vezi. Napomenuta zbirka . . . . ne će nikada zastarjeti i uvijek će ostati ukrasom hrvatske književnosti, jer je prožeta jakom pjesničkom snagom.«

Iako se Šenoa u svome članku dotaknuo različitih problema u Preradovićevoj lirici (lirizma, načina stvaranja, pjesničkih ukrasa, filozofijskog sadržaja njegovih pjesama), on je uglavnom iznio samo niz impresija, bez težnje, da napiše literaran prikaz s određenog estetičkog stajališta.

Šenoini članci o Preradoviću izišli su, kad je pjesnik imao 47 godina. Prvu izrazitu kritičku studiju o njegovoj poeziji štampao je Franjo Marković g. 1873., godinu dana poslije pjesnikove smrti, kad je izišlo izdanje njegovih sabranih pjesama. Markovićeva je kritika estetička — u smislu, kako je estetiku razumijevao sam Marković, stojeći pod utjecajem njemačke Herbartove estetike. Konstatiravši, kako su Preradovićeve pjesme vrlo popularne, Marković je, prema vlastitim riječima, i »razumnom rasudbom« htio pokazati, u čemu je njihova

vrijednost, koju su dotad ljudi, po njegovu mišljenju, osjetili samo čuvstvom. Iako je on o toj poeziji napisao i nepovoljnih rečenica, ipak iz njegova prikaza izbijaju u prvom redu ovakve misli:

»Ne samo njegove ideje, misli, ćuti čine ga pjesnikom, nego i oblik estetički: kompozicija, jezikovni izraz, metrička forma.«

»Preradovićeva je mašta estetički savršena, prava umjetnička mašta; ona mu je dakako donekle prirođena, nu on ju je i naobrazbom usavršavao, jer se u njegovih pjesmah ne očituje samo vanredan prirodan dar, nego i velika umna i estetička nauka.«

»Preradovićeve pjesme tako su dubokoumne, tako su krasne umjetnine, da je ovaj prozaički pokušaj isticati im ljepote razumnom analizom daleko morao zaostati za ciljem svojim, to više, što više mu se htio primaknuti.«

Polazeći s ovoga stajališta, Marković najprije izlaže Preradovićeve misli, idući od pjesme do pjesme. Zatim raščinja Preradovićeva sredstva izražavanja, iznoseći, kakve je on trope, poredbe, kontraste, slike, upotrebljavao.

Markovićeva estetička analiza iscrpljuje se tako uglavnom u ispitivanju izvanjskih elemenata Preradovićeve poezije. Dalje od toga Marković nije polazio.

Godine 1890. napisao je Milivoj Šrepel uvod za Preradovićeve »Izabrane pjesme«, koje je štampala Matica hrvatska. Šrepel je k Preradoviću pristupio na drugi način. Dok je Marković vršio svoju estetičku analizu bez obzira na ličnost pjesnika, Šrepel je pokušao da se posluži metodama Sainte-Beuvea i Tainea. Oslanjajući se na biografske podatke (koje je već djelomično bio iznio Trnski u izdanju Preradovićevih pjesama g. 1873.), iskorišćujući Preradovićeve listove, pričanja Preradovićevih prijatelja, itd., Šrepel je nastojao da shvati pjesnika u njegovoj intimnosti. Kao i Marković, i on je ispitivao pjesmu po pjesmu, gledajući dokumentima protumačiti, kako je koja od njih nastala i kada, i izričući zatim o njoj svoje mišljenje. Iako se njegova metoda prema tome razlikuje od Markovićeve, obojica su se složila u zaključcima: obojica su se divili Preradoviću kao pjesniku prvoga reda. O pjesmi »Smrt« piše Šrepel na pr. ovako: »Pored sve apstrakcije, oblik je ove pjesme lak i podatan, da se ne možeš dosta nadiviti.«

O »Rodu o jeziku«: »Premda je pjesma didaktična, opet svatko osjeća onu unutrašnju živost, koju može podati pjesmi samo pravi pjesnik. — Zanos i zvonkost ove pjesme omamljivat će hrvatske čitatelje, dok ih bude.«

U svojoj kritici Šrepel doduše tvrdi, kako u Preradovića ima mjesta s odviše retorike, kako mu nedostaje realistični pogled na svijet, kako se u njegovim stihovima ponešto osjeća monotonija, itd. — Ali se takove opaske gube među pohvalnim rečenicama.

Na raskršću dvaju stoljeća i dvaju pokoljenja, izrekao je Milan Marjanović u »Ljubljanskom zvonu« g. 1901. karakteristiku najznatnijih pjesnika ilirizma, govoreći o Preradoviću kao o kristalu, formiranom pod pritiskom apsolutizma. U zasebnom pak članku o Preradoviću (u »Obzoru« g. 1902.) istakao je isti pisac ovoga pjesnika kao uzor književnika s obzirom na povezanost njegovih pjesama s hrvatskim narodnim životom njegova vremena.

God. 1903. izišla je najopsežnija studija o Preradoviću, knjiga Branka Drechslera (Vodnika), pod natpisom »Petar Preradović«. To je doduše mladenačka studija. Pisac ju je izdao navršivši jedva 24 godina, ali je u njoj nastojao da pjesnika zahvati sa strane, s koje ga nisu kušali proučiti stariji kritici. Kao i Šrepel, Drechsler je gledao najprije oživjeti intimnu ličnost Preradovićevu, da na taj način razjasni i njegovu poeziju. Ali dok je Šrepel nastojao konstruirati pjesnikovu sliku na osnovu literarno-historijskih dokumenata, Drechsler ju je kušao stvoriti na osnovu dojma, koji čovjek dobiva čitajući njegove pjesme. Zatim Drechsler razmatra ideje, u kojima je pjesnik živio, i ispituje vrela, odakle ih je crpao.

Prema Drechslerovu shvaćanju Preradović je u sebi spajao živo nacionalno osjećanje uz izrazito etičku koncepciju svijeta i života. U svojoj se knjizi Drechsler više trudio da ispita konstitutivne misli Preradovićeve poezije nego što je tražio izrazito umjetničke elemente njegovih pjesama. Ipak, razotkrivajući duševno obzorje Preradovićevo, on je došao do zaključka, kako ovaj naš pjesnik zbog svog zvanja nije mogao biti potpuno iskren, nego da je često morao šutjeti o svojim najintimnijim osjećajima. O umjetničkoj vrijednosti njegovih pjesama zadržao je i Drechsler vrlo povoljno mišljenje svojih prethodnika:

»Njegova je poezija iskrenim odrazom najljepše harmonije svih lijepih sposobnosti ljudske duše: volje, razuma i čuvstva. Zato je ona i djelovala na naš narod svestrano.« — »A sve je to podato u formi savršenoj, umjetničkoj, a u jeziku bogatom, koji se upravo privija uz svaku njegovu misao i osjećaj.«

Ipak, za razliku od starijih kritičara, Drechsler je Preradovićeve dramske pokušaje (Kraljević Marko, Vladimir i Kosara) držao umjetnički malo vrijednima. Ujedno je, za razliku od tih prethodnika, ustvrdio, kako je mlada lirska generacija u Hrvata (Nikolić, Begović, Tresić i Nazor) u mnogome natkrilila Preradovića. Po Drechslerovu mišljenju, Preradović je u hrvatskoj književnosti ostao prvak u patriotskoj i religioznoj lirici.

Stogodišnjica Preradovićeva rođenja (g. 1918.) proslavljena je, u jeku rata, pod Austrijom, kao naročita narodna svečanost, u kojoj je, u vezi s pjesnikovim mislima, došla u prvom redu do izražaja težnja za narodnim oslobođenjem od tuđe vlasti. Tom prilikom štampano je o Preradoviću mnogo članaka (u Savremeniku, Književnom jugu, Hrvatskoj njivi itd.), u kojima je ispitana Preradovićeva filozofija, njegovi pogledi na narod, njegova metrika itd., a usto je iznesen veći broj novih podataka o njegovu životu i njegovim pjesmama. Zbog karaktera same proslave tada nije moglo biti ni govora o kakvoj strožoj analizi njegove poezije.

Proslava Preradovića ponukala je dra. Branka Vodnika (Drechslera), da je g. 1918. i 1919. izdao u dvije knjige sva Preradovićeva djela. Spremao je usto i opširnu studiju o pjesniku, ali je objavio samo kratak prikaz, kao uvod u to izdanje. Tu je on pristupio k pjesniku novim metodama — nastojeći da shvati i pjesnikovu ličnost i njegov položaj u doba ilirizma, s obzirom na problem književnog izraza. Na žalost, Vodnik nije nikad izvršio dano obećanje, da će naknadno štampati tu opširnu studiju. Tako se i ne može vidjeti, do kakvih bi ga rezultata dovele metode, koje je kanio upotrebiti.

Deset godina poslije toga (g. 1928.) štampao je Albert Haler u »Srpskom književnom glasniku« članak »O poeziji Petra Preradovića«, primijenivši na Preradovićevu liriku poglede Benedetta Crocea i nastojeći ispitati njezine izrazito estetičke vrijednosti. Priznavajući toj poeziji njezino kulturno-historijsko značenje, Haler je ustao protiv mišljenja starijih kriti-

čara, koji su u njoj, zbog nacionalnih njezinih elemenata, nalazili i primjerke velike umjetnosti. Haler jasno dijeli idejni sadržaj Preradovićeve poezije od njezine umjetničke vrijednosti. Filozofijska, idejna vrijednost neke pjesme može, prema Halerovu shvaćanju, biti istovetna s njezinom umjetničkom vrijednošću samo onda, ako je misao potekla iz istog izvora i u istom času kao i čuvstvo, iz kojega je pjesma nikla. Analizirajući na svoj način Preradovićeve pjesme, Haler je došao do zaključka, kako je Preradović gotovo uvijek ostao čist intelektualac, koji je doduše i čuvstvovao, ali čiji stihovi nisu gotovo nikad nastali u istom duhovnom aktu, u kome su bili ustrepereni i misao, i osjećaj, i mašta, nego je on naknadno zaodijevao u ruho pjesme misli, koje su potekle iz intelekta — ali tako, da se intelektualistički postupak uvijek osjeća. Pisanje pjesama bilo je za Preradovića, po Halerovu mišljenju, više mehanički posao, u kome je pisac razumski tražio izraz za svoje ideje i čuvstva, a ne spontano stvaranje. Idući od pjesme do pjesme, Haler je u svakoj od njih našao prevagu intelektualističkih elemenata nad pjesničkima, a tek ovdje ondje činio mu se koji stih uspjelijim. Iako su Hrvati neke Preradovićeve pjesme (Putnik, Djed i unuk, Slavjanstvu) kroz cijela pokoljenja držali gotovo uzorima za pjesme takve vrste, po Halerovu su mišljenju i one samo blijed intelektualan produkt, u kome se gotovo i ne osjeća živo vrelo istinskoga lirizma. I dok su pređašnji kritici u Preradovića nalazili primjerke velike poezije i ubrajali pjesnika među najveće hrvatske i slavenske pjesnike, Haler mu je doduše priznao ozbiljnost, kojom se uzdizao nad gotovo sve stihotvorce ilirizma, ali mu je porekao značajke pravog pjesnika. Halerov je zaključak:

»Preradović nije pjesnik, ili bar vrlo rijetko, jer je njegovo doživljavanje čisto intelektualne prirode i intelektualno je došlo do izražaja.«

Ovo je shvaćanje izazvalo živu reakciju (Šegvić i dr.), u kojoj polemičari nisu uvijek ostali u granicama književnosti. Haleru se ne mogu predbaciti neki neliterarni ciljevi, jer svaki kritik ima pravo da kaže, što misli o nekom književnom pojavu. Haler nije učinio ništa drugo. No on je i sam u svom članku izrazio bojazan, nije li možda u svojim zaključcima pošao predaleko.

Poslije Halerove rasprave objavljeno je o Preradoviću

još nekoliko članaka, ali je u njima govor o duhovnim i nacionalnim obilježjima njegove poezije, a ne o umjetničkoj vrijednosti njegovih pjesama. Bez obzira na reakciju, koju je izazvalo Halerovo shvaćanje, čini se, da je ono malo pomalo pobijedilo.

U cijeloj toj literaturi o Preradoviću, koja se započela time, da su ga proglasili pjesničkim velikanom, a svršila rezultatom, da on uopće nije bio pjesnik, različiti su pisci izricali sudove samo o Preradovićevoj poeziji. Bez obzira na to, kako su ti sudovi glasili, svi su Preradovićevi kritici iznosili najpovoljnije mišljenje o njemu kao čovjeku. Nešto neugodnih rečenica izrečeno je na njegov račun šezdesetih godina, u doba, kad su stali potezati pitanje, da li je on hrvatski ili srpski pjesnik. Ali je to ostalo bez većih posljedica. Međutim je Krleža poslije godine 1918., reagirajući na izrazito nacionalističko shvatanje Preradovićeve poezije, u svom članku u »Plamenu«, »Hrvatska književna laž«, pisao o Preradoviću u prvom redu kao o austrijskom generalu.

2.

Mnogobrojna literatura o Preradoviću, s tako protivurječnim sudovima, privlači sama po sebi pažnju, jer je svakako zanimljivo, da se kritika o piscu, koja je započeta s riječima najvećega priznanja, može završiti sudovima, kako ovaj pisac uopće nije bio pjesnik. A isto je tako zanimljivo, da se čovjeku, koji je kroz više od pola stoljeća važio kao jedan od najvećih hrvatskih ideologa, čijim su se pjesmama uzgajala cijela pokoljenja omladine, poriče svako značenje.

U cijeloj toj literaturi udaraju u oči metode, koje su pojedini kritici primijenili na pisca: pomoću jedne metode dokazuje jedan kritik, da Preradović jest pjesnik, a drugi kritik dokazuje pomoću druge metode, da on to nije. Da li su za takve rezultate krive same metode, ili njihove primjene, i nije li možda u toj primjeni zanemareno nešto, što se nije smjelo ispustiti?

Već samim metodama, koje su primijenjene na Preradovićevu poeziju, može se koješta primijetiti.

Marković je svojom analizom Preradovićevih ideja i

izražajnih sredstava cijelu raspravu o pjesniku sveo na razmatranje uzgrednih elemenata njegove poezije. — Šrepel je, vežući Prradovićeve pjesme uz biografske podatke o pjesniku, doduše pružio o njemu više informacija, nego što su to učinili pisci prije njega — ali se metodom, kakvu je on upotrebio, ne može razjasniti pravi izvor Preradovićeve paezije. Ako se za neku pjesmu i može pokazati, u kojem je času nastala i što ju je upravo pobudilo — ne znači to, da je pjesma upravo tada i nikla, jer joj pravi korijen može biti dublji. Svaka prava umjetnina ima izvor u cjelokupnoj duševnoj strukturi pjesnikovoj, a ono, što ju je neposredno izazvalo, može biti samo slučajni povod, da cijela ta duševnost ustreperi. Ali za nastanak same pjesme nije važan samo taj povod, nego oni dublji uzroci, koju sačinjavaju pjesnikovu duhovnu ličnost. — Drechslerovu metodu drže neki teoretici jednom od najgorih: Drechsler je (u knjizi »Petar Preradović«) pomoću pjesama iskonstuirao lik pjesnika, a pomoću tako dobivenog lika tumačio je opet same pjesme. Ovakva bi metoda bila ispravna, kad bi u književnika stvaralac i njegova cijela duhovna ličnost bili potpuno istovetni, i kad bi pjesnici u svojoj poeziji izražavali sebe bez ostatka. Ali su procesi umjetničkoga stvaranja mnogo zamršeniji, a da bismo u djelima pojedinih pisaca mogli tražiti i potpune njihove ličnosti. — U svojim kasnijim sastavcima o Preradoviću Drechsler je proširio način, kako je pristupio k ispitivanju Preradovićevih djela, ističući naročito problem izražaja — ali tih novijih svojih pogleda nije nigdje iznio u cjelini.

Halerova težnja, da ocijeni Preradovićeve pjesme bez obzira na pjesnikovu ličnost, može se pričiniti u načelu najispravnijom. Ali je za sud o pjesniku ipak potrebno znati: što je on doživljavao, kako je to doživljavao, što je htio i što je postignuo. Umjetnina ne stoji pred čitaocem kao nešto završeno, bez ostatka, nego je treba uvijek iznova doživljavati, pa možda i mijenjati stajališta, s kojega je čovjek motri. Često kakva naoko neznatna nova pojedinost može pomoći, da umjetninu doživimo na takav način, kako je nismo nikad prije toga doživjeli, te o njoj dobivamo i nov dojam. Komentari Dantea ne pomažu samo, da se njegovo djelo bolje razumije, nego upotpunjuju i umjetničko uživanje tog djela. A

ako to vrijedi za Dantea, vrijedi i za naše pjesnike, pogotovu za Preradovića, koji je bio vrlo zatvoren u sebe.

Vjerojatno je i sam Krleža s vremenom osjetio, kako je prema Preradoviću u napomenutom članku bio neopravdano oštar. U svome eseju o Kranjčevićevoj lirici tumačio je on stihove »Pjesnika«

Pjevat mi se opet hoće,
Ali ne znam ni sam, kako

kao izraz Preradovićeve nesigurnosti, kakva izražajna sredstva da upotrebi, iznoseći svijet svojih doživljavanja. A time se cio problem o vrijednosti Preradovićeve poezije prenosi na šire područje.

Cijela hrvatska lirika 19. stoljeća — od Mihanovića, Vraza, Mažuranića, Preradovića do Kovačića i Kranjčevića — pokazuje mučnu borbu s izrazom, u kojoj su se istinska čuvstva pojedinih pjesnika lomila o neizbrušenost i nedovršenost književnog jezika i nestašicu izražajnih sredstava. Ako se to osjeća u poeziji Kranjčevićevoj, koji je pred sobom ipak imao nekoliko pokoljenja radnika na poslu oko književnog izraza, koliko je jače morao teškoću pjesničkoga izraza osjećati Preradović, koji je po vremenu bio jedan od prvih hrvatskih radnika na tome području, i koji je usto živio u stranom ambijentu. Cio problem Preradovićeve poezije, kako je u literaturi s vremenom samo zamršen, trebalo bi prema tome vratiti na njegovo ishodište. Treba dakle pitati: Što je Preradović doživljavao, što je htio reći, kakva je izražajna sredstva mogao upotrebiti, kako je pomoću tih sredstava izrekao ono, što je htio reći?

U našoj književnoj povijesti izneseno je vrlo mnogo podataka o Preradoviću. U tim podacima ipak nema mnogočega, što bi bilo potrebno znati, da se može dobiti potpuna slika pjesnikove unutarnje ličnosti: njegov ljubavni život, njegov obiteljski život, njegov odnos prema prijateljima, prema djeci, prema ženi, itd. Ali, iako mnogih potrebnih podataka o njemu nemamo, već dosadanja literatura pruža mogućnosti, da iz nje osjetimo Preradovića jače negoli to izbija iz većine prikaza, koji su o njemu napisani.

Preradović je bio siromašno krajišničko dijete. Otac mu

je bio prost vojnik, koji se zbog zasluga u ratu uzdignuo do zastavnika. Na tom je položaju i umirovljen. Majka udovica dala je sina u vojničke škole, da ga nekako opskrbi i da se riješi dalje brige oko njegova uzdržavanja. Nikakva naklonost prema vojničkom pozivu nije dakle odlučila, da je Preradović kao dječak morao ostaviti majku i rastaviti se na mnogo godina od kraja, u kome je niknuo.

U vojničkoj školi je Preradović pokazao vrlo veliku inteligenciju. Među suučenicima bio je najbolji. Ali je ujedno već tada pisao pjesme, pokazujući tako naklonost k stvari, koja nema nikakve veze s vojskom. A zatim, čim je izišao iz škole i postao časnik, osjetio je, da nije rođen za vojnika. No kao što je postao vojnikom samo zbog kruha, tako je zbog kruha morao ostati u istome zvanju do smrti.

U vezi s njegovim zvanjem zamjera se Preradoviću katkad dvoje: što je bio časnik, i što je usto bio austrijski časnik. Ni jedno ni drugo nije opravdano, jer je u vezi i s jednim i drugim Preradović neobično mnogo patio.

Preradović se u Italiji kao austrijski časnik sreo s Kukuljevićem. Ovaj je, kao plemenitaško dijete, mogao ostaviti vojsku u času, kad je osjetio, da on nije za nju, niti ona za njega. Preradović je to isto osjetio, možda i jače nego Kukuljević, ali kao siromah nije mogao slijediti svoga prijatelja. Njegovi listovi Kukuljeviću iz Italije (štampani u »Građi«) najbolje pokazuju, koliko je on kao vojnik trpio:

Milan, 30. lipnja 1841.

Wenn ich dir daher erzähle, dass die Stadt noch von denselben Gassen durchschnitten wird, dass Kirchen und Haüser ihre vorige Lage beibehalten haben, so wird dich dieses ebenso wenig ansprechen, als die Beschreibung unserer Martern und Qualen auf dem Exerzierplatze und in den Kasernen, die sich auch noch immer gleich geblieben sind. Aus diesem wirst auch entnehmen, wie es mir seit unserer Trennung gegangen ist: an das allgemeine Gesetz durch das tägliche Brot gebunden, muss auch ich an dem grossen Joche zu schleppen helfen, muss Verstand und Gefühle verleugnen, um viehisch genug zu scheinen mit den Gleichgestellten den gleichen Druck leiden zu können. Ja, lieber Freund, es ist

eine traurige Erfahrung in seinen schönsten Jahren den Wunsch zu hegen, nochmal geboren zu werden, um nach seiner Meinung sich ein Plätzchen in der menschlichen Gesellschaft aufzusuchen. Wie beneide ich dich und die glücklichen Verhältnisse, die dich umschliessen: eine schöne Vergangenheit liegt hinter dir und die heitere Gegenwart verspricht dir die glänzendste Zukunft. Wie sehr ich dich aber auch beneide, ebenso bedauernswürdig wärest du, wenn du deine gegenwärtige glückliche Lage nicht erkennen wolltest und in Scheingründen den Grund zu einer Unzufriedenheit zu suchen dich bemühtest. Drum nütze den flüchtigen Augenblick und bedenke, dass es Millionen der Menschen gibt, die sehnsüchtig zu deiner Höhe hinaufblicken!

Milan, 17. listopada 1841.

Tausendmal habe ich dich beneidet und beneide dich noch um deine Freiheit; wenn du auch die Kette klirren hörst, du fühlst sie wenigstens nicht. Der Oberst ist nicht mehr zum Ausstehen und die anderen Stabsoffiziere sind Nullen, die nur Bedeutung durch ihn haben, mithin auch ganz seinen abgeschmackten Ideen und Ansichten huldigen. Wir sind wahrlich zu bedauern, und wenn kein Messias für uns aufsteht, so werden wir alle mit der Zeit den Kreuzestod zu dulden haben. Den ganzen Sommer keinen freien Tag — keine Pause zum Atemholen, um zu erkennen, dass noch eine Menschenseele in uns wohnt, so weit stieg der Materialismus, so weit verirrt sich der fanatische Eifer eines auf seiner scheinbaren Höhe schwankenden Aristokraten. Keine Lust belebt den toten Mehanismus des Regimentes, alles geschieht, weil es gescheben muss; mit anderen Worten: Man dient gegenwärtig aus Hungersnot! — Was meine geringe Person betrifft, so zog ich mit an der grossen Last und flüchtete in der wenigen freien Zeit hinter die Schanzen der Bücher und der poetischen Gleichgültigkeit und suchte Entschädigung in den Gefilden der günstigen Musen. Aber nichts Bedeutendes trat hervor, einige Kleinigkeiten und die Fortsetzung der poetischen Erzählung »Das Portrait des Banditen«, an die du dich vielleicht noch erinnern wirst.«

Zadar, 29. veljače 1844.

Pravo veliš, da me je upravo Dalmacija kući vratila, i da nisam ovamo došao, ne bi se bio našeg jezika primio, hvala Bogu! samo da bi se od ovih veriga još riješiti mogao, koje me u vojničku stavu vežu, onda bi lahkim srcem i zadovoljnošću put započeti nasljedovati mogo; ovako ali vele sam sapet (ti znaš i sam, kako je), ne mogu se onako okretati, kako bi hotio, jer me misao pitajući uvijek naskoči: gdi ćeš kruha naći, ako ovog ostaviš, ili izgubiš? Možebiti s vremenom da se kakova prilika zgodi.

Nikakvi komentari nisu potrebni ovim pismima. Iz njih jasno izbija golem ljudski bol čovjeka, koji zna, da mora trajno robovati, i da mu iz ropstva valjda i nema izlaska.

Na ovaj način pisao je Preradović kao mlad časnik, ali je tako pisao i u zrelim godinama, na pr. g. 1853., iz Kovina, gospođi Vancaševoj (u listu, koji je štampan u Savremeniku g. 1910.) izvješćujući je o povratku krajišnikâ kući:

»Ukoliko mi je to ugodno sa strane, što kao domaći u domovinu se vraćamo, utoliko me je prepala, jer me preko svega moga proračuna u velike troškove zadubljuje, kojima dorastao nijesam, ne isplivavši jošte niti iz onijeh, koje ovamo idući imadoh. To je velika nesreća za nas vojnike, da nam samo zapovijedaju, a ne misle, kako ćemo odoljeti potrebocam na putu, osobito oženjeni, kojima obitelj toliko misliti dade. Ja se tražih ovamo, misleći, da ću jevtinije proći i barem za koju godinu ovdje se smiriti i tako odahnuti moći, ali eto ti sada zla i gorjega. A u Pančevu kupuj nanovo pokućstvo i druge potrepštine, pa za koji čas opet može biti nanovo prodavaj, te tako se muči do kraja života. Vjerujte mi, da sam čisto smeten, ne znam kuda udariti niti kakav savjet si dati, a živiti moram ne radi sebe, nego radi svojijeh. — Hvala bogu!«

»Mnogo mi je posla na vratu, i k tomu nepovoljnoga, mome biću protivnoga posla.

Ali šta ću, moram ga podnašati, kad o njemu kruh ovisi, koga drugačije pribaviti si ne mogu.«

Iz Zagreba je Preradović pisao Kaznačiću g. 1850. (17. XII.):

»Moj dragi Kaznačiću!

Ja sam odgovor dužan na dva tvoja pisma. Oprosti, što tekar sada dužnosti svojoj zadovoljavam. Otkad se je bansko vijeće raspustilo, te moja sudbina me ovamo k vojničkom upravljenju prenese, nijesam više gospodar, nego sluga, a znaš, da sluge moraju da rade za se i za gospodara, te tako im malo vremena ostaje odoljavati željam srca svoga i posvetiti se prijateljskom razgovoru i pismu. Ja sam ti kao pas svezan na lancu od jutra do mraka i nemam skoro ni vremena da mislim na što drugo nego na službene svoje poslove.«

Vojska je Preradoviću ubijala i vrijeme i živce. On je vojnički poziv označio kao poziv, u kome se mnogo radi, a ništa ne učini. A to najbolje odaje, kako je on sav svoj rad na tome području držao beskorisnim. Uz te unutarnje trzavice pridošli su mnogi premještaji sa selidbama, što ga je uništavalo materijalno, te se često morao zaduživati.

»Znajte dakle, mili kume«, — pisao je on g. 1854. iz Kovina Bertiću u Zagreb — »da me sudbina opet dalje goni, premješten sam k romano-banatskoj regimenti i moram u Arad, da tamo preuzmem zapovjedništvo jedne čete moje nove regimente, koja tamo u posadci stoji. To premještenje dođe mi kao iz vedra neba grom i prije bi se bio smrti nadao nego da ću iza četiri mjeseca, kako ovamo dođoh, opet morati dalje ići. To je sada u 14 mjeseci četvrti put, što se moram seliti, i možete si zamisliti, kako mi je pri duši. Jedva sam se zadužio, da si ovdje nužno gospodarstvo ustrojim, moram sada opet sve pošto zašto rasprodavati i opet dalje se s familijom vući, gdje mi također, znam, ne će dugo opstanka biti, jer baš ovdje premeće se sada vojska, i nitko ne zna, hoće li na istom mjestu osvanuti, gdje ga je noć zatekla.«

O Preradoviću su njegovi poglavari izricali najpovoljnija mišljenja. U jednom izvještaju iz g. 1853. za njegovo unapređenje (koji je štampao Aleksa Ivić u 2. sv. svoje »Arhivske građe« g. 1931. u Beogradu), mogu se, pored pohvala njegovoj spremi u vojničkim stvarima, čitati i ovakve rečenice:

»Von stillem, gutem Gemüte, ernst und bedacht, von festem Charakter, der Entschlossenheit und Ausdauer in sich

fasst, weiss sich vollkommen zu beherrschen und ist aus Bessonnenheit ruhig, hat sehr viele natürliche Talente, mit richtiger und schneller Auffassung. — Spricht sehr gut deutsch, italienisch und slavisch, ziemlich gut französisch und böhmisch und versteht alle slavische Dialekte... Die Offiziere und Mannschaft behandelt er strenge, aber wohlwollend, ist sehr sorgsam für seine Truppe und weiss auf ihren Geist vorteilhaft zu wirken... Steht im Regimente im hohen Ansehen wegen seines biederen, rechtlichen Charakters und seiner übrigen guten Eigenschaften. Er ist ein Mann von Bildung, führt einen gesitteten Lebenswandel, und seine ökonomischen Verhältnisse sind geordnet. Der Totaleindruck bezeichnet einen gut unterrichteten, umsichtigen und verständigen Dienstmann, einen strengen, aber gerechten, sorgsamen und geachteten Vorgesetzten, einen pflichtergebenen, gehorsamen Untergebenen, einen geehrten Kameraden und einen Mann von Ehrgefühl, Taktik und sociellen Benehmens«.

Preradović je dakle s jedne strane bio intelektualno i moralno jak čovjek, koji je zdušno vršio službu, koju je sa sobom nosilo njegovo zvanje — ali ju je vršio samo zbog dužnosti, bez unutarnjeg poziva, te je u dnu duše bio nesretan.

Kad je već morao ostati vojnikom, Preradović je gledao da bar dođe službovati u Hrvatsku, ili u koju krajišku pukovniju. Jedino za vrijeme Jelačića pošlo mu je to bilo za rukom. Inače je gotovo uvijek morao služiti u stranim zemljama. Naši su ljudi gledali da ga premjeste u naše krajeve, ali bez uspjeha. Bio je šezdesetih godina i kandidat za hrvatskoga bana, pa za guvernera Dalmacije — ali ništa od toga nije moglo biti ostvareno, jer je on austrijskim vlastima bio nepouzdan. Zbog njegovih pjesama zvali su ga na odgovornost. U Beču su ga pratili konfidenti i javljali policiji, gdje se kreće i što govori. Cenzura je pazila na njegove stihove. O njemu je barun Šokčević g. 1862. izvijestio u Beč:

»Oberst Preradović, ein gefeierter croatischer Dichter, gehört zur ultranationalen Partei... Wenngleich ich in die guten Gesinnungen des Obersten Preradović keinen Zweifel setzen will, so teilte er dennoch bei seinen überspannten Nationalgefühl auch die Ansicht, dass man die croatische

Nation unterdrücke, die Regierung für sie nichts tue und ihre gerechten Wünsche nicht erfülle. Diese Aüsserungen hörte ich selbst aus seinem Munde . . .« (isp. Ivić, Arhivska građa II).

Iz ovih dokumenata vidi se vrlo dobro, koliko se može Preradovića okrivljivati kao austrijskog časnika. Ali čak i onda, da je on bio austrijski časnik i po uvjerenju, još to uvijek ne bi bio nacionalni grijeh. Na Austriju Preradovićevih vremena ne treba gledati onako, kako su na nju gledali naši ljudi poslije apsolutizma, a pogotovu se osjećaji iz godine 1918. ne smiju prenositi u Preradovićevo doba. Austrija je u prvoj polovici 19. vijeka bila stvarnost, i nikakvog boljeg rješenja za svoj položaj nisu Hrvati u to doba još mogli zamisliti. Ako je Palacký još šezdesetih godina mogao s uvjerenjem reći, da bi Austriju trebalo stvoriti, kad je ne bi bilo — onda takvo mišljenje ne treba zamjerati ni Preradoviću.

Nesretan, duboko ojađen zbog zvanja, koje je morao vršiti protiv svoje volje, Preradović nije bio sretan ni u svome ličnom životu. Siromašan od kuće, on se nikad nije mogao osloboditi siromaštine. Kao mlad oficir morao je, pored vlastite obitelji, uzdržavati sestru udovicu s petero djece. U teškim prilikama, u kojima se i inače nalazio, dogodilo mu se i to, da je jednom potpisao mjenicu i morao je platiti. Kako novčana pomoć nije stizala na vrijeme, on je pomišljao i na samoubijstvo.

I kad je bio general, i kad se morao liječiti, on i opet nije imao sredstava za to, nego se obratio caru za pomoć: » . . . Da jedoch der alleruntertänigst Gefertigte, bei seiner gänzlicher Vermögenslosigkeit und der hierorts herrschenden grossen Teuerung schon durch seine bisherige Krankheit in allen seinen Hilfsquellen erschöpft wurde, so ist er nicht im Stande, die noch grösseren Auslagen bezüglich einer Badekur aus eigenen Mitteln zu bestreiten . . .«

Preradović je doživio i jednu veliku ljubav. Zavoljevši Pavicu de Ponte, svoju kasniju ženu, on se morao dugo vremena boriti, dok je dobio dopuštenje za ženidbu. Da mu spriječi ženidbu, vlasnik njegove pukovnije čak ga je i premjestio. Ali je Preradović bio odlučan, spreman i da ostavi vojsku, samo da ostvari svoj naum. Pa kad se ipak mogao ože-

niti, došle su druge trzavice — brige oko kaucije, teškoće u obitelji vjerenice, rat, premještenje, itd.

Ali ni ta velika ljubav, zbog koje je vodio tolike borbe, nije Preradoviću donijela onu sreću, koju je očekivao. Dvoje djece umrlo mu je jedno za drugim. Žena mu je oboljela od tuberkuloze, a smrt djeteta toliko ju je skršila, da je počinila samoubojstvo, bacivši se u rijeku. Umrla je u 28. godini — pošto joj je život — prema pjesnikovim riječima, »bio ogrknuo do majčina mlijeka«. No ni sam brak Preradoviću kao da nije pružio ono, što je u njemu očekivao. U godinama svoje ljubavi i braka on je bio zanosan Ilirac i pjesnik, a njegova žena bila je Talijanka. Ona ga je bez sumnje bezgranično voljela, ali joj je njegov život bio stran baš u onome, što je njega ushićivalo (Vodnik). Intimni život Preradovićev, u njegovu odnosu prema vjerenici i ženi, nije nam dosta poznat. Ali nije bez značenja, da su »Lina-Lieder« nastale, kad je njegova prva žena još bila živa. To su ljubavne pjesme, ispjevane drugoj, koje usto nisu bile namijenjene štampi. Izrečeno je i mišljenje, da ih treba shvatiti kao šalu. Ali nema čvrste podloge za to tumačenje. Vjerojatnije je shvaćanje, da je Preradović, u časovima, kad je bio razočaran i u svome zvanju, a i u narodnim poslovima, i kad ni kod kuće nije nalazio potpune sreće, osjetio bar površno srh neke nove ljubavi, u kojoj bi našao kakvo takvo olakšanje. U tom ciklusu njemačkih pjesama on je i izrazio tu želju za olakšanjem, koja se katkad razvila i do pomisli na bijeg od svega onoga, što ga je sapinjalo i mučilo.

Svoju drugu ženu, Emu Regnerovu, Preradović je uzeo i zato, što mu je pazila na djecu, a i zato, što mu je duševno bila bliska, pa se mogao osloniti na nju. U drugome braku njegov je život bio sređeniji. Ali ni taj brak nije bio za njega ono, što je on kao pjesnik mogao očekivati. Njegova je žena bila Njemica, koja nije razumjela hrvatski, a on je bio nacionalni budilac, koji je u prvome redu želio slobodu svome potlačenom narodu. Takav pjesnik morao je kod kuće govoriti najprije talijanski, pa njemački, i ujedno je morao prevoditi vlastite pjesme na stran jezik, ako je htio, da ga razumije žena!

Može netko primijetiti: Pa zašto je on, kao hrvatski pje-

snik, oženio najprije Talijanku, a zatim Njemicu? Zašto nije uzeo Hrvaticu? — Takvo je »ozbiljno« pitanje u stvari veoma naivno. Najdublje stvari srca, a i najvažnija pitanja života, čovjek ne rješava uvijek razumski, nego kraj toga odlučuju mnogi unutarnji faktori, koji se ne dadu uvijek razjasniti. Čovjek ih može konstatirati, ali nema prava da o njima sudi i da na osnovu njih izriče mišljenje o drugim ljudima.

Nezadovoljan u svome zvanju, nezadovoljan i nesretan u velikom dijelu svoga najličnijeg života, Preradović nije bio sretan ni u svojim dodirima s hrvatskim nacionalnim životom. On je k poslu narodnoga preporoda pristupio dosta kasno — već i zato, što je bio oko 5 godina mlađi od većine istaknutijih Iliraca. Ali je onda, kad je pristupio k pokretu, pristupio k njemu s čitavom svojom unutrašnjošću. On je ilirski pokret osjetio u svoj njegovoj cjelini: i kao nacionalan, i kao politički, ali i kao etički pokret. No naskoro se i u njemu duboko razočarao — i zbog držanja Austrije prema Hrvatima, ali izbog držanja naših ljudi u različitim promjenama, koje su se zbivale njegovih godina.

Nakon sloma ilirizma pisao je on Kaznačiću (17. XII. 1850.):

»Što ću sve da ti pišem? O politici nije skoro vrijedno da prozborim, a i sam znadeš, na čemu smo — nascitur ridiculus mus! To ti je jezgra naših stečevina iza ogromnih dvoljetnih nada. Ja sam se politike sasvim već odrekao, jer mi se čini posao s njome: slamu mlatiti. — »Jugoslavenske novine« zabrani vlada ovih dana — samovoljno. Sad znadeš, kako stojimo. Da mi moji poslovi dopuštaju, najvolio bi se literaturom baviti.«

Godine 1862. (11. III.) pisao je Ignjatu Brliću:

»Primio sam Vaše pismo od 2. III. o. g. i uvidio iz njega baš sa žalošću, da biskup, a i Vi uz njega duhom klonuste. To je značaj i najboljih naših ljudi, da s ćutljiva srca svoga odmah podlegnu, kako nenavadne nepovoljnosti glavu im pritisnu. Na zemlji je vječna borba, a onaj ne biva pobjediteljem, koji za koji čas drugoga nadvlada, već onaj, koji na temelju pravednih načela stojeći ustraje. Ako su naši ljudi, koji sada s nama zapovijedaju, nepravedni, budimo mi pravedni i vjerni svome boljem uvjerenju. Ti ljudi, kako su se

popeli na visoka mjesta, tako mogu i pasti, a na njihova mjesta drugi bolji doći. Ako nezakonite stvari zapovijedaju, to će im se nezakonitost u svoje vrijeme pokazati na dojdućem saboru... Narodnost i federacija, to nek nam budu kao dva oka uvijek u glavi. Za prvu valja da se mi sami borimo, a za drugu imamo toliko pomagača, koliko ima narodnosti u carstvu. Federacija sadržava pako u sebi slobodu kao jezgru. Najprije narodnost, pa onda sloboda. Sloboda pogažena opet se pomlađuje, ali narodnost izgubljena teško ili nikada.«

Svome ogorčenju i razočaranju dao je Preradović maha i u svojim pjesmama. Njegova poznata pjesma »Braća«, koju ljudi većinom shvaćaju kao pjesmu, u kojoj je Preradović iznio svoje mišljenje o odnosu između Hrvata i Srba, nastala je na osnovu pjesnikovih opažanja, kako se Hrvati sami među sobom grizu. Preradović je živio po strani od domaćih prepiraka, pa je zato bolje vidio, kako su u tim prepirkama lični razlozi često važniji od načelnih, i da se zbog tih ličnih razloga često upropašćuje sudbina zemlje.

Odnos između Gaja i njegovih protivnika, odnos između Iliraca i madžarona, među kojima je bilo i dobrih Hrvata, Preradović nije shvaćao kao strančar, nego kao rodoljub, koga takvi pojavi samo zabrinjuju.

3.

Iz literature o Preradoviću dade se ipak, unatoč njenim prazninama, steći jasna slika pjesnikove ličnosti. On je bio čovjek s razvitim unutarnjim životom — kome su i intelekt, i čuvstva, a i etička osjećanja, bili jaki. Njegova osjetljivost bila je isto tako vrlo jaka. Ali ga je život, uz vojničko zvanje, naučio, da se svladava, da ne dopusti, da čuvstva provaljuju iz njega. To svladavanje samoga sebe — i u časovima, kad bi drugi kriknuo — jedna je od najznatnijih karakteristika Preradovića kao čovjeka. Kao da je on cijelim svojim životom htio ostvariti misao: čovjek trpi i pati na zemlji, osjeća se nesretnim gotovo u svemu, što dodirne, ali treba da hoda uspravan, nijem, gutajući svoj bol i svoje nesreće duboko u sebi.

No takvo prigušivanje čuvstava ne može biti bez posljedica za dalji život. Gutajući svoje bolove u sebi, ne do-

puštajući, da oni provale svojom naravnom jačinom, čovjek ih osjeća to jače. Posljedica je toga — unutarnje trzanje, grižnja samoga sebe, što sve troši organizam i uskoruje smrt. Možda je i Preradovićeva rana smrt posljedica dugotrajnog savladavanja samoga sebe, posljedica patnja, koje nisu smjele izbiti. Tek u njegovoj poeziji ima odraza svega onoga, što je proživljavao. Pjesme: Smrt, Bogu, Majci, Nada, Mujezin, Zmija, itd., pokazuju najbolje, kako je njega život često postavljao pred najteža pitanja, i kako je on poznavao mnogo časova, u kojima je očajavao.

Činjenica, što se Preradović u zrelim godinama ozbiljno bavio spiritizmom, ne znači, prema svemu ovome, kako se on čisto malograđanski htio pozabaviti dizanjem stolića, nego se psihološki dade razumjeti iz svih udaraca, koje mu je nanio život. Taj čovjek, koji je u svima slučajevima morao zadržati prisutnost duha i ozbiljnost, i onda, kad bi drugi na njegovu mjestu vrisnuo, morao si je dopustiti i nekih časova slabosti. S druge je strane on, koji je izgubio toliko najdražih bića, morao tražiti bar kakav neposredan i naoko uvjerljiv dokaz o njihovoj prekogrobnoj egzistenciji, i ujedno dodir s njima. Držao je, da je taj dodir našao u spiritizmu.

Cio Preradovićev književni rad izvire iz ovakvog doživljavanja života. Svojom ozbiljnošću, određenošću, sigurnošću dojmio se Preradović već svojih suvremenika, a to je djelomice bilo i uzrokom, da su ga i kasnija hrvatska pokoljenja slavila. Ali u Preradovićevu literarnom udesu ima nešto žalosno i čudno. Preradoviću je pjesnička popularnost više škodila nego koristila. Sa sve većom udaljenošću od Preradovićeva vremena, ljudi su u njegovim pjesmama gledali sve manje dokumenat ličnosti, nego su ih stali shvaćati na svoj način. U doba, kad su ga držali prvim hrvatskim pjesnikom i ispunjavali njegovim stihovima čitanke za srednje škole, njegove su pjesme ujedno stali banalizirati, navlačeći ih na kalupe pedagogije i tražeći u njima u prvom redu materijal za različite uzgojne ciljeve. Kraj toga je ponajviše sasvim pušten s vida pravi, duboko ljudski izvor tih pjesama. Prema tome je i krivo shvaćena njihova umjetnička vrijednost. A kad je tako cio Preradović uglavnom spušten do duhovne razine srednjoškolaca nižih razreda, stali su ga na taj način više manje shvaćati i kritici i publika.

Treba međutim uzeti pred oči samo jednu od njegovih poznatijih pjesama, pa da se vidi, što je iz nje radila škola, a što je ona stvarno bila:

Plovi, plovi moja lađo,
U koj goder kraj,
Ja ti cilja još ne nađoh,
Sama cilj si daj!

Kad te amo već zanesla
Tvoje sudbe moć,
Raspni jadra, pruži vesla,
Plovi dan i noć!

Uzdaj se u vjetra volju
I valova bijeg,
U budućnost gledaj bolju,
K nebu digni stijeg!

U školničkom tumačenju ta je pjesma shvaćena doslovno, kao da se ona doista odnosi na mornare, i prema tome je izgubila gotovo sve, što je u njoj lično i umjetničko. U stvari, to je bolna i potresna ispovijest čovjeka, kojega je u životu izdalo gotovo sve, i koji se rezignirano prepustio udesu, jer više ne zna sam, što da radi — ali opet nije sasvim klonuo, nalazeći utjehu u Bogu. Preradović ju je napisao g. 1850., nakon sloma ilirizma, u doba obiteljskih teškoća, u godinama, kad će nastati »Lina-Lieder«.

Duhovni razvitak Preradovićev, od vremena, kad se počeo baviti književnošću, pa do konca njegova života, ide u jednoj liniji, na kojoj se jasno vidi Preradovićevo produbljivanje kao čovjeka, ali ujedno sve veći gubitak iluzija o nekoj ličnoj sreći na zemlji.

Preradović je početkom četrdesetih godina živio životom evropskog intelektualca, koji je dobro poznavao nekoliko evropskih jezika, koji je pratio najvažnije pojave evropskog duhovnog života. Ali se onda duhom i srcem okrenuo prema vlastitom narodu i predao se potpuno poslu njegova buđenja i stvaranja nacionalne kulture. No usto se postepeno razočaravao u životu, i ličnom i nacionalnom, tražeći, poslije svih lomova, dublji smisao ljudske egzistencije u religiji, filozofiji, spiritizmu.

Najosnovniji je izvor Preradovićeve poezije, i ujedno crta, koja manje više probija kroz sve faze njegova stvaranja, bol

—duboki, jaki gotovo neizlječivi bol čovjeka, koji je u životu doživljavao samo nepogode. Počevši od »Putnika«, u kome je iznio svu težinu svog života, kad je bio otrgnut od majke i domovine, pa do posljednjih svojih stihova, Preradović je gotovo uvijek pjevao u osjećanju bola. Ali ga je znao zatomiti, nastojeći da u narodu i društvu izvrši određenu zadaću i da tako u radu za više ciljeve utopi svoj lični jad.

Preradović je idejno bio najdublji pjesnik ilirizma i ujedno jedan od najdubljih ljudi među Hrvatima u prvoj polovici 19. vijeka. Primjedba, da je on bio austrijski vojnik, da se na taj način umanji njegovo nacionalno značenje, gubi važnost već i stoga, što je taj vojnik rekao svome narodu takvih stvari, kakvih mu u njegovo vrijeme nije rekao niti jedan drugi književnik (Vodnik). Marjanović je s pravom zabilježio, da je Preradović u doba preporoda bio najaktualniji hrvatski pjesnik, kome je svaka pjesma općenijeg značenja nikla iz tadanjih hrvatskih prilika. U njima ne treba gledati alegorije, nego žive istine. — U isto doba bio je Preradović od onih hrvatskih pjesnika, koji su najdublje uranjali u svoj unutarnji život, iznoseći svoja lična osjećanja, a ne prelazeći nikad na banalne i bezlične literarne teme. Ostajući ličan i svoj, Preradović je usto iznosio i svoja poniranja u najdublje probleme života.

Vodnik je podijelio Preradovićeve pjesme u tri grupe: — 1. Njemačke pjesme — 2. Prvenci i Nove pjesme — 3. Pjesnička produkcija iza Novih pjesama. — Ova je razdioba jasna i logična, jer odgovara i položaju Preradovića u hrvatskom nacionalnom životu, a slaže se i s fazama, koje je on prošao u svome ličnom razvitku. Ali je i ova razdioba, kao svaka razdioba, ipak više formalna, jer je cio Preradovićev život bio cjelina, u kojoj je jedna faza neosjetljivo prelazila u drugu. A tako je i s njegovim pjesmama.

Jedna je od glavnih crta Preradovićeve poezije, da je u njoj, uza sav bol, iz kojega je nikla, ipak sačuvana doza optimizma. Taj je optimizam doduše ponajviše transcendentalan, iscrpljujući se u uvjerenju, da će čovjek u zagrobnom životu postići sreću, koje ne može postići na zemlji. Odatle i Preradovićevo uvjerenje, da i najveće zlo ima u poretku stvari određen smisao. Odatle razlog, zašto Preradović uzdiže ljubav kao bitni elemenat života.

Kao što i u Preradovićevoj ličnosti, tako i u njegovoj poeziji ima crta plemenite suzdržljivosti, nastojanja, da bude što manje subjektivan, da bez potrebe ne iznosi svojih ličnih bolova u njihovoj najsirovijoj otvorenosti. Tek gdjegdje, kao u nekim časovima slabosti, izbile su jače njegove lične crte: spoznaja, kako je udes tvrd (Starac klesar), odnos prema ljubavi (Mrtva ljubav, Lina-Lieder), vrisak od udaraca u životu (Crn dan).

Kao što i u privatnom i u javnom životu, Preradović je nastojao da se i u poeziji disciplinira — pa i onda, kad se u njemu možda sve lomilo. Zato se ta poezija katkad pričinja gotovo bezličnom. Može se u prvi čas pričiniti, kao da je Preradović unosio u pjesme samo neke općene teme svoga vremena, ili da je programatski pisao za školske čitanke upravo onakve pjesme, kakve su pedagozi trebali za određene svrhe (Djed i unuk, Rodu o jeziku, Jezik roda moga, Naša zemlja). Sve se to pričinja samo dotle, dok čovjek ne shvati lični izvor Preradovićeve poezije. U stvari, sve su njegove pjesme izrazito lične, i sve njih treba doživljavati i procjenjivati kao lirske pjesme, kojima je izvor u Preradovićevu osjećanju svijeta, i u kojima je bezličnost samo prividna, jer se u svakoj ipak osjeća lični ton.

4.

Ovakva slika Preradovićeva unutarnjeg života, kako je čovjek može dobiti na temelju biografskih podataka o njemu i na temelju lektire njegovih pjesama, u stvari je samo doživljajni materijal, iz kojega je pjesnik stvarao svoje pjesme. Problem je u tome: Koliko je Preradović taj doživljajni materijal iznio na način, da ga iz njegovih pjesama čitalac može doživjeti i bez rekonstrukcije njegove duhovne ličnosti.

Haler je u svojoj kritici rekao, kako je Preradović imao bujan unutarnji život, ali nije imao snage, da ga izrazi. Kraj toga je ipak pustio s vida jednu od bitnih crta Preradovićeve poezije — diskretnu pjesnikovu povučenost, njegovo nastojanje, da ličnim bolovima dade neki općenitiji značaj, iznoseći ih u slici, u kojoj toliko ne izbija pjesnikovo »ja«.

Šaljući »Vijencu« za štampu svoju pjesmu »Zmija«, Preradović je primijetio, da ni sam pravo ne zna, kako je došao

Vjetar meni kroz prozor donese
Neki danak, kad sam tebi piso,
Zelen listak, pa ga uprav strese
Riječ na jednu, koju sam izbriso.

Izbriso sam riječcu, ljubav zvanu,
Jer u pismu mjesta ne imaše.
Je l' zavio onaj listak ranu,
Il' pokrio grob ljubavi naše?

»Pitanje« je nastalo g. 1850., kad je Preradović proživljavao intimne krize, kad je vjerojatno stao opažati neke pukotine u ljubavi, koja je imala da mu pruži smisao života. Da li se ona odnosi na ljubav prema ženi ili na ljubav prema Lini, zapravo je svejedno. U toj teškoj krizi, kad se imao riješiti možda cio njegovu budući život, pjesnik je kratko, diskretno, ali snažno i sjetno iznio svoje osjećanje pred konačnim rješenjem: da li toj ljubavi ima spasa, ili je ona zauvijek mrtva? Prenesena tako na područje Preradovićeva doživljavanja, osvijetljena samo jednom crtom biografskog značenja, pjesma postaje jasna, razumljiva, jer iz nje osjećamo onaj prigušeni bol, iz koga je nikla.

Izazivajući u čitaocu rezonancu, obje su pjesme dakle umjetnine. Čitajući »Zmiju«, čovjek čak osjeća nešto teško, ledeno, gotovo stravično. Kao da ga prođe drhtavica — jer se najednom nađe lice o lice pred bezgraničnim ljudskim bolom i pobjedom zla, koja se ničim ne da opravdati. — Ako je pak Preradović mogao biti pjesnik u ove dvije pjesme, zašto nije bio drugdje?

Kad se tako iz ove dvije Preradovićeve pjesme, svedene na područje pjesnikova doživljavanja, može osjetiti ono, što

---

Iako su i jedan i drugi pjesnik imali pred očima klasične metričke sheme, opet se iz Preradovićeva poređaja riječi vidi, kako se on povodio za njemačkim uzorom. — Ali isporedba pjesme »Pitanje« s pjesmom »Das dürre Blatt« nimalo ne uvjerava, da bi se o utjecaju moglo govoriti baš u ovom specijalnom slučaju. »Das dürre Blatt« glasi:

Durchs Fenster kommt ein dürres Blatt,
Vom Wind hereingetrieben;
Dies leichte, offne Brieflein hat
Der Tod an mich geschrieben.

Das dürre Blatt bewahr ich mir,
Will 's in die Blätter breiten,
Die ich empfangen einst von Ihr;
Es waren schöne Zeiten!

je osjećao i pjesnik, kad ih je stvarao, potrebno je, da se i analiza i ocjena i ostalih njegovih pjesama izvrši sa stajališta: zašto Preradović nije i u ostalim svojim pjesmama svoje osjećaje izrazio tako, da bi ih čitalac mogao osjetiti?

Dioba Preradovićevih pjesama na njemačke i hrvatske može se zadržati samo zbog nacionalnih razloga — jer samo ono, što je napisano hrvatski, pripada stvarno nama. No ako se želi razmotriti pitanje, kakav je Preradović bio pjesnik, treba uzeti u obzir i njegove njemačke pjesme, jer će se i iz njih vidjeti, koliko je on bio stvaralac.

Počevši pisati hrvatskim jezikom, Preradović se našao pred dvjema teškoćama: što nije dosta dobro poznavao materinskog jezika, s obzirom na sve ono, što je njime htio izraziti, i što taj jezik u vrijeme ilirizma još uvijek nije pružao dosta mogućnosti, da pjesnici pomoću njega izraze ono, što su htjeli izraziti.

Da draussen steht der Baum so leer;
Wie er sein Blatt im Fluge,
Kennt sie vielleicht ihr Blatt nicht mehr,
Trotz ihrem Namenszuge.

Der toten Liebe Worte flehn,
Dass ich auch sie vernichte;
Wie festgehaltne Lügner stehn
Sie mir im Angesichte.

Doch will ich nicht dem holden Wahn
Den Wurf ins Feuer gönnen;
Die Worte sehn mich traurig an,
Das sie nicht sterben können.

Ich halte fest, zu bitterer Lust,
Was all mein Glück gewesen,
In meinem schmerzlichen Verlust
Will ich zurück mich lesen.

Das dürre Blatt leg' ich dazu,
Des Todes milde Kunde,
Dass jedes Leiden findet Ruh,
Und Heilung jede Wunde.

Sličnost između njemačke i hrvatske pjesme može se konstatirati samo u prvoj kitici, u motivu lista, koji vjetar unosi kroz prozor. Inače je u pjesmama sve različito: i osnovni osjećaji, i ritam, i pointa. Ali i sam list je u Lenaua suh, a u Preradovića zelen.

Preradovićeva literarna obrazovanost bila je velika. To se vidi i po piscima, koje je prevodio, i po utjecajima, koji se donekle dadu osjetiti u njegovoj produkciji. Byron, Manzoni, Heine, Lenau, Uhland, pa Francuzi, Česi, Rusi, Poljaci — sve je to njega privlačilo, i za sve je on imao dosta smisla. Vodnik je dobro istaknuo, da je Preradović bio jedan od prvih ljudi, koji su osjetili pjesničku veličinu češkoga pjesnika Máche.

Ali u velikim literaturama, koje je Preradović poznavao, bili su riješeni glavni problemi književnog jezika i književnog izraza. U jezicima velikih evropskih naroda Preradović je vidio bogatstvo rječnika, podatljivost fraze, izgrađenost književnih vrsta, stiha, metrike, mnoštvo nijansa za izražavanje različitih čuvstvenih treptaja. Ujedno je u tim literaturama bio uglavnom riješen odnos suvremene književnosti i suvremenog jezika prema staroj književnosti i jeziku. U nas je Preradović našao oskudan rječnik, apsolutnu pometenost u pitanjima metrike, kolebljivost u pitanjima jezičnih oblika, nesigurnost u odnosu prema starijoj književnosti.

Preradovićevi sudovi o književnim pitanjima bili su jasni i određeni. Svoje poglede na smisao poezije izrekao je on djelomično u »Djedu i unuku«. On je za pjesnike tražio slobodu stvaranja, a od njih je samih tražio, da u narodu budu vođi i budioci. Veličinu umjetnine vidio je u veličini i snazi čuvstava, koja su u njoj izrečena. Njegove poglede na probleme pjesničkog izraza možemo prilično razabrati iz jednog lista Ilijaševiću (od 21. II. 1867.), u kome je on ovome piscu iznosio svoje misli o jednoj njegovoj pjesmi: »Dan« je najljepša pjesma od meni poznatih Vaših pjesama, osobito teče joj jezik kao bujna rijeka posred cvjetnih livada. Ali moram joj koješta prigovoriti. Preveć je urešena i nakićena, kao djevojka prebogato, ali neukusno obučena, tako da joj se od silnog odjeva pravo niti stasa — naravne ljepote ne vidi. Stoga je nejasna, a na mnogih mjestih i nerazumljiva.«

Unatoč svojim jasnim pogledima na književnost, Preradović u vlastitoj književnoj tvorbi nije mogao ostvariti sve onako, kako je želio — jer nije nikad toliko vladao jezikom, da bi njime mogao izreći nijanse svojih čuvstava. On nije bio potpuni gospodar jezika ni u godinama, kad je već uživao glas prvog hrvatskog pjesnika. Godine 1842., kratko vrijeme prije

negoli je stupio pred javnost u »Zori dalmatinskoj«, pisao je iz Milana Kukuljeviću:

»Lieber Freund!

Du hast mich aufgefordert und ich habe dir versprochen nach Zeit und Stimmung einzelne dem ewigen Einerlei der Berufsgeschäfte abgerungene Laute meiner geringen Muse zu dir hinüber klingen zu lassen. Ich tue es gern, weil ich die Überzeugung habe verstanden zu werden, und täte es noch lieber, wenn ich unserer Sprache so mächtig wäre, um meine Gefühle auch in das entsprechende vaterländische Gewand zu kleiden. Leider bin ich es nicht im Stande, auch mangelt mir gänzlich die Gelegenheit, um es mit der Zeit hoffen zu können. Du weisst, wie es hier mit unserer Sprache aussieht. Wäre ich noch in einer anderer Provinz, fänden sich eher Freunde und Gleichgesinnte, eher könnte mir ein Blatt oder ein Buch in die Hände geraten, mithin eher eine Aussicht, mich in der Sprache meines Volkes zu vervollkommnen, aber hier bin ich von allen diesen Mitteln wie ein verlorener Posten abgeschnitten. Dies diene mir als Entschuldigung bei dir und bei allen vaterländischen Freunden, die mich hier heimische Gefühle zu fremder Leier singen hören.«

Da se pak osjećao nesiguran u jeziku i u svojim zrelim godinama, kad je već bio stekao popularnost među Hrvatima, vidi se iz njegovih dopisa Ilijaševiću, šezdesetih godina.*

Koliko nije sam bio siguran u jeziku, toliko su Preradovića zbunjivale različite rasprave o jeziku — i za vrijeme ilirizma, i u doba apsolutizma, a i kasnije. On je i sam pisao o jeziku u »Zori dalmatinskoj«. Pisao je i o metrici. Unatoč tome, što je katkad nastupao odlučnije, ipak se vidi, kako je osjećao slabost u nekim načelnim pitanjima hrvatske književnosti. Zato je bio spreman, da se dade poučiti od onih, za koje je držao, da neke stvari znadu bolje od njega. Ganutljiv primjer za to pokazuje slučaj s njegovom pjesmom »Slavjanstvu«, u kojoj je upotrebio iskonstruirana pravila Vebera Tkalčevića o hrvatskom heksametru — jer je držao, da Veber zna te stvari.

Kad su se u pitanjima metrike, književnog jezika itd. kolebali u Hrvatskoj ljudi, koji su se smatrali učenima, i kojima

---

* Vidi str. 18.

su jezik i književnost bili u neku ruku i glavni poziv života, kako da se u nekim pitanjima ne koleba Preradović, vojnik, koji se lomio u zvanju i ponajviše živio daleko od domovine, nemajući prilike ni da govori jezikom, na kome je pisao? — Unatoč pohvalama, koje je doživljavao, Preradović je do kraja života bio uvjeren, da su njegove pjesme samo blijeda slika onoga, što je u njima htio reći. — U svojoj polemici s Halerom Šegvić je naveo Preradovićeve stihove iz pjesme »Radost i muka pjesnikova«:

Pjesnik ima lijepih misli,
Uznešenih čuvstva ima,
U njih mu je san i bdijenje,
Sveđ ih pazi i njeguje

Ali pjesnik oskudijeva
Na izrazu, na odjeći
Svojim mislim, svojim čuvstvom.
Uzor stoji pred njim jasno,
Ali tužan ne dostiže,
Da mu riječju oblik shvati,
Krpež mora u svijet slati.

U tim stihovima ne treba gledati stereotipne izjave pjesnika početnika, koji proračunano traže blagost publike prema svojim proizvodima, nego svijesnu i dirljivu ispovijest čovjeka, koji zna, što je htio postići, a što je stvarno postigao. Preradović nije imao nikakvih iluzija o vrijednosti svoga rada, pa je u toj pjesmi rekao općenitije samo ono, što je g. 1845. pisao o sebi Vrazu: »I tako, moj prijatelju, ja krpam, i moja utjeha u tom stoji, da i krpana haljina može biti poštena«.

S ovim Preradovićevim kolebanjima u njegovu pjesničkom izražaju na hrvatskom jeziku treba isporediti njegove njemačke pjesme iz prve faze njegova rada, i njegove »Lina—Lieder«:

VERGANGENHEIT

O, goldne Zeit, wo an so schönen Tagen
Noch schöner ich mein erstes Glück empfand,
Ich weil' vor dir mit Sehnsucht und mit Zagen,
Wie Manfred vor Astartens Schatten stand!

Fast schwankt mein Glaube, dass du je geschlagen,
Du, heilige Stunde, die mein Herz gebannt;

Nur wie der Ton von längstverklungnen Sagen
Erscheinst du mir als Trugbild nur bekannt!

Nein! — trügen nimmer auch mit Irrlichtsflammen
Die falschen Bilder, die ein Traum gebar;
Doch jenes Glück kann nicht vom Traume stammen,

Das wie im Traume nur im Herzen war;
Und stürzet auch der Wahrheit Fels zusammen,
Was man empfunden, bleibt doch ewig wahr!!!

MEIN LIED

In die Ferne möch'st du ziehen,
O, ich zöge gern mit dir,
Mit dir wär' die fernste Ferne
Eine teuere Heimat mir.

Weit von dieser lauten Menge,
Weit von dieser Fesseln Pein,
Ungekannt und niemand kennend,
Wärst du meine Welt allein.

Würde leicht ein Plätzchen finden,
Das sich schickt für unsere Ruh,
Erde ist ja überall Erde,
Und mein Himmel überall du.

Uzgojen na njemačkom jeziku i u sferi njemačke literature, Preradović je, upoznavajući tu literaturu, prihvatao i njezina izražajna sredstva, te je kasnije njima vladao sigurno i lako. Njegove početničke njemačke pjesme, kao što je i navedena (Vergangenheit), napisane su sigurnije negoli njegove najbolje hrvatske pjesme. »Mein Lied« je pak puna, cjelovita pjesma, u kojoj je čuvstvo našlo svoj neposredan, kristalan, jak izraz, i u kojoj se uopće ne osjeća nikakav nerazmjer između onoga, što je pjesnik htio reći, i između onoga, kako je to stvarno rekao. Nikako nema u njoj onog tepanja, gotovo mucanja, i naivnog nekog umetanja riječi i rečenica, što se sve opaža u njegovim hrvatskim pjesmama, na mjestima, gdje se očito vidi, da je htio reći nešto punije i jače, ali nije našao pravi izraz, pa je pjesmu »zakrpao«, prema vlastitim riječima.

Očito je, da je Preradović u njemačkom jeziku nalazio potrebna sredstva za svoj izražaj, i kako je njegov put u

hrvatsku književnost značio za nj mučan i nezahvalan prijelaz na područje, gdje je trebalo voditi upornu i tešku borbu oko najelementarnijih književnih pojmova. Preradovićev dakle put kroz hrvatsku književnost značio je put istinskog umjetnika u borbi za izraz. Taj je njegov put karakterističan za njega lično, ali i za cijelu hrvatsku književnost u vremenu, kad je trebalo stvarati izražajna sredstva, koja će mlađim literarnim pokoljenjima učiniti mogućim, da s više uspjeha iskoristite sve, što je sakriveno u našem jeziku, ali što u ono doba još nije bilo izbrušeno.

5.

Promotrena s ovoga stajališta, Preradovićeva pjesnička tvorbe postaje i zanimljivija, ali i shvatljivija. Ujedno na ovaj način, a u vezi s cijelom pjesnikovom individualnošću, udaraju u oči i one pozitivne crte njegove lirike, koje se ne dadu razabrati, ako čovjek k njoj pristupa s nekim apsolutnim mjerilima.

Već prvi Preradovićev javan nastup u hrvatskoj književnosti u »Zori dalmatinskoj« pokazuje jasno nekoliko karakterističnih crta. Pjesma »Zora puca« prigodnica je, i u njoj nije ni moglo doći do izražaja nešto naročito lično, što je ustreperilo njegovom unutrašnjošću. Ali se već pri tom prvom istupu opaža, da Preradović vlada sigurno onim izražajnim sredstvima, koja je mogao naći u tadanjoj hrvatskoj književnosti. U takvoj prigodnoj pjesmi, kojom je čitaoce trebalo predobiti za novi list, Preradović je ujedno pokazao, kako ga k pjesništvu na hrvatskom jeziku ne vodi kakva prolazna željica, nego nešto, što govori iz dubljine njegova bića, i što ga ujedno veže s predima:

Žice same zaigrale
Na guslama djeda moga.

Iz te prve Preradovićeve štampane pjesme razbiraju se već snažne i muške riječi čovjeka, koji zna, što hoće (Ivšić u »Hrv. njivi« 1918). Unatoč svim teškoćama, koje su mu stajale na putu, Preradović je u doba ilirizma, a i u šezdesetim godinama, pisao jedrije i sažetije pjesme negoli najveći broj onih naših ljudi, koji su tada pisali stihove. Izuzetak od toga

čini Mažuranić u »Smrti Smail-age Čengijića« — ali upravo poređenje s Mažuranićem pokazuje, kako se i Hrvat, koji je boravio u domovini i koji s njome nikad nije onako prekidao veza kao Preradović, morao mučiti, dok nije našao svoj i pun izraz. Vraz, Slovenac, koji je velik dio života proveo među Hrvatima, nije nikad mogao dostići ni Preradovića. A to su sve znakovi, kako su u ovog našeg pisca bile izuzetne stvaralačke sposobnosti.

A ipak je Preradović bio toliko umjetnički savjestan, da je bio uvjeren, kako su njegove pjesme samo krpež, u poređenju s onim, što je htio reći. Svoje pjesme slao je Trnskome, da ih popravi. Ali je Trnski bio mnogo slabiji duh od njega. On je mogao popravljati jezik, ali nije mogao naći izraz za ono, za što je i Preradović badava tražio riječi — naprosto zato, što nije mogao da se uživi u Preradovićev duševni život.

Unatoč pozitivnim crtama, koje je pokazao već u prvim svojim hrvatskim pjesmama, Preradović je trajno osjećao svoje nedostatke, i kroz cijelu njegovu književnu djelatnost opaža se težnja, da mu pjesme budu ipak nešto više nego krpež. Koliko se borio s izražajem, vidi se na pr. po tome, što je za neke svoje pjesme ostavio po šest koncepata, a ipak ih nije dovršio. U svojoj borbi za izraz uspijevao je katkad sasvim, katkad djelomično, a katkad nikako. — Pored toga, u Preradovićevu pjesničku tvorbu upletali su se i drugi elementi: zbog prilika, u kojima je živio, on je koješta ostavio nedorečeno, ili je prelazio u alegoriju, ili je osjećaj transponirao u fabulu, samo da odviše ne istakne svoju ličnost. Za ocjenu njegovih pjesama važno je prije svega: da li se iz tih pokušaja, iz toga »krpeža«, može osjetiti nešto, što će čovjeka ganuti, potresti — da li se iz tih više manje neadekvatno izraženih osjećaja ipak dade osjetiti onaj svijet pjesnikovih doživljaja, iz kojega su te pjesme nikle.

Da Preradovićevu poeziju može doživjeti u njezinoj izvornosti, potrebno je prije svega, da čovjek od sebe odbaci sve ono, pomoću čega su tu poeziju kroz više od pedeset godina banalizirali, promatrajući je sa svih mogućih stajališta (pedagogija, filozofija, nacionalizam, lingvistika, itd.). Isto tako treba pustiti s vida i različite komentare te poezije, u

kojima je — inače s dobrim namjerama — zamućeno koješta od onoga, što je potrebno za njezino doživljavanje. Preradovićevu poeziju treba doživljavati u njezinoj izvornosti, u onome, što je u njoj pjesnik izražavao kao vlastitu i narodnu stvarnost, a za što su kasnija pokoljenja prilično izgubila smisao, tražeći u ličnim ispovijestima ili svijesne alegorije, ili bezlične pouke.

Cijela Preradovićeva poezija izražava u svome dnu dušu osjećajnog čovjeka, koji je ušao u život kao idealist, s naivnim sanjama o mogućnosti lične sreće na zemlji, o ostvarenju širokih nacionalnih koncepcija, o etičkoj izgradnji čovječanstva — a koji je doživljavao lomove i u svome ličnom životu, i u svojim pogledima na narod i na čovjeka uopće. Trebalo bi navesti samo natpise njegovih pjesama, da se to shvati. — Doživljena tako u cjelini, ta poezija izaziva mnoštvo jakih dojmova. Iz nje se — bar na časove — osjeća i onaj duboki bol razočaranog čovjeka, koji postaje općenoljudskim bolom, i njegova osjećajnost, i njegov rezignirani lik pred onim osnovnim pitanjima života, kojima nije znao rješenja.

Već dvije navedene Preradovićeve pjesme, »Zmija« i »Pitanje«, prenesene na područje lirike i objašnjene s obzirom na pozadinu, na kojoj su izrasle, mogu se doimati kao uspjele umjetničke tvorevine. Iz jedne i iz druge čovjek može doživjeti onaj pjesnikov osjećaj, koji ih je izazvao, i koji je osjećaj duboko ljudski. Na taj način postaje bliskom na pr. i jedna od Preradovićevih alegorija, »Starac klesar«, naoko jedna od njegovih najhladnijih tvorevina. Dok su u srednjim školama kroz decenije tom pjesmom mučili djecu, dokazujući na njoj sve, što su htjeli, treba reći, da ta pjesma uopće nije za srednju školu, jer uopće nije pisana za djecu. U njoj je pjesnik izrazio svoje najintimnije osjećaje u godinama (oko 1862.), kad je već bio izgubio sve iluzije i kad je spoznao, da se život, uza sve čovjekove napore, razvija svojom neumoljivom logikom, bez obzira na trzavice i patnje pojedinca. Shvaćen kao lirska pjesma, »Starac klesar« gubi i svoju hladnoću, te se čovjeka može i neposrednije dojmiti.

Naravno, kad čovjek doživljuje Preradovićeve pjesme, ne smije se zaustaviti na onim njihovim elementima, u kojima je vidljiva pjesnikova bespomoćnost u pitanjima jezika i našeg lirskog izraza. Takvih elemenata ima u njega razmjerno mnogo.

Nesigurnost u jeziku:

Svud brižljivo i skrb neka
Vidi se po prirodi,
Sve, od travke do čovjeka
Brižna jesen zabrini.

(Jesen)

Nepoznavanje najosnovnijih načela naše narodne metrike izbija u velikom dijelu Preradovićevih pjesama:

Uznešen žarkom ljubavi k tebi ou,
Gori od želje: shvatit, opsegnut i
Pjesme si vijencem tvoje biće
Oviti, ali zemniku tužnom

(Bogu)

Naivno vjerovanje, da je Veber otkrio zakone hrvatskog heksametra:

Duh mi trepti ushitom i silno raskriljuje krila
I smionim okom hvata se neba visoka,
Hoće da tebi na čast visoko danas poleti.
Ali gdje mu je glas dorastao tvome na svijetu,
Gdje li mi gusle prama tebi jake, da mi ne puknu?

Umjesto da iz pjesme osjetimo zvonkost našeg jezika i ritam, koji veže riječi i nosi nas sobom, vidimo u njoj tešku pjesnikovu muku, da silom poveže riječi u stihove koji se tako reći raspadaju pred našim očima.

I u pjesmama, u kojima je Preradović i sigurnije mogao izraziti vlastitu ličnost, osjeća se vrlo često, kako je ubacio ili koju riječ, ili čitavu rečenicu samo zato, što nije znao, kako da iskaže hrvatski ono, što je osjećao, ili u svojoj nesigurnosti nije slutio, kako će u hrvatskom jeziku naivno zvučiti ono, što je rekao. »Zmija« je na pr. pjesma, koja je sva iskazana u mirnom pričanju, u kome se uopće ne iznose lični elementi, i koja se upravo zbog toga doima to potresnije. Pa ipak, i tu pjesmu — koja bi inače pripadala među najsavršenije njegove tvorevine, — Preradović je djelomično pokvario naivnom primjedbom:

Što l' na svijetu jedna zmija
Zla počinit može!

Svojim »Suhim drvom« izazvao je Preradović Trnskoga na repliku »Odziv suhom drvu«. To je očito bio znak, kako Trnski nije shvatio Preradovića u onom osnovnom, što je u toj pjesmi rečeno: kako pod najtežim udarcima i kraj gubitaka najvrednijih zemskih stvari čovjek ipak ne smije klonuti, jer u vječnom poretku svijeta ništa ne propada i sve ima svoj određen smisao. — Ali to osjećanje svijeta, izrazito preradovićevsko, izrečeno je mjestimice vrlo primitivno:

Kad vidimo svakog danka,
Da tu nema ništ' opstanka,
Da dolazi svemu kraj,
Zašto veće ne viknusmo,
Na svijetu otkad tu smo
Na prirodni zakon taj?

Zato, jerbo kao mravi
Puzavci smo ovdje pravi
Na površnu samo tlu,
Kojim svijet je tlo, kud plaze,
Te što na njem ne nalaze,
Toga nema za njih tu.

Pjesnikova su osjećanja snažna, a misli vrlo jake: Zašto čovjek, živeći već kroz tisućljeća na zemlji, ne krikne protiv tog poretka, po kome sve mora propasti? — Slika čovjeka na zemlji, koji kao puzavac vidi samo ono, što je neposredno pred njim, vrlo je sugestivna. Za riječi čovjekova protesta zbog poretka u svijetu trebalo je međutim naći stih i riječi snažne, leopardijevske, iz kojih bi se razabrao potresni krik izmučenog čovjeka, ili mirna rezignacija. Iz pjesme bi čitalac morao osjetiti svu sitnoću i upravo ogavnost zbog čovjekova puzanja po zemlji. No Preradović je sve to izrekao u nizu monotonih osmeraca, među kojima se gubi ono, što i čini svu snagu te pjesme. Je li to njegova krivnja ili je krivnja u cijeloj tadanjoj hrvatskoj lirici, koja još nije bila stvorila podatnog i raznolikog stiha, nego se iscrpljivala velikim dijelom u osmercima i desetercima, i u kojoj su srokovi »danka — opstanka«, »kraj — taj« još uvijek vrijedili kao savršenstvo pjesničkog izražaja?

Ovo je samo jedan primjer za slučaj, kako je Preradović snažno osjećanje svijeta, koje ga je ispunjalo svega, i koje je on i inače u svojim pjesmama izražavao, morao izreći pri-

mitivno, gotovo djetinjski — naprosto zato, što u tadanjoj hrvatskoj lirici nije imao izrađenih sredstava, kojima bi mogao jače reći ono, što je rekao. Ali ako bismo na temelju toga imali suditi, da li je on bio pjesnik ili nije, trebalo bi priznati, da je on svoje osjećaje ipak iznio, iako mnogo slabije, nego što bi to trebalo učiniti.

Može se međutim s pravom primijetiti: A zašto Preradović, ako je bio pjesnik, nije i sam stvarao sredstva izražaja, kao što i svaki pravi stvaralac stvara svoj izraz? — Odgovor na ovakvu primjedbu vrlo je lagan. Svi veliki reformatori jezika, i u velikih i u malih naroda, razvili su svoje jezično osjećanje u kraju, gdje je ono i onako bilo jako, te su ga ponijeli u život, i onda ga, ili u borbi sa zaprekama, ili uz razumijevanje svoje okolice, nametnuli sredini, za koju su radili. Preradović je naprotiv godine svoga uzrasta proveo daleko od rodnoga kraja, gubeći pomalo jače osjećanje jezika, a prilike u Hrvatskoj u njegovo doba nisu bile takve, da bi on to oslabljeno jezično osjećanje mogao naknadno ojačati.

Pa ipak — Preradović je osjetio snagu našega jezika, i sve ono, što bi se njime moglo reći, da su pisci pravo znali, što se u njemu krije. Osjetio je to možda bolje nego ijedan hrvatski književnik njegova vremena. Njegove pjesme o jeziku (Jezik roda moga, Rodu o jeziku) ne treba promatrati samo s obzirom na političke prilike šezdesetih godina, kad su nastale, ni s obzirom na njihovu pedagošku vrijednost, nego u prvom redu s obzirom na Preradovićeva shvaćanja jezika kao sredstva umjetničkog izražavanja. Preradović je cijenio Vebera, i nema sumnje, da mu je bila poznata Veberova rasprava »Ustroj našega jezika« (Neven 1856.), u kojoj je hrvatski jezik prikazan s obzirom na to, što se njime može reći. Njegovi stihovi u pjesmi »Jezik roda moga« pokazuju, da mu je pred očima lebdio isti problem, koji i Veberu. Već u prvoj kitici te pjesme iznio je on sposobnost našega jezika za izricanje svih mogućih čuvstvenih preliva:

Kao vječno more sinje
U kretu si gipkom, lakom,
Podaje se dahu svakom,
I mreška se i propinje,
(Kakva moć je vjetra koga) —
Zuji, zveči, zvoni, zvuči,
Šumi, grmi, tutnji, huči.

Tragika je Preradovićeva bila, što je on — jače od ostalih hrvatskih pjesnika svoga vremena — osjećao, kakav divan instrumenat imamo u svome jeziku, ali kako on lično ne će njime nikad moći vladati onako, kako bi želio.

Unatoč svemu tome, Preradović je djelomično ipak stvorio vlastiti izražaj, ili, bolje reći, svima svojim pjesničkim proizvodima udario ličan pečat. — Dvije su crte u ovom pogledu značajne: njegovo nastojanje, da mnoštvom lirskih forama, koje je upotrebljavao, proširi i mogućnosti, kojima će izraziti sebe, a uz to nastojanje, da nađe svoj lični stil. Prvo je ostvario samo djelomično, a drugo potpuno.

Ako čovjek uspoređuje liriku Petra Preradovića s lirikom Stanka Vraza i ostalih pjesnika ilirizma, opaža u prvi mah, da je on, kao i Vraz, za razliku od ostalih, gledao upotrebljavati različite kitice i stihove. Da li je tu djelovala više težnja, da se u hrvatsku književnost unesu strane forme, ili težnja za što adekvatnijim izrazom, teško je reći. I kod Preradovića i kod Vraza bit će i jedno i drugo. — Preradović je pisao sonete, tercine, heksametre i pentametre, različite staroklasične kitice —, i to sve može biti dokaz za njegovu književnu kulturu. Ali se u njegovoj lirici opaža i još nešto: nastojanje da nađe stih, ili kiticu, koji će biti u skladu s ritmom njegova čuvstvenoga života iz časova, koji su i stvorili pjesmu. Tako je u »Oluji« već samim ritmom htio označiti ono nešto sjetno, isprekidano, što osjeća čovjek na vidiku nepogode u prirodi:

Oblaci se viju naokolo,
Kiša pada,
Iznad grada
Sijeva munja, puca grom.
A ja gledam sa prozora,
Mutnim okom
Po širokom
Rasplakanom svijetu tom.

Možda je on u ovoj pjesmi slijedio Prešerna (»Luna sije«), no to za samu činjenicu nije važno.

Upotrebljavajući u pjesmi »Uoči blagdana« jampski metar, Preradović je samim ritmom očito htio označiti ono nešto svečano, što treba da izbije iz pjesme:

O blag je večer to!
Zarana danas svud
Već zaspa slast i trud,
Umuknu brijeg i do.

Nedovoljno vladanje jezikom bilo je međutim uzrokom, da on nije potpuno ostvario svoju težnju ni u ovim ni u drugim pjesmama. — Zbog istog razloga Preradović je u pojedinim pjesmama upotrebio stih, koji nije ni u kakvoj organskoj vezi sa njihovim Stimmungom. Već je Vodnik dobro upozorio, kako isti osjećaj, ili ista slika, različito djeluju u njemačkoj i hrvatskoj Preradovićevoj pjesmi:

Der Schneck nur, der am Boden kriecht,
Lässt hinter sich die nasse Spur,
Weiss, wie ein jedes Steinchen sticht;
Zu zeigen, wo sein Elend fuhr.

Spuža, koj' po zemlji puzi,
Mora svaki trn ubosti.

Drugu težnju: da stvori ličan stil, Preradović je ostvario kao rijetko koji naš stariji pjesnik, izuzevši Mažuranića. Ozbiljan, savjestan, konkretan u svom svagdanjem životu, Preradović se i kao lirik klonio svega onoga, što čovjeka odvraća od jezgre stvari. Zato se u pjesmi klonio svih nepotrebnih atributa, zato je njegova težnja u izražaju bila u tome, da bez mnogo upotrebe tzv. pjesničkih sredstava izreče čuvstvo i misao, što ih je htio izraziti. Odlika je njegovih pjesama plastičnost — i to se opaža od prvih njegovih hrvatskih stihova do posljednjih. Treba uzeti na pr. jednu od njegovih prvih poznatijih pjesama, »Putnika« (iz g. 1844.), pa da se vidi, kako je njegov stil ličan, pun, prava slika pjesnikove ličnosti:

Bože mili, kud sam zašo!
Noć me stigla u tuđinju,
Ne znam puta, ne znam staze,
Svud go kamen noge gaze,
Trudne noge po pustinju.

Još noćišta nijesam našo!
Sjever brije s snježnog brda,
A tuđincu siromaku
Još je veći mrak u mraku,
Još je tvrđa zemlja tvrda!

Nakolo magla pada,
Zastrta je mjesečina,
Ne vidi se zvijezdam traga;
Majko mila, majko draga,
Da ti vidiš svoga sina!

U istom tonu nastavlja se cijela pjesma — mirno, logički, s izrazom, koji je ograničen na ono, što je trebalo reći, i koji se na taj način na prvi pogled doima gotovo siromaški! A isti izražaj zadržao je Preradović u svima svojim fazama, u svima vrstama svoje lirske djelatnosti. Početak »Prvih ljudi« glasi:

Blaga misli pobožna razuma,
Inokosna bjegunice mila,
Kojano se kloniš općeg druma.
Po ravnicah svjetskog ništavila,
Zapuštenom stazom pojedinih
Sama hodiš, ko samica vila,
Uvis težeć, po hridnoj strmini
K onom vrhu, s koga tek se vidi
Svijeta obzor u pravoj istini . . .

Ta otmjena jednostavnost, ali ujedno i plastičnost i punoća Preradovićeva pjesničkog izraza odgovara otmjenoj jednostavnosti i plemenitosti Preradovićeva bića. Milan Ogrizović nazvao je Preradovića s pravom pjesnikom kiparom — jer se na njegovu izražajnom postupku osjeća, kako je on, vajajući svoje umjetnine, nastojao plastički prikazati sve, što je za njihovo doživljavanje potrebno — ali samo ono. Motreći taj njegov postupak, čovjek dobiva dojam, kao da pjesnik i nije upotrebljavao krhki i labilni materijal jezika, nego kao da je radio sporo i teško, kao da radi u kamenu. Ali odatle onda i nesumnjive odlike Preradovićeva izraza: jasnoća, kondenziranost, istinitost. Kako je jednostavan, a ipak istinit i pun, opis zapada sunca u »Mujezinu«:

Nad Kahirom gine sunca zadnji trak
I večera prvi već se hvata mrak.
Na zapadu nebo planulo u ruj
I gori ko zlato rastopljeno tuj,
A po zlatu plovi, uz rumen si blist,
Po oblačić koji, ko ružice list.
Gore mokatanske na istoku gle,

Munare i trula na džamijah, sve,
Iz pučine kuća, što strši uvis,
A i piramida kamenovjek pis,
Koji tamo kaže uz pustare kraj
Vjekova si prošlih i ponos i vaj:
Sve to onim rujem plamti u taj tren,
A dolje vaskolik grad tone u sjen.

Naravno, za pun umjetnički užitak i ovog opisa treba uzeti u obzir izražajne mogućnosti, što ih je Preradović imao pri ruci, i prijeći preko njegove nesigurnosti u jeziku, i gotovo bojažljivosti, s kojom je i u ovoj pjesmi baratao oblicima riječi i svojstvima stiha.

6.

Kad čovjek ima sve to pred očima — izvor Preradovićevih pjesama u pjesnikovoj ličnosti, lirski značaj njegove pjesničke produkcije, ograničena izražajna sredstva, prilike, zbog kojih nije mogao uvijek izravno reći ono, što je osjećao — treba se pitati: da li se iz te poezije može osjetiti nešto od onoga, što je pjesnik doživljavao i htio reći, i da li to čovjeka može ganuti svojom ljudskom sadržinom? Do toga će stajati i sud o tome, kakav je on bio pjesnik. Pri tom treba uzeti u obzir sve njegove pjesme, a ne samo one, koje su zbog nacionalnih ili školskih razloga postale popularnijima.

Iz Preradovićeve lirike, kao cjeline, čovjek može osjetiti ličnost njezina tvorca. Apstrahirajući od svih biografskih podataka, iz te lirike izbija plemenit lik čovjeka, koji, kao borac za više ideale naroda i čovječanstva, uspravno i ponosno stupa kroz život, nastojeći da do kraja izvrši svoju dužnost. Lični bolovi, zapreke i pakosti, što ih doživljuje — sve ga to duboko ranjava, ali on svoj bol zatomljuje u sebi. Taj se bol od zgode do zgode opazi u kakvom nehotičnom grču, u kakvoj nesvijesnoj gesti, ali ga on niti jednog časa ne odvraća od puta, kojim je krenuo.

Sve to čovjek doživljuje, ako proživljuje cijelu Preradovićevu poeziju. No u pojedinostima te pjesme pokazuju svu teškoću borbe oko izraza, koju je njihov pjesnik morao voditi: da doista precizno i do kraja izreče ono, što je želio reći. No i opet — kroz svu hrapavost, nedorečenost i nespretnost mno-

gih njegovih pjesama, u njima ima stihova i cijelih kitica, koje se svojom čuvstvenošću doimaju direktno, snažno:

Gdje je staza do tog kraja,
Do blaženstva toga, gdje?
Joj, na zemlji nema raja,
Želja za njim to je sve!

(Zemaljski raj)

Zemljica je umorena
Od nožica, koje hode,
Od ručica, koje rade,
Od srdaca, koja biju.

(Noćne pjesmice)

Oh, mani se svijeta, mani,
U bolesti što ćeš vani?
Svijet boluje vijek dovijeka,
Ni sam za se nema lijeka,
Kamo l' za bol rane tvoje;
Miruj, miruj, srce moje!

(Miruj, miruj, srce moje)

Po ravnicah i po gorah,
Preko šuma zelenica,
Izmed rijeka srebrenica,
Pa od mora sve do mora
Ti se stereš divnim sagom,
Ti se kitiš svakim blagom.

(Naša zemlja)

A ti blaga nikom ne nahudi!
Kao da te mjesto nogu krila
Nosijahu po toj zemlji svudi,

Zemlja te je malo osjetila.
Oh, i tebi ona lahka budi,
Ko što ti njoj teška nijesi bila.

(Svojoj sestri jedinici)

Med kolijevkom traje i med rakom
Našem žiću odveć kratko doba,
Zato srce u nazočju groba

Uvijek dršće željom sve jednakom,
Misleć uvijek: zemlja ima slasti,
Koje ne će s njome u grob pasti!

(Ljudsko srce)

Kako su samo blistave, ili prozračne, ili svijetle slike i poredbe u pojedinim pjesmama:

Žarkim suncem, modrim zrakom
Smije ti se otac s neba.

(Naša zemlja)

Tražeć tebi uzrok, cilj i konac,
Nađe samo slutnje biser taj.

(Smrt)

Tko je srce u te dirno,
Da si tako sad nemirno,
Kano ptica u zatvoru?

(Miruj, miruj, srce moje)

U tim stihovima ima i mekoće, i muževne ozbiljnosti, i djetinjske gotovo čistoće, i strastvenosti, i zanosa, i snage. Izražaj je toliko adekvatan, da se osjeća, kako se riječi upravo privijaju uz misao i osjećaj — upravo, stihovi kao da i nisu stihovi, nego kao da je sve to nastajalo u spontanim uzdisajima, udisajima, treptajima grudi. — Navedeni završni stihovi pjesme »Svojoj sestri jedinici« očito su nadahnuli Matoša za njegov sonet »Grob bajadere«, sa stihovima:

Kada je na tebi bila,
Zemljo, kao sjena laka,
Nisi je ni osjetila,
Jer joj noga bješe laka.

Uz stihove, kojima su izneseni meki, suptilni osjećaji, Preradović je znao pisati zvučne i snažne rečenice, u kojima kao da se čuje težak udar koraka i zvuk topova:

Stojmo čvrsto na tlu tome,
Stojmo svi u jednom kolu,
Svoju zemlju, makar golu,
Sačuvajmo rodu svome,
Na njoj život da mu pravi
Tuđi korov ne zadavi!

Ovakovi stihovi, izrečeni sigurno, i s ritmom, koji se privija uz osjećaj, nalaze se katkad i u onim Preradovićevim pjesmama, koje se u cjelini mogu činiti i slabijima. Ali je Preradović napisao i pjesama, u kojima je gotovo sasvim svladan problem izražaja, i koje djeluju kao potpune umjetnine.

Takve su na pr. pjesme prije spomenute »Zmija« i »Pitanje«, a uz njih se mogu navesti i ove: Laku noć, Ljudsko srce, Crni dan, Moja lađa, neke Noćne pjesmice, Zemaljski raj, Smrt, Majci, Putnik, Naša zemlja, itd.

U nekim se svojim pjesmama doima Preradović više kao refleksivan pjesnik negoli kao izrazit lirik. To ne bi bilo nikakvo zlo — no zlo je u tome, što se katkad čini, da je refleksije nizao više razumski, negoli što bi cijelim bićem osjećao ono, što je iznosio. Ali — nije li i takvu shvaćanju krivo školsko banaliziranje Preradovićevih pjesama, po kome su one čitane stih po stih, te su onda učenici morali mudrovati, što koji od njih znači? Kraj toga je naravno sasvim puštena s vida cijela čuvstvena pozadina tih pjesama. Ako čovjek doživljuje Preradovićeve pjesme refleksivnoga karaktera bez ikakve predispozicije ,one će se doimati lirski. Pišući ih, Preradović nije mudrovao i izmišljao, što će u kojoj strofi reći, nego je mirno, gotovo rezignirano, zbijao u stihove svoja životna iskustva i spoznaje, koje su izražaj čitava njegova bića, a ne samo razuma. Takve su na pr. pjesme Smrt, Majci, Bogu.

Pjesma »Smrt« pričinja se u prvi čas kao nizanje refleksija na određenu temu. Ali kad čovjek ima pred očima, da ju je Preradović ispjevao nakon toga, što mu je umrlo dvoje djece, pa žena, pa sestra, pa majka, i kad i u njoj vidi zapravo izrazito lirsku pjesmu, onda iz nje osjeća ipak samo ljudski bol, ali sublimiran, izrečen u nekom višem gledanju na svijet i njegove pojave. Kroz cijelu pjesmu probija topla lična nota, a misli, koje je pjesnik u njoj iznio, nisu pusto nizanje refleksija, nego sačinjavaju potpun lanac, u kome je tako reći obuhvaćen život u cjelini. Opažanja Preradovićeva, izrečena mirno, s uvjerenjem, doimaju se u toj pjesmi više zbog svoga lirskoga značaja negoli zbog svoje misaone snage:

Nada svim si ljudstvom razavila
Crni čador svoga nastojanja
Pod njim s' ori napor ljudskih sila,
S težnje spasa, s želje uzdržanja.
Čovjek vijekom s tobom bije boj;
Ah, bori se kraće ili dužje,
Da najposlije položi oružje
I žićem ti plati harač svoj.

Ovakve stihove nije pjesnik mogao nizati samo razumski. Oni su nikli u njegovoj intimnoj nutrinji, pa su zato i obojeni čuvstveno. Iza čitave pjesme osjeća se izrazita, cjelovita ličnost pjesnikova.

Razumije se, da čovjek ni u Preradovićevim pjesmama, koje su uspjele u cjelini, ne treba pedantno ispitati svaki stih, nego treba pjesmu u prvom redu doživjeti prema onom, što ona izrazuje, a ne prema onome, što bi još mogla izraziti.

Među Preradovićeve dobre i uspjele pjesme pripada i »Pozdrav domovini«, — koju i opet treba doživjeti onako, kako ju je doživio pjesnik: svaka je riječ u njoj bila iskreno doživljena, i sva je pjesma iskren kliktaj čovjeka, koga su u djetinjstvu otrgnuli s njegove zemlje, a koji ni kasnije nije mogao u njoj živjeti:

Oj, sretna se ćutim, opet sretna,
Kao sužanj iza dugoljetna
Tamnovanja, kad stupi na zrak,
Kao brodar izgubljen na moru,
Otimajuć život svoj ponoru,
Kad ugleda blizu žala trak:

Kroz suze te gledam od radosti,
Ne mogu se nagledati dosti.
Željna duša rastopljena sva
Razlijeva se po licu tvojemu,
Sve milujuć — mila si u svemu,
Majko, onom, koj' te ljubit zna.

Ako čovjek isporedi Preradovićeve uspjelije pjesme s onima, u kojima je izražaj tvrd, mucav, isprekidan, opaža odmah jedno: da su sve te uspjelije pjesme ispjevane u desetercu i osmercu, a neuspjele pjesme u drugačijim stihovima. Poimence su neuspjele one pjesme, u kojima je Preradović htio upotrebiti kakvu stranu umjetničku formu:

Sveđ bit će pjesni, biti će plača za
Tobom, junakom, tebi nadivit se
Ni jedno ne će doba, jerbo
Ne će ni jedno većega slavit!

S ovakovim stihovima treba isporediti na pr. početak »Naše zemlje«:

Zemljo naša, zemljo mila,
Slavna majko roda slavna,
Ti kolijevko staroslavna,
Gdje se rađa hrabra sila,
Od vjekova koja sveđe
Krstu brani svete međe!

U prvoj je kitici sve ukočeno, namješteno — a u drugoj živo, poletno, toplo, kao da ih nije pisao isti pjesnik! Razlog? Jer je Preradović u hrvatskoj lirici svoga vremena i u narodnoj poeziji našao mnoštvo deseteraca i osmeraca, potpuno izgrađenih, te se mogao predavati njihovu ritmu. Ali kad je htio za svoje osjećaje naći adekvatniji izraz, kad se ritam njegovih čuvstava nije podudarao s ritmom osmerca i deseterca — onda mu se u najviše slučajeva razbio izraz o nemogućnost, da pomoću jezika izreče ono, što je htio, jer gotovih sredstava u literaturi nije našao, a sam ih nije mogao stvoriti.

Najizrazitiji i najličniji pjesnik ilirizma, Ivan Mažuranić, razvijao se na isti način. I on je svoj ep napisao u osmercima i desetercima — a sve, što je prije toga pisao, ima uglavnom samo dokumentarnu vrijednost za njegov razvitak. Svoj stih našao je i on, kao i Preradović, samo u ta dva stiha — nakon toga što je prošao tvrdu školu Gundulićeva »Osmana«, i što je u svojoj pjesmi oživio one tonove, što ih je iz svoga djetinjstva ponio u život: tonove žive narodne pjesme. Preradović svega toga nije prošao, pa je ipak uspio stvoriti pjesama, koje su po vrijednosti bolje negoli najveći dio pjesničkih produkata ilirizma.

7.

Ovaj članak o Preradoviću nije nikakva rasprava. Ovo je samo referat o literaturi o Preradoviću, uz refleksije, koje se na tu literaturu mogu nadovezati. Pogotovu on nije napisan zato, da se pokaže, kako ta literatura nije dobra. Obrnuto od toga — elementi te literature, koji su pobudili ove refleksije, pokazuju, da je u njoj izneseno mnogo gradiva, opazaka i t. d., koje zadržavaju punu vrijednost i danas. Čak i u slučajevima, kad se čovjek nikako ne može složiti s mišljenjima različitih pisaca o Preradoviću, treba priznati njihove

iskrene napore, da osvijetle pjesnika s ove ili s one strane. Ali sva je ta literatura ujedno dokaz, kako od zgode do zgode treba napustiti sva različita tumačenja pisaca i prići k njima neposredno, kao umjetnicima i ljudima, i direktno ih osjetiti u onome, što su osjećali i što su rekli.

To vrijedi u punoj mjeri baš za Preradovića. Kad je ovaj članak već bio davno gotov, štampao je Vladimir Nazor u »Hrvatskoj reviji« (g. 1939., br. 10.) svoj sonet »Pred pjesnikovim likom na Zrinjevcu«:

Kad ćemo onom, koji — dok je selo
Lombardsko tresla topa grmljavina —
Prevodio Frančesku i Ugolina,
Otpasat sablju i skinut mu to odijelo?

On Markov topuz plugom stvori; i oči,
Tražeći, dignu novom suncu; i duši,
Kroz oklop, što ga steže i što ga guši,
Otvori vrata, i pusti da se toči

S visoka milost. — Težak i pun tmica
Taj plašt mu s leđa dignite: njim takla
Sudba ga zla, da jedva svoj nam dođe.

I masku od bronca skinite mu s lica.
Onakva nam ga dajte, kakav prođe
U ljudski bol kroz vrata našeg Pakla.

A to je znak, kako nije samo želja pojedinca, da se k piscima naše prošlosti približimo intimnije, mimo komentare literarnih historičara i kritičara. Nakon svega onoga, što je o Preradoviću dosad rečeno, treba cio posao oko tumačenja i ocjene njegovih pjesama započeti iznova — s više osjećanja za pjesnikov unutarnji život i s više razumijevanja za teškoće izraza, pred kojima je stajao. U tom je slučaju vjerojatno, da ćemo u njegovoj poeziji vidjeti bar nešto od onoga, što su u njoj vidjeli naši stari. Ujedno ćemo shvatiti, kako u izgradnji naših izražajnih sredstava na crti Mažuranić-Preradović-Šenoa-Harambašić-Kranjčević Hrvatska Moderna pripada Preradoviću jedno od mjesta prvoboraca.

ULAZAK SELA U NOVIJU HRVATSKU KNJIŽEVNOST

1.

Na prvim stranama svoga »Osvita« opisao je Gjalski zabavu u biskupa Alagovića. Na njoj igra Madžar Tivadar na klaviru madžarske melodije uz oduševljenje nazočnih dama i gospode iz najvišega hrvatskoga društva. Gjalski među ostalim priča: »I u taj čas domnije kroz poluotvorene kapke altanskih vrata izvana težačka pjesma. Odnekuda iz vrtova i polja za Vlaškom ulicom, otkale li, dolazio pjev. Dugi zategnuti akordi imali su u sebi istu melodiju kao i suton hladne kišne večeri za neprijatna proljeća na polju. Kao iz bogzna kakve daljine prodirahu ovamo zvuci pučke pjesme na zatvorene prozore i kroz debele zidove biskupskoga dvora, šuljajući se tek kradom po uskoj prozjalini otvorenih kapaka. Razabirao im se ipak točno napjev — onako turobna i od drevne starine tajanstvena seljačka hrvatska pjesma. No ovdje je niko nije razumio... I nastojalo se dignutim i žamornim glasovima zatomiti i sakriti skromnu pjesmu, procvjetalu na rođenoj grudi«.

Hrvatski su preporoditelji, prema prikazivanju Gjalskoga, bili sve sami otmjeni ljudi. Njegovi su Ilirci najvećim dijelom plemići, a koliko to nisu, svi oni toliko poznaju forme društvenoga saobraćaja u višim slojevima, da se doimaju kao kavaliri bez mane. Njegov Gaj nosi savršeno sašiveno odijelo najnovijega kroja, te gospođe i gospodu osvaja za svoje misli bar toliko elegancijom svojih kretnja, koliko uvjerljivošću svojih dokaza.

U taj svijet kavalira i dama ulazi u »Osvitu« kao aktivnije lice samo jedan pravi plebejac, seljački sin iz Slavonije Marjan Kargačević. Gjalski ga je prikazao na ovaj način: »U isti čas prođe salonom mlad čovjek, dosta nezgrapna i posve neelegantna izgleda. U tijelu debeljast, u kretnjama težak, u

držanju pokoran, kretao se zbunjeno i nesigurno naprijed, i svoju ogromnu okruglu glavu nosio je nešto pokunjeno, kao da ju je izgubio«. — »Tko je taj medo bio?« pita za ovog čovjeka jedna od nazočnih dama.

Kargačević je inače velik rodoljub, sav zanesen za preporodne misli. Ali je njegov najvažniji doživljaj u »Osvitu« ipak taj, da se zaljubio u djevojku plemićskoga roda — naravno, nesretno. Svoj pak demokratski osjećaj pokazuje ta djevojka na taj način, što Kargačevića zove prigodom svoga vjenčanja — za kuma.

Lice Marjana Kargačevića Gjalski je izmislio, a prema tome i sve ono, što je u svome romanu pripovijedao u vezi s njime. Moglo bi se prema tome reći, da je i način, kako ga je shvatio i prikazao, samo izraz njegovih ličnih pojmova. Ipak, koliko je god Gjalski nekako na ovaj način shvaćao i prikazivao više i niže društvene slojeve, ne može se reći, da je on iskrivljivao bitne socijalne crte ilirskoga pokreta. Radnja njegova »Osvita« događa se od godine 1832. (godine Draškovićeve »Disertacije« i Derkosova »Genija domovine«) do kraja godine 1835., dakle u godinama, kad još u Hrvatskoj nisu bili učinjeni ni prvi koraci za oslobođenje kmetova. Još četrdesetih godina nije Gaj, kao plebejac, mogao ući u hrvatski sabor, a slučajevi s Vrazom i Mažuranićem pokazuju, da su naši tadanji intelektualci plebejskoga podrijetla morali i stvari svoga srca rješavati s mnogo teškoća i odricanja, kao i izmišljeni Marjan Kargačević.

Hrvatski preporoditelji možda nisu bili svi od reda takvi kavaliri, kao što ih prikazuje Gjalski, niti su mogli živjeti onakvim salonskim životom, kao što žive u njegovu romanu. Ali je istina, da je hrvatski preporod uglavnom djelo malih plemića i intelektualaca građanskoga podrijetla, među koje su plebejci sa sela mogli ući samo onda, ako su po školama stekli kakvo više zvanje, ponajprije svećeničko. Oslobođenje seljaka izvršeno je tek g. 1848., kad je prva generacija u novijoj hrvatskoj književnosti već bila izvršila svoj preporodni posao.

Od istaknutijih hrvatskih pisaca iz vremena preporoda pripadali su aristokraciji ili plemstvu: Drašković, Mihanović, Vukotinović, Nijemčić, Bogović, Kukuljević. Iz redova građanstva, časništva i činovnika potekli su: Gaj, Demeter, Dra-

gojla Jarnevićeva, Preradović, Trnski. Sa sela su potekli samo Vraz i Mažuranić. — Sličan je odnošaj bio i među književnicima pedesetih, šezdesetih i sedamdesetih godina: Marković, Veber, Jurković, Šenoa, Tomić, Dežman, Botić, Kurelac, Korajac, Okrugić djeca su građana, činovnika itd., ili su bar rođeni u gradu. Tek naši književnici svećenici u najvećem su broju potekli sa sela: Martić, Ilijašević, Palmović, Pavlinović, itd. Od znatnijih pisaca ovoga vremena, koji nisu završili u svećeničkom zvanju, sa sela je bio samo Ivan Perkovac.

U svojoj cjelini ilirizam je imao i izrazitijih demokratskih crta. To dokazuju činjenice, kako su naši tadanji pisci sabirali narodne pjesme, kako su za književni jezik uzeli jezik puka, kako su opisivali narodne nošnje i t. d. Neki tadanji pisci imali su već i jasnije pojmove o tom, kako je potrebno, da se seljak socijalno izjednači s ostalim društvenim slojevima. Kad su god. 1848. u hrvatskom saboru vijećali o tome, da li feudalcima treba naknaditi gubitak, što će ga imati zbog oslobođenja kmetova ili to ne treba učiniti, ustao je da govori i Antun Nijemčić. On je upozorio na činjenicu, kako seljaštvo samom idejom nacionalizma ne dobiva ništa, i da Ilirci samim riječima o narodnosti ne će za sebe predobiti seljaka: »Mi doista nismo ništa za materijalnu korist seljaka učinili, pa ne smijemo od njega tražiti, da se idejami kojekakvimi narodnosti ushiti, te znamo dobro, da smo se vragometno malo za škole pobrinuli«.

Ali se može reći, da su i naši Ilirci bili uglavnom složni s madžaronima, kad je trebalo braniti povlastice plemstva od previše radikalnog rješenja agrarnih odnosa. Ivan Kukuljević istaknuo je na pr. da on, kao zastupnik svoga kotara, nije samo zastupnik seljaka, nego i zastupnik plemstva, te je ustao protiv mišljenja najradikalnijih Iliraca, da plemićima ne treba platiti odštetu za gubitke, koje će imati nakon ukinuća kmetstva. Takvo radikalno rješenje isporedio je on sa slučajem, kad bi netko za uzburkana mora bacio s lađe posadu, koja ju je dotad vodila.[1])

U ovakvim prilikama, kad su i politički i kulturni vođi Hrvata držali, da su za seljaka učinili dosta, što su ga na-

---

[1]) Vidi: Jelačić, Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji g. 1848./9. (Zagreb 1925.)

čelno oslobodili ekonomske zavisnosti od plemića, i kad su samo radikalniji među njima govorili o potrebi škola po selima, da se i seljak stvarno pridigne do viših slojeva, imalo je selo slabo pristupa u književnost. Cijelu hrvatsku književnost, kako se ona stvarala u »Danici«, »Nevenu«, »Naše gore listu« i »Vijencu« (prvih godina njegova života), unapređivali su uglavnom sinovi građana i plemića. Ona je bila namijenjena u prvome redu građanstvu, pa je stoga bila i prožeta građanskim mentalitetom. Nije zbog toga bez značenja, da je Šenoa još g. 1875. morao da čita blag ukor, što je u »Vijencu« štampao svoga »Baruna Ivicu«. U senjskome listu »Radiša« pisao je Dragutin Jambrečak: »Ali se ovdje (t. j. u Vijencu) mnoge stvari tište, kojih bismo mi drugdje voljeli vidjeti. Tako bi pripovijest Barun Ivica kud kamo bolje u Radišu pristala«« (t. j. u list, koji je bio namijenjen obrtnicima i seljacima[2]). Šenoa se, s pravom, bunio protiv takvoga shvaćanja, riječima: »Dakle pripovijetka, koja govori o samim seljacima, pristaje samo u pučki list? Po tom bi novela, koja govori o ratu, pristala samo u Militärzeitung, koja govori o kakvom svećeniku, samo u Katolički list... Ivica je uvršten u Vijenac, ne bi li gospoda bar časak razmišljala o nevolji našega puka; puk znade za svoje rane, al' gospodi, tim liječnikom puka, valja kašto pokazat pravu dijagnozu bolesti.«

Razmak od g. 1835., od početka moderne hrvatske književnosti, pa do g. 1875., kad je štampan »Barun Ivica«, iznosi punih 40 godina. Slučaj s tom pripoviješću pokazuje, kako ni poslije toliko godina, što se u Hrvatskoj razvio bujniji književni život, mnogi hrvatski intelektualci nisu bili na čistu niti sa značenjem nacionalne književnosti, niti s pravim značenjem seljaštva u cjelokupnom narodnom kulturnom životu.

Ne može se reći, da hrvatski književnici nisu, već u prvim godinama nove književnosti, kušali u svojim djelima opisivati selo. Ivan Kukuljević je u svojim pripovijestima (koje su izišle g. 1842., dakle 6 godina prije oslobođenja kmetova) prikazivao sa simpatijom ljude na selu. Jedan odlomak njegove pripovijesti »Bugarin« glasi: »Jasinja sjedi u noći, pod starom lipom, koja stojaše sred dvorišta, posutog sa zelenom travom; srebrni mjesec gledaše dole iz tamnomodre visine, a tihi vjetrić trep-

---

[2]) Radiša 1875., str. 48.

tijaše s povjetarcem. Nedaleko u jednom grmu pjevao je slavuj, i turobni njegov žubor zvečao je po tihoj daljini — tad počnu skladnim glasom i djevojke pjevati, a na glase pjesme, na vesele njihove besjede otpjevale bi šumno i muklo bližnje gore.« — U Kukuljevićevim pripovijestima (Bugarin, Braća) govori se, kako seoske djevojke rado pjevaju narodne pjesme, kako slave narodne junake, itd.

Sličnim opisima i vrlo romantičnim događajima ispunjene su i pripovijetke Dragojle Jarnevićeve, »Domorodne povijesti« (1843.). Ali taj isti Kukuljević, koji je u svojim pripovijetkama sa sela nalazio u selu samu idilu ili zanosni nacionalizam, napisao je i pjesmu »Franjo Tahi susedgradski i Matija Gubec«, u kojoj je prikazao stradanje seljaka od plemića, i postavio se sasvim na stranu seljaka. U toj njegovoj pjesmi nalaze se na pr. kitice:

»Ajd na tlaku, zabava te čeka, kmete!
Ori zemlju, gradi dvore vlastelinu!
Već se za te šiba moči, korbač plete;
Vozi vino, živad, maslo, devetinu!
Batina te čeka i tamnica,
Gdje ćeš gvožđu hladna ljubit lica.«

Grozan glas taj tutnji po Hrvatskoj svuda;
Gdje god kmet u slamnoj kolibici stoji,
Nij' koliba njeg'va, niti zemlje gruda, —
Sve vlastelin kmetsko svomu blagu broji,
Slobodan je plemić sred svog dvora,
Kmet nevoljni ropstvo trpit mora.

Očito je prema tome, da Kukuljević nije namjerno iskrivljivao seoski život i unosio u nj elemente, koji se u njemu vrlo rijetko nalaze, nego je pisao onako, kako je na selo gledao: s razumijevanjem za seljakova stradanja, ali bez razumijevanja za seljakov duhovni život. Na taj je način nekako u samome Kukuljeviću izražen i sav duh hrvatske seoske književnosti od g. 1835. do početaka realizma: s jedne su strane hrvatski pisci u selu nalazili idiličnu sreću, a s druge su strane žalili seljaka i opisivali tegobe, koje je on u prošlosti podnosio.

Međutim je hrvatsko selo od propasti feudalizma do početka osamdesetih godina doživjelo svu silu teških izvanjskih i unutrašnjih potresa. Ukinuće kmetstva nije značilo ujedno i socijalno izjednačenje seljaka s ostalim slojevima društva,

nego samo prvi korak na tome putu. Od godine 1848. do početaka osamdesetih godina hrvatsko je selo doživjelo mnoge promjene: ukinuto je kmetstvo, propale su zadruge, na selo je prodrla gradska civilizacija, zavladalo je novčano gospodarstvo, seljak se stao zaduživati i propadati, a onda pomalo i emigrirati. Sve je to izazivalo duboke potrese u dušama seljaka. U tim su se dušama lomili stari nazori na svijet, a nije se moglo učvrstiti nešto novo i bolje. Zbog mnogih i naglih promjena — koje nisu u svemu bile promjene na bolje — u tim su se dušama naglo izmjenjivali osjećali veselja s osjećajima razočaranja, polet i rezignacija, itd. — Od g. 1848., od ushita zbog oslobođenja od feudalaca, do početaka emigracije prošlo je tek nešto više od 30 godina, i sve te nagle promjene i trzavice mogao je lako doživjeti jedan isti čovjek. I što je u svojoj nutrinji morao da proživi hrvatski seljak, koji je doživio i ono prvo i ono drugo?

Hrvatski intelektualci nisu u to doba pristupali k seljaku s punim razumijevanjem. Još g. 1858., deset godina nakon ukinuća kmetstva, štampane su u Vukotinovićevoj »Pametarki gospodarom« ovakve misli: »Vidimo, da otkada je seljak postao neodvisan, da on svoju neodvisnost ne zna ili ne će na vlastitu korist upotrebiti, već da je neko nehajstvo i surovost zavladala u seljaka, porad koje mu blagostanje propada. Reći bi iz toga: da bi trebalo da se seljak pod strožu upravu postavi.« »Prosti čovjek ne čini dobra izvan prisiljen.«[3]) — U »Domobranu« štampane su g. 1864. »Sitne političke pjesme«, u kojima su među ostalim izrečene i težnje pojedinih staleža. O seljaku ima tu kitica:

Seljak: Ništ' ne plaćat,
Ni Bogu ni caru,
U neradu spiskat
I posljednju paru.

Zadatak je prave nacionalne književnosti, da obuhvati cjelokupni narodni život u njegovim najznatnijim i specifičnim očitovanjima. Što je hrvatska književnost vidjela u hrvatskom selu od g. 1835. pa do početaka osamdesetih godina? Što

[3]) Citat prema članku A. Radića: Osnutak i značenje hrv.-slav. gospodarskog društva (Vijenac 1891., str. 522.).

su njezini pjesnici znali da osjete od onih velikih potresa, koji su u to vrijeme drmali hrvatskim selom?

2.

Kako se vidi iz Šenoina doživljaja s »Barunom Ivicom«, hrvatski su pisci teško shvaćali, da i seoski život može književniku pružiti građu za umjetničko djelo, a pogotovu su teško shvaćali, da književnik može i svijesno, s planom, crpsti gradivo iz toga života. Ne može se doduše reći, da su hrvatski književnici prije Šenoina vremena bili sasvim indiferentni prema selu svoga vremena. Već je Mihanović u svojoj »Hrvatskoj domovini« (1835.) iznio vrlo lijepu sliku seoskoga života za vrijeme žetve:

Ženju srpi, mašu kose,
Djed se žuri, snope broji,
Škriplju vozi, brašno nose,
Snaša preduć mâlo doji:

Pase marha, rog se čuje,
Oj, oj zvuči, oj, u tmine,
K ognju star i mlad šetuje;
Evo t' naške domovine.

Mažuranić je, kao seljački sin, već na prijelazu između tridesetih i četrdesetih godina 19. v. prikazao u nekim pjesmama autobiografskoga značenja (Javor, Javor i tamjanika) u obliku alegorije sve teškoće, što ih čovjek iz puka mora prevladati u borbi za socijalnu ravnopravnost. Jurković, dijete maloga grada, prikazao je u svojim »Tuskulanijadama« na šaljiv način svu laž tzv. seoske idile. Slika iz seoskoga života imade u Markovića, Blaža Lorkovića, J. E. Tomića, ali je sve to nabačeno više usput, bez namjere da se snažno i s planom zahvati u taj život.

Od pisaca, koji su s više sistema i opširnije, s određenim pogledom, prikazali selo i seljake, znatniji su: Preradović, Botić, Bogović, Dragojla Jarnevićeva, Perkovac, Šenoa, Vodopić. Od svih tih pisaca niti jedan nije sin seljačke porodice. Perkovac i Preradović rođeni su doduše u selu, ali prvi kao sin mesara, a drugi kao sin umirovljenoga zastavnika. Od svih njih prvi je Šenoa pristupio k selu s jasnom namjerom, da ga iznese u književnosti, i ostvario je tu svoju namjeru u

nizu djela: »Barun Ivica«, »Mladi gospodin«, »Seljačka buna«, »Branka«, a usput i u »Zlatarovu zlatu« i u »Ilijinoj oporuci«. Ostali od napomenutih pisaca — iako su po rodu bili bliže selu od građanina Šenoe — prikazivali su selo i s manje sistema i s manje raznoličnosti.

Jedini hrvatski pripovjedač ovoga vremena, koji je opisivao samo selo, bio je Petar Bučar. No njegove »Selske pripovijesti«, među izdanjima Društva sv. Jeronima, napisane su s poučnom tendencijom, bez umjetničke pobude.

Od svih onih presudnih događaja, koji su potresali hrvatskih selom u navedenom vremenskom razmaku, u književnosti su zahvaćeni samo neki: sporovi između seljaka i plemića nakon ukinuća kmetstva, propadanje zadruga, nastojanja oko prosvjete na selu, sukobi između sela i grada.

Ljudi, koji su u Hrvatskoj odlučivali o načinu, kako će se ukinuti kmetstvo (Jelačić) nastojali su, i zbog svojih interesa, da seljak postane slobodan. Ali su gledali, da se to oslobođenje provede tako, da plemić ne strada. Zbog te kompromisnosti bilo je nejasnoća u Jelačićevu proglasu, kojim je ukinuto kmetstvo. Nije se pravo iz njega razbiralo, od kakvih je obaveza seljak oslobođen, a od kakvih nije. To je dalo povoda, da su pedesetih i šezdesetih godina među plemićima i seljacima nastajali mnogi sporovi, u kojima su plemići nastojali da za sebe zadrže što više povlastica i zemlje. To je dovelo do prvog teškog razočaranja seljaštva nakon nada god. 1848. Od svih hrvatskih pisaca samo je Ivan Perkovac zahvatio u jednoj svojoj pripovijesti (»Župnikova sestra«) taj prijelom.

Propadanje hrvatske zadruge uočio je od hrvatskih pisaca šezdesetih i sedamdesetih godina jedino Šenoa, te iznio, do kakvih će to posljedica dovesti (u članku o zadruzi). U umjetničkom obliku prikazao je on međutim seoski patrijarhalni život samo usput, ali ni tada nije u njegovim djelima mogao doći do izražaja život u zadruzi, jer je Šenoa redovno prikazivao obitelji s malo članova. Propadanje zadruge došlo je do jačega izražaja u književnosti tek onda, kad je ta institucija bila već sasvim propala (Kosor: Rasap).

Probleme seoskoga školstva iz ovih decenija iznijeli su u umjetničkom obliku samo Perkovac (Stankovačka učiteljica) i Šenoa (Branka). I jedan i drugi držali su — kao i Nijemčić

g. 1848. — da je potrebno seljaka prosvjetno dići, da se on može i socijalno pridignuti.

Jedva što se riješio feudalizma, hrvatski je seljak zapao u nove teškoće. Zbog sve jačega novčanoga gospodarstva, postao je zavisan od gradskih (i seoskih) lihvara, a zbog svoje nepismenost i bespomoćnosti, da se snađe u zamršenim pravnim pitanjima, morao se obraćati na gradske nadripisare i poluinteligentne propalice. Tu je crtu prvi zapazio Šenoa i dao joj izraza u više svojih pripovijesti (Barun Ivica, Prosjak Luka). Njegovi gradski pisari, korteši itd., kao što je Nikica u »Prosjaku Luki«, pisar Martin u »Barunu Ivici«, kao što su gradski korteši u »Prosjaku Luki«, najbolje prikazuju tu fazu u socijalnom razvitku Hrvatske šezdesetih i sedamdesetih godina. Gradski ološ, zato što je bio pismen, prouzrokovao je naivnom i neukom seljaku veoma mnogo nevolja, iscrpljujući ga materijalno i uništavajući ga moralno. Gradski pak inteligenat, željan časti i vlasti, stao je dolaziti k seljaku tražeći od njega glas, lažući mu i laskajući, i unoseći na selo razdore, kakvih ono dotad nije poznavalo.

Sve je to, stvarno, vrlo malo od onoga, što se u realnom životu hrvatskoga sela zbivalo u ovim desetljećima. Pogotovu je to malo, ako se uzme u obzir umjetnička vrijednost djela, u kojima su ti i slični pojavi izneseni. Naši su pisci, izuzevši donekle Šenou, više intelektom zahvatili u različite socijalne probleme negoli što su ih osjetili kao pjesnici. — Pored toga, u najvećem dijelu hrvatskih književnih djela ovoga vremena, u kojima se iznosi selo, iznesena je građa iz prošlosti. Naši su pisci pisali o tegobama života pod feudalcima već onda, kad je feudalizam bio mrtav, a nisu upozoravali na pojave iz života svoga vremena.

U pedesetim, šezdesetim i sedamdesetim godinama prošloga vijeka nastao je — pored napomenutih Šenoinih i Perkovčevih djela — Botićev »Petar Bačić«, Bogovićev »Matija Gubec«, Šenoina »Prokleta klijet«, Kukuljevićev »Franjo Tahi susedgradski i Matija Gubec«, uz neke Palmovićeve pjesme, u kojima se također spominje Gubec. U svim tim književnim produktima — osim izričito napomenutih Šenoinih i Perkovčevih stvari — iznesena je historijska građa. Ali je opet jasno, da ti produkti nisu nastali samo zbog nekih osobitih simpatija njihovih autora za povijest, nego zato, što su

ti autori pomoću povijesne građe htjeli nešto reći i svojim suvremenicima. Zato je u tim djelima važniji duh negoli gradivo i problemi.

Bez obzira na građu, koja je u tim djelima iznesena, i umjetničku njihovu vrijednost, u svima njima ima nešto zajedničko: u njima se ističe moralna, čovječja ravnopravnost seljaka s ostalim slojevima društva, i ujedno potreba, da ta ravnopravnost dođe do izražaja i u svagdanjim odnošajima ljudi. Niti jedan od navedenih pisaca nije prikazao seljake samo kao borce za materijalne interese, nego u prvom redu kao borce za viši, pravedniji oblik društvenoga života. U posveti svoje »Seljačke bune« Mihovilu Pavlinoviću kaže Šenoa otvoreno i jasno svoje shvaćanje: »Seljačka buna nije prosta gungula usijanih glava, nipošto, već pravedna borba puka za pravo i poštenje. Seljak se nije digo, dok su mu otimali vola i kuću, seljak je planuo, kad mu osramotiše ženu i kćer. I kad se je digo, kad su se silne čete razlijevale bez uzde po svoj zemlji, nije si seljak gotovo nijednim zlodjelom ocrnio obraza... Po tom dobiva buna veću etičniju cijenu, a seljaštvo izlazi opravdano pred svijet.« — Šenoin Matija Gubec moralni je heroj ne samo među seljacima, nego poimence u poredbi s jadnim likovima većine plemića. A Gupčev govor — ili, bolje reći, molitva — uoči stubičke bitke toplinom svojih riječi i uvjerljivošću njihovom spada među najljepše stranice Šenoine:

— »Braćo moja! Evo na istoku izlazi sunce, slavan sijeva nad gorom dan i gleda nas tu pod zastavom svetom, gleda nas, taj zgaženi hrvatski puk pod puškom i sabljom. I pita nas: zašto ostaviste ralo i plug, ženu i djecu, što stojite na snijegu i ledu? Oj, bijeli dane! Crna nas nevolja pogna amo, sloboda nas zove, sveta sloboda! Pošteni smo, ljudi smo. Raskršismo lance i skovasmo sablje, razlomismo plugove i skovasno koplje. Ljudska je pravda propala. Mi je dižemo opet, mi bijedni kmetovi, i vapijemo, da se do Boga čuje: Slobode nam daj, pravice nam daj, o Bože, i mi nosimo neumrlu dušu i spodobu Božju, i mi smo tvoja djeca.«

U Bogovićevu »Matiji Gupcu« govori Gubec Tahiju otvoreno:

I kmet misli
Te razmišlja, kako ga je Višnji
Baš ko i vas stvario na kip svoj,
Pa on zato sve teže podnosi

Teški zulum, što ga podižete,
Zatim što mu gazite poštenje,
Što različne bijede iznosite,
Navaljujuć globe na kmetove,
Tim grehotu pred Bogom čineći.
— — — — — — — — — — — —
Ne tjerajte osvete na kmete,
Ne dirajte u njihove žene,
Ni u čemu u njino poštenje,
Ne gazite njihovih svetinja,
Nemojte ih ko zvijer razgoniti
Po lugovih, da od vas zaziru,
Nego paz'te kmete ko sinove,
A oni će vama biti vjerni,
Rado će vas slušat kad budete
Kao ljudi s njima postupali,
A ne kao njihovi krvnici . . .

Zanimljivih pojedinosti za ove probleme ima u pripovijetkama Dragojle Jarnevićeve. Ovu su pripovjedačicu na žalost učinili poznatijom zbog njezina dnevnika, u kome je, samo za sebe, bilježila, kao stara djevojka, i svoje borbe s tijelom, negoli po njenim stvarnim zaslugama za hrvatsku književnost. Ona je znala gledati život oko sebe. U njezinim očajno nespretno napisanim pripovijetkama ipak se može osjetiti mnogo toga, što je vrlo značajno za hrvatski socijalni život iz polovice 19. vijeka: Krajina i njeni časnici stranoga podrijetla, stare oficirske kćeri ili sestre, i njihova nastojanja, da ih ožene mladi i snažni krajiški podčasnici naše krvi; nemirni život naših ljudi, koji su u tim godinama, ili za zaradom ili kao vojnici, morali da idu iz jedne zemlje u drugu, padajući i uzdižući se, stradajući i od razbojnika, i od plemića, i od siledžija različite vrste. — U svome romanu »Dva pira« prikazala je ona udes jedne seljačke porodice u prvoj polovici 19. vijeka, kojoj članovi doživljuju različite, veoma šarene peripetije, trpeći nepravde i od strane madžarona, i od strane vlastele, i snoseći tegobe beskućništva i rata. Dragojla Jarnevićeva nije vjerojatno bila ni svijesna o onome, što sve donosi, niti je namjerno išla za tim, da prikaže seljaka kao pripadnika staleža, koji je kroz vjekove podnosio nepravdu. Čini se, da joj je u prvom redu bilo do zanimljive fabule. Ali je ipak osjetila tragiku seljakova života, kome udesom i egzistencijom odlučuje svatko drugi, samo ne on sam. — U tome romanu neki građanin prostodušno kaže:

— Nisam, borme, nikada mislio, da ima u seljaka toliko bistroumlja i uljudnosti.«

Na to mu ironično odgovara svećenik, seljački sin:

»Kmet dakako nije iz istoga tijesta, iz kojega građanin, pa mu nije biti bistroumnim? Zar ne porodi puk već mnogoga veleuma i preuzmnožna muža, koj' svijetom potresaše... Pa i Spasitelj bijaše iz puka, ali božanska ipak osoba, koj' nam otvori put spasenju, božanskim svojim duhom ne razlikovaše čovjeka od čovjeka, već nas učaše, kakovom vrijednosti stojimo pred nebeskim ocem. Prođite se trica, pa ne smatrajte seljana neprihodnim izobraženju i uljudnosti.«

Ima u pripovijetkama ostalih hrvatskih pripovjedača ovoga razdoblja (Jurković, Tombor, Trnski, Vladimir Nikolić, Okrugić) pokoji motiv ili pokoje lice sa sela. Ali su njihove pripovijetke ispunjene događajima i prizorima hajdučko-turskima, ili su zasićene patriotizmom, te selo u njima kao selo ne dolazi do izražaja. Ili pak u njima prevladava folklor. Takva je na pr. Vodopićeva »Marija Konavoka« — najduža pripovijetka, što je u ovim decenijama napisana o našem selu. Ali u njoj osjećamo selo uglavnom samo toliko, koliko Vodopić kao svećenik ustaje protiv otmice.

3.

Svi napredniji i dalekovidniji hrvatski pisci ovoga vremena osjetili su, što znači seljak u narodnom životu, i postavili su se svojim simpatijama na njegovu stranu. Ali i kod najnaprednijih od njih (Botić, Bogović, Šenoa) svodi se problem sela i seljaka na ovo rješenje: seljak je ravnopravan pripadnicima ostalih slojeva, i treba nastojati, da ga se obrazovanjem pridigne u svakom pogledu do njih. — Tek u nekim djelima ovoga doba može se osjetiti, kako su njihovi pisci shvatili seljaka i kao nosioca vlastitog, pravednijeg odnošaja među ljudima, a nisu držali, da je on samo zato, da prima pouke od drugih.

Može se dakle postaviti pitanje: koliko su hrvatski pisci, i onda, kad su sa simpatijama prilazili selu, osjetili seljaka u njegovu unutarnjem životu, u njegovu osobitom načinu mišljenja i osjećanja?

U svojoj »Osnovi« rekao je Ante Radić među ostalim: »Kad upoznamo narodni život, znat ćemo, česa narodu treba

za život, kako radi i počiva, tko mu je drag, a tko mrzak, što mu je pravo, a što krivo, kako se veseli i žalosti, o čem snatri, česa se boji i čemu se nada.« »... ali kako se narod... veseli — tomu se gospoda smiju; što narod vjeruje i misli, to je gospodi glupo; gospoda narod žale i govore, da bi ga trebalo prosvijetliti, t. j. učiniti da se narod vlada, da vjeruje i misli onako, kako je to u gospode.« — Jer je očito, da drugačije gleda na život čovjek, koji živi među gradskim kućama, u kancelarijama, u tvornicama, na asfaltu, i koji se osjeća samo sićušnim dijelom mase — od čovjeka, koji je trajno u dodiru sa živim silama prirode.

Čovjek iz grada i čovjek sa sela ne razlikuju se samo po odijelu, hrani, običajima, i t. d., koliko više po ukupnom osjećanju života. Zadatak dakle umjetnika, koji opisuje selo, nije izvršen time, što iznosi izvanjske strane seljakova života, nego je u tome, da prikaže one njegove crte, u kojima dolazi do izražaja upravo ta duhovna osjećajna strana.

Iz navedenog odlomka Kukuljevićeve pripovijesti »Bugarin« vidi se, kako je ovaj pisac držao, da i djevojke na selu uživaju u mjesečnim noćima i da namjerno pjevaju »narodne pjesme«. S druge je on strane — kao i većina od spomenutih pisaca — shvatio seljaka u prvom redu kao borca za socijalne i ekonomske interese, i ništa više . — Kako su pak ti pisci shvatili seljakov unutarnji život, može se naslutiti iz fabula njihovih pripovijesti i pjesama. Jer je očito, da je u književnim djelima glavni problem ono, oko čega se ovija fabula.

Petar Bačić Luke Botića zaljubljuje se u kćerku svoga vlastelina, Jelicu. Da ostvari tu ljubav, uništava on nenamjerno obitelj, ubija Jeličina brata, a na koncu i sebe. — U Perkovčevoj »Stankovačkoj učiteljici« zaljubljuje se također seoski momak u učiteljicu, koja je došla iz grada. — U Šenoinu »Mladome gospodinu« je opisana ljubav između seoskog plemića i obične seljakinje. — U »Dva pira« Dragojle Jarnevićeve isto je tako po srijedi ljubav vlasteoske djevojke i momka seljačkoga podrijetla. — Za duh ove naše novelistike može se navesti i »Požeški đak« Miroslava Kraljevića, kod koga je u središtu fabule romantična ljubav opančareva sina

prema kćeri ugledne građanske obitelji. — Simpatična je strana svih tih fabula, što su njima pisci htjeli prikazati svu apsurdnost socijalnih predrasuda u stvarima srca. Ali iz njih izbija i to, kako su oni na selo jednostavno primjenjivali klišeje gradske književnosti. Po njihovim djelima čitalac dobiva dojam, kao da je glavna ambicija seoskih momaka ili djevojaka bila u tome, da se zaljubljuju u pripadnike višega sloja, i da je glavna seljakova nevolja u tome, što ne može da dobije za ženu takve djevojke višega roda, ili glavni uspjeh u tome, što je dobiva.

U vezi je s time i pitanje: čime je ispunjen seljakov život u djelima naših pisaca ovoga razdoblja? Dragojla Jarnevićeva počinje svoja »Dva pira« opisujući svadbu na selu. Na toj svadbi seljaci toliko jedu, piju i lože zbog zime vatru, da zapale domaćinovu kuću, te on iza najvećega veselja postaje najnesretniji čovjek: ženu mu oboli i umre, a jednoga djeteta nestane. U Perkovčevoj »Seoskoj učiteljici« seljaci se kao samostalna i izgrađena lica i ne pojavljuju. U Šenoinim pripovijetkama sa sela ispunjen je život seljaka ženidbama i udajama, polascima u grad i na sajam, darivanjima, razgovorima, itd. Svađe i tegobe seoskoga života nastaju u Šenoe ili zbog međe, ili zbog toga, što roditelji ne će, da im se djeca žene ili udaju po svome srcu, i sl.

U cijeloj toj književnosti o selu doima se jače svojim prizorima Preradovićev dramski pokušaj, jer je u njemu pisac smjelo iznio nekoliko crta, kakvih ne nalazimo u ostalih književnika. Nije Preradović u selu vidio ni samu idilu, niti samo zaostalost i pokvarenost, nego je s jedne strane vidio i ona zla, koja su jaka u našem selu kao u svakoj drugoj ljudskoj zajednici, ali je vidio i ona dobra, koja ono u sebi krije. Preradović je dobro uočio, kako u selu imade pojedinaca, koji su skloni ljenčarenju, pijanstvu, lakom zaduživanju; vidio je u seljaka težnju, da se pokaže višim od drugih, čim je stekao nešto novaca, te hoće da pokaže svoju moć ili odijelom, ili razvratom, ili time, što ne će da se druži s drugovima, nego s t. zv. gospodom. Ali je Preradović uočio i to, da u samome selu ima i snaga, koja ga diže i koja će ga spasiti, i na kojoj po njegovu mišljenju i treba izgrađivati život: osjećaj pravde, osjećaj morala, osjećaj nepovjerenja prema svemu onome, što dolazi iz grada kao nešto bolje, a što u stvari često uni-

štava one vrijednosti, od kojih je selo živjelo kroz vjekove. Preradović je — kao što donekle i Šenoa poslije njega — osjetio, kako u selu ima mnogo kompliciranijih i težih pojava negoli što je zaljubljenost seljačkih momaka u plemićske djevojke, i važnijih problema, negoli je šljiva na međi.

4.

U navedenoj epizodi svoga »Osvita« — s melodijom seljačke pjesme, koja prodire kroz poluotvoren prozor, s ljubavlju plebejca Kargačevića prema plemenitašici — Gjalski je vrlo dobro, makar i nehotice, označio i odnošaj velikoga dijela hrvatske književnosti prema selu, i duh, kojim je ta književnost odisala. Kao što su plemići u tome romanu narodnu pjesmu slušali kroz poluotvoren prozor, te im je ona ostala strana i daleka, tako su i naši književnici najvećim dijelom gledali selo samo izdaleka, zahvatajući u najboljem slučaju samo pokoju značajku seoskoga života. Zato je ta naša književnost — i onda, kad je prožeta izrazitom i iskrenom simpatijom prema seljaku — više književnost o selu ili za selo negoli književnost, iz koje bi se osjetio neiskrivljeni, pravi, iskonski život sela i seljaka u onome, što je njihovo i veliko. Svojim je pak Kargačevićem i njegovom ljubavi Gjalski dao najjasniju potvrdu činjenici: kako su naši pisci, nastojeći da pišu o selu, uz najbolju volju većinom samo preoblačili građane u seljake. Ne može se ni pomisliti na to, da se poreče golemo značenje Bogovićeva »Matije Gupca« ili Šenoine »Seljačke bune« za socijalna shvaćanja naših književnika i naše inteligencije — ali je i u tim djelima seljak došao tek uzgred do izražaja.

Usporedba Šenoine pjesme »O Uskrsu« s Palmovićevom pjesmom »Stani« dovodi do zanimljivih zaključaka. Oba pjesnika rišu selo s toplinom. Šenoa, među ostalim, u svojoj pjesmi pjeva:

O Uskrsu bilo, kad ustade Spas,
Od zlata dršće ravnina,
Kroz uzduh lijeva zvona se glas
U slavu Božjega sina.

Svud naoko sveti pokoj i mir;
Sad gle, iz pitomih sela
Na puteve vrvi šir u šir
Hrvaticâ povorka bijela.

Na puteve vrvi hrvatski puk,
Sve radosno obraz mu blista,
Zvonova seoskih slijedeći zvuk
Pobrzala svjetina čista.

Šenoa, gradsko dijete, vidio je u selu pejzaž, žene, koje hite u crkvu, njihove lijepe i čiste oprave u divnom šarenilu kraja. Palmović pak, seosko dijete, nije selo gledao samo izvana, nego je ušao i u seosku kuću. Ta seoska kuća, kao živo biće, zove užurbanog putnika:

Stanider, stani!
Kud tako brzaš, brate neznani?
Hrvatske kuće dva čista okanca
Smiješeć te zovu, ko staroga znanca.

Ognjište klija,
S krova pram tebi dim se savija:
Žar je to srca, to tamjan on sveti,
Ljubav ti željan i žrtvu primijeti.

Gle! kako k oknu
Znalična čeljad veselo skoknu;
Bijele golubice, te mirogojke
S kraja primjeraju, stidne djevojke.

Sijedi gospodar
Voljko te prima, duh mu je bodar;
A gušterica na podsjeku siva
Tvojim se nogama ko ulagiva.

Vince se pjeni,
Oči se krijese, lice rumeni;
Prevrće lastica, ta pokućinka:
Ne! Ni ja već nisam ovdje tuđinka!

Kad će zamračit,
Rad li si trudan u nas konačit,
Prašne će noge ti oprati neva,
Dignut tegotu zemaljskoga dneva.

Jutrom se netom
Nađeš pod lipom miruhnom, svetom,
U polusjeni ko zlatnoj u mreži
Vile te drže: ne bježi! ne bježi!

U Šenoinoj pjesmi: izvanjska ljepota sela, ali samo ono, što može svatko vidjeti, u Palmovićevoj — unutrašnjost seo-

skoga života, veličina i misterij doma, sa svim onim, što on za seljaka znači: mjesto, gdje je on jedini gospodar, i gdje nema nikoga više nad njim. Iz takvog osjećanja doma nikli su onda i drugi osjećaji, što ih je Palmović izrazio: osjećaj mira i sređenosti, gostoprimstva, osjećaj tihe i intimne sreće u dodiru sa stvarima i bićima, koja su postala dijelom toga doma. Tu je tek naslućen put, kojim je imala poći cijela književnost, koja je htjela prikazivati hrvatsko selo: da ga ne gleda samo kroz prozor, nego da zađe u nj i da ga osjeti u svemu onome, što je izrazito njegovo, i što se ne može drugdje naći.

SOCIJALNA POZADINA PERKOVČEVIH PRIPOVIJESTI

1.

Ivan Perkovac bio je prvi hrvatski književnik plebejskoga podrijetla, u čijem se književnom radu ističe kao najglavnija crta socijalna strana hrvatskoga narodnoga života. Rođen godine 1826., dakle 22 godine prije oslobođenja kmetova, kao sin seoskoga mesara, krčmara i trgovca, Perkovac kao da je već u godinama dječaštva osjetio, što znači biti u zemlji stanovnik posljednjega društvenoga reda. Kroz cio život pokazivao je, kako u njegovu shvaćanju društvenih odnosa ima nešto jetko, ranjavo, kao posljedica neke davne, nezacijeljene rane. — Kako je bio bistar i marljiv, on je poslan u škole, te je nakon dovršene gimnazije stupio u zagrebačko sjemenište, da postane svećenikom. U doba feudalizma plebejac se samo u tome zvanju mogao uspeti do najviših i najuglednijih položaja u društvu. Ali kad je, nakon g. 1848., i pripadnicima nižih staleža bio otvoren put u ostala zvanja, Perkovac je, nakon nekakva neznatna sukoba s jednim od svojih poglavara, ostavio sjemenište i nije se više vraćao u nj, jer je bio otpao onaj razlog, koji ga je i doveo u taj zavod.

Perkovac je bio rđav bogoslov, jer nije uopće osjećao naklonosti za svećenički poziv. Bio je temperamentan, nepopustljiv, pa i u neznatnijim stvarima. Ali se — prema Miškatovićevu prikazivanju (u »Vijencu« 1871.) — u cijelom svom životu rado sjećao godina, koje je proveo u sjemeništu. Imponirali su mu široki vidici, koji su se tamo čovjeku otvarali, zatim zapt, svraćanje pogleda na važna pitanja života. Ujedno mu se činilo, da u zvanju svećenika čovjek može najlakše ostvarivati krupnije narodne ciljeve, kakvi su njemu lebdjeli pred očima.

Poslije izlaska iz sjemeništa nije se Perkovac smirio ni u jednom zvanju. Najprije je radio u bojnom odsjeku Jela-

čićeve vlade, zatim se dao na učenje prava, te je neko vrijeme bio i odvjetnički perovođa. Ali nije nikad postao odvjetnikom, kao što se uopće nije mogao učvrstiti ni u kakvu poslu. Nemiran, aktivan, osjetljiv i pokretljiv, on je bio uglavnom tip javnog radnika — živeći kao novinar, urednik književnih listova, i t. d. Kao novinar, Perkovac je pripadao među najbolje hrvatske novinare uopće. A bio je šezdesetih godina i jedan od najistaknutijih hrvatskih političara, nastojeći, da u preuređenoj Austriji Hrvatska zadobije što povoljniji položaj. Kao dobar novinar i dobar govornik, a usto inteligentan i živahan, Perkovac je u politici neko vrijeme našao područje, na kome je radio s najviše volje i na kome je mogao najbolje iskoristiti svoje sposobnosti. No nakon sklapanja nagodbe s Madžarima, koju je shvatio kao težak hrvatski poraz, Perkovac je osjetio gađenje i prema politici, te se iz nje sasvim povukao, dajući se na književne poslove. Koliku je ogavnost osjećao prema politici, vidi se iz jedne njegove javne izjave. Kad su ga g. 1869. stali uvlačiti u neke političke kombinacije, on je protiv toga ustao, riječima: »Ja za sada ostajem još skroman pisac, koji je zadovoljan čednim uspjehom književnoga zanimanja. Bude li za mene ikada ma kakvoga mjesta u političkoj borbi, javit ću se sam.«[1])

Perkovac je bio radin i obrazovan. Poznavao je više jezika, a nekim je stranim jezicima pisao i govorio. Poznavao je našu, a od česti i stranu literaturu. Čitao je djela s različitih područja života i nauke (estetika, sociologija, ekonomija, pedagogija, itd.). Prema prikazima svojih biografa (Miškatović, Zahar) bio je on odrešit, nepokolebljiv, pa čak i tvrdoglav čovjek. Bio je jedan od onih hrvatskih intelektualaca, koji su držali, da čovjek može i kod nas živjeti od novinarskoga i književnoga rada. Čuvao je u prvom redu svoju ličnu nezavisnost, te nije htio da ikoga za išta moli. Posljedica je toga bila — trajno siromaštvo, dugovi, neprestane trzavice. Često je ostajao bez igdje ičega, živeći od prijateljske pomoći. Potkraj života, teško bolestan, morao je primiti utočište u prijateljskoj kući, gdje je i umro. — Uz njegovu težnju za nezavisnošću teško je stradala njegova

[1]) Narodne novine 1869, br. 69

obitelj. Žena mu je s kćerkom često ostajala bez najpotrebitijih stvari za život. A kad je usto u svome shvaćanju bračnih obaveza pokazivao previše slobode, njegov se brak potpuno raspao, da se nikad više ne obnovi.

Po svojim godinama pripadao je Perkovac onom našem pokoljenju, koje je dalo obilježje hrvatskom kulturnom životu pedesetih i šezdesetih godina. I on je, kao i Veber Tkalčević, Bogović, Martić itd., sudjelovao u nacionalnom pokretu g. 1848. Za vrijeme apsolutizma bio je nakon Mirka Bogovića pola godine urednik i formalni vlasnik »Nevena«, a bio je u to doba i tajnik Matice ilirske. Ali njegov značajniji rad na književnosti pada pod konac šezdesetih i na početak sedamdesetih godina. S pokoljenjem tih godina ne veže ga samo zajednički rad na »Vijencu« (kome je do smrti bio i urednik), nego i pogledi, što ih je imao o literaturi. Upravo zbog tih pogleda na književnost njegovo je značenje u hrvatskom kulturnom životu veće negoli se to obično drži.

Perkovac je bio jedan od prvih ljudi u Hrvatskoj, koji su shvatili, da je glavni problem hrvatskog narodnog života socijalni problem, t. j. da vodstvo hrvatskoga narodnoga života imaju u svoje ruke preuzeti plebejci, građanstvo i seljaštvo. On je držao, da interesi plemstva — koje je i nakon godine 1848. u javnim poslovima vodilo glavnu riječ — nikako nisu istovetni s interesima naroda, jer će plemić, zbog svoga staleškog interesa, uvijek žrtvovati interese domovine.

Perkovac je u svojim još mladim godinama doživio dva teška loma hrvatske politike: lom g. 1848. i lom g. 1868. Za oba loma okrivio je on hrvatsko plemstvo, koje je u oba slučaja vodilo hrvatsku politiku. On je svijesno isticao, da su Hrvati u oba slučaja doživjeli poraz, jer je plemstvo vlastitim interesima žrtvovalo interese Hrvatske.

Prikazujući godinu 1848. i sudjelovanje naših ljudi u njoj, Perkovac je u svojim crticama »Iz bojnog odsjeka« iznio shvaćanje, kako je hrvatski narod u toj godini pokazao i mnogo zanosa, i mnogo požrtvovnosti, i razumijevanja za svoj položaj kao rijetko dotad. Sve je bilo napregnuto, da se postignu najviši nacionalni uspjesi. No ljudi, koji su tada stvarno upravljali zemljom, hrvatski feudalci, ili nisu pravo shvatili značenja tadašnjih događaja, ili su pak svijesno radili na tome, da oslabe narod. U vodstvu javnih poslova g. 1848.

bilo je po Perkovčevu prikazivanju ljudi, koji su i tada, kad je trebalo raditi brzo i odlučno, kao feudalci nastavljali živjeti ugodnim, lagodnim, nenapornim životom, ne dajući zaboga, da im se zbog kakva vrlo hitnog državnog ili vojničkog posla pokvari san. Drugi su pak od njih, osjećajući skoru promjenu društvenog poretka, svijesno išli za tim, da oslabe sve ono, što bi im kasnije moglo škoditi. Perkovac piše o tome: »Najžešći pak protivnik urednih i dobro ustrojenih četa bijaše sam Metel Ožegović, načelnik nutarnjega odsjeka, koji je odlučivao gotovo o svim poslovima banskoga vijeća. Njemu je bilo dovoljno, da se Leopoldova regimenta popuni, a na dravski kordun da se pošalju čopori seljaka, naoružani istom kakvim puškama, predvođeni županijskim sucima, bez discipline, bez municije i redovite opskrbe. U ono vrijeme govorilo se je, da se Ožegović boji »demagoških spletaka«, naperenih protiv ostacima podaničkim i da se zato protivi oružanju svoga naroda.«[2]) Zbog toga je hrvatski narod nakon g. 1848. doživio poraz, koji je urodio apsolutizmom.

Drugi veliki lom hrvatske politike vidio je Perkovac šezdesetih godina, kad je i sam bio jedan od glavnijih hrvatskih političara. Nakon propasti apsolutizma prostrujilo je hrvatskim političkim životom nešto novo i svježe. Na vodstvo narodnih poslova došli su od česti novi ljudi, prožeti demokratskim shvaćanjima. Zaključci sabora g. 1861., pojava pravaštva, pa i sam Mažuranićev rad — sve je to pokazivalo, kako se Hrvati pouzdavaju sami u sebe, kako su odrešiti i nepopustljivi u glavnim pitanjima narodne egzistencije. Ali i u tim godinama, kad bi narod, da je sâm imao odlučivati o svojoj sudbini, bio ostvario glavne svoje težnje, i opet se plemstvo bacilo u naručje Madžarima, samo zbog nade, da će u naslonu na njih moći sačuvati bar jedan dio svojih povlastica.

Tako su, prema Perkovčevu shvaćanju, staleški interesi jednoga sloja bili stvarna pozadina političkih događaja, i interesi narodne cjeline bili su žrtvovani interesima toga povlaštenoga sloja. — Ova dva teška iskustva, u vezi sa socijalnom pozadinom hrvatske politike, dovela su Perkovca do spoznaje, kako Hrvatima nema spasa, dok god im narodne poslove budu vodili feudalci. Glavnom zadaćom hrvatskoga

---

[2]) Perkovac, Pripovijesti, str. 219

narodnoga života svoga vremena držao je, da za vodstvo narodnih poslova treba spremiti one staleže, kojima su interesi u skladu s interesima narodne cjeline, a to je u prvom redu seljaštvo. — U svome osvrtu na Perkovčeve crtice iz g. 1848. Bertić je doduše pobijao Perkovčeve navode i njegova shvaćanja o ulozi plemića u to doba.[3]) Bilo kako mu drago, Perkovčevi su navodi važni zato, jer se iz njih najbolje vide njegovi nazori na socijalna pitanja.

Kad je prekinuo s politikom, Perkovac se dao na kulturni rad, jer je držao, da se pomoću njega može narod spremiti za vodstvo svojih poslova. Geslo »Prosvjetom k slobodi«, koje je kao svoj program prihvatila generacija mlađa od njega, prihvatio je i sam. Pa tako se on, poslije navršene četrdesete godine, dao na pisanje članaka o obrazovanju, o socijalnim problemima, o emancipaciji žene, o uzgojnom i nacionalnom značenju kazališta, o estetici, itd. Usto je stao pisati i pripovijetke, a sve s istim ciljem.

Čitavo književno djelovanje Perkovčevo, poslije njegova prekida s politikom, prožeto je određenim shvaćanjima o prevazi socijalnih faktora nad svim ostalim faktorima u narodnom životu. Narodni napredak očekivao je on tek nakon promjene društvenih odnosa u Hrvatskoj, a tu je promjenu očekivao od prosvjete. U svome članku »Usput ob uzgoju« pisao je: »Istom ovako nadati se je preobraženju društvenomu, bez kojega nema napretka narodnoga; uredaba društvenih tolika je sila i moć, da se o njih krše svi napori, koji ne dopiru društvu do korijena, do najtanjih žilica.«[4])

Perkovac je motrio društvene prilike oko sebe, te ih je označio na ovaj način: »Gospodujući stališi bud bijesnom žestinom nastoje odbiti svaku navalu na svoju poziciju, bud se s velikom podmuklošću bore za svoje gospodstvo«. — Svoja žalosna iskustva s pokušajem da živi kao književnik i novinar razjašnjavao je on isto tako socijalnim razlozima: »Tko hoće da malom mukom živi u javnom životu, bez pomoći tih stališa biti ne može. Evo ovako sapinju uredbe društvene slobodu pojedinca.«[5])

---

[3]) Narodne novine 1869, br. 213
[4]) Vijenac 1869., str. 251.
[5]) Vijenac 1869., str. 253.

Kao značajku društvenih prilika u svome vremenu iznio je Perkovac: težnju najvećeg broja ljudi, da dođu do što većeg broja materijalnih dobara i da ih onda uživaju. U tim prilikama, gdje su većinu materijalnih dobara imali plemići, Perkovac je konstatirao kao karakteristiku društvenih prilika — težnju neplemića, da se približe plemićima. Po njegovim riječima, mnogi »divlji demokrati« u dnu duše ipak žele, da im se djeca pomoću škola uzdignu do povlaštenih staleža i da postanu, po njegovim riječima, najsmješniji stvorovi na svijetu — krivi magnati.

Zbog svega toga, Perkovac je držao, da pomoću uzgoja treba ljudima usaditi u dušu drugačije poglede na svijet. Prema njegovim nazorima, čovjek treba sreću tražiti u sebi samome, a ne u izvanjskim elementima života. To se njegovo mišljenje može na prvi pogled činiti naivnim i nerealnim. Pomoću njega se socijalni problem u svojoj cjelini ne bi nikad mogao riješiti, jer bi povlaštenim staležima ostala njihova materijalna dobra, a ostali ljudi neka traže sreću u sebi. Ali je to mišljenje ipak važno, jer je ono ipak istinito — i jer ga je Perkovac ostvarivao na sebi samome. No u konkretnim pitanjima bio je on mnogo realniji i radikalniji, osobito, kad je pisao o hrvatskoj ženi i o hrvatskom selu.

Perkovac je bio jedan od prvih hrvatskih pisaca, koji su se bavili ženskim pitanjem. On je otvoreno branio misao, kako žene treba da se obrazuju, i da za njih treba otvarati škole. I on je držao, da ženu treba uzgajati za obiteljski život, i da je prema tome treba učiti onome, što će joj biti od koristi u njezinoj sferi života. No u doba, kad se od individualnoga gospodarstva i maloga obrta vršio prijelaz u industriju i kolektivne ekonomske napore, i Perkovac je glavnim zadatkom ženske emancipacije držao: sposobnost žene, da samostalno i poštenim načinom zasluži svoj kruh.[6]

Relativno najviše pažnje posvetio je Perkovac u svojim člancima selu. Utvrdio je prije svega, da je hrvatsko seljaštvo i po svome broju i po svojim svojstvima vrlo brojan i za život sposoban stalež. Ali je usto vidio, da je i ono, s obzirom na promjene društvenih odnosa, kao posljedice ekonomskih prilika, izvrgnuto istom procesu, kome i ostali sta-

[6]) Vijenac 1869., str. 684.

leži — siromašenju i propadanju. Glavnom svrhom socijalnoga rada, u vezi sa svojim pogledima na uzgoj, držao je Perkovac, da se pripadnici nižih staleža jačaju na svojim položajima, a ne da teže za uzdizanjem prema višim staležima. Obrtnik neka ostane obrtnik, seljak neka ostane seljak — ali tako, da se seljak, živeći na svoj način i jačajući svoje bivstvo, osjeća sve jačim u društvu. Zadaćom prosvjete držao je Perkovac to jačanje seljaštva. Držao je potrebnim, da se obrazuje ne samo seljak, nego i seljakinja — ali ne zato, da teži za nečim višim, nego da ostane što boljom seljakinjom.

Pišući o pitanjima pedagogije, Perkovac je i sam priznavao, da zadire u područje, na kome će se možda sukobiti sa stručnjacima. Ali je ujedno tvrdio, da piše na temelju životnih iskustava, i da su takva iskustva važnija od čisto pojmovnog razglabanja pedagogijskih pojmova.

Perkovčevi napori u pedagogiji naišli su i na priznanje stručnjaka.[7] Ali se u nekim pitanjima Perkovac sukobio s pedagozima po zvanju. Kad su hrvatski učitelji tražili, da im se povise plaće, on je ustao protiv toga zahtjeva, tvrdeći, da hrvatski učitelj ima živjeti u razmjeru s onim, kako živi hrvatski seljak. Opravdavao je to mišljenje ekonomskim prilikama seljaka: »Uzmimo ogromnu većinu naroda, razgledajmo se po seljačkom stališu, pa odgovorimo zdušno na pitanje: da li mu je zaslužba prema trudnom naporu, ima li više nego treba za k u k a v n i život, koliko postotaka svoga dohotka može upotrebiti za duševne si potrebe.« — Upozorivši na velike svote, koje hrvatski seljak plaća za uzdržavanje škola, Perkovac je nadovezao: »Kod tog računa valja i na to pomisliti, da devet desetina hrvatskoga puka jedva toliko ima, koliko treba da kukavno proživi, te mu je svaka forinta novoga poreza dosta velik teret.«[8]

Perkovac nije bio jedini čovjek u Hrvatskoj, koji je šezdesetih godina pisao na ovaj način. U »Obzoru« g. 1869. izišao je niz članaka pod natpisom »Što hoće hrvatska omladina i kako«, gdje su izneseni djelomično i radikalniji nazori od Perkovčevih: »Dajte vi meni u Hrvatskoj slobodne škole i mladež, pa ću vam ja povratiti cjelokupnu neodvisnu hr-

---

[7]) Basariček, Djelovanje Ivana Perkovca na polju pedagogije. Obzor 1873., br. 235.

[8]) Vijenac 1870., str. 62, 63

vatsku državu, povratit će se vremena Kolomana i Krešimira Velikoga.« — »Feudalci su ništica, nula, koja samo uz narodnu jedinicu dobiva vrijednost.« — Perkovčevi nazori nisu zanimljivi sami po sebi, nego kao idejna okosnica njegovih pripovijesti.

2.

U svojim pripovijestima Perkovac je u umjetničkom obliku htio prikazati one probleme, što ih je teorijski iznosio u svojim člancima. Prvu svoju pripovijetku napisao je god. 1869., u svojoj 43. godini, a zatim je relativno brzo objavljivao jednu pripovijest za drugom, sve do smrti. Započeo je bio pisati i roman, »Fantasta«, od kojega je jedan odlomak štampan u »Obzoru« g. 1874. (Iz književne ostavštine Ivana Perkovca).

Perkovac je na literaturu imao sasvim određene poglede. Prvi znatniji istup, kojim je pobudio pažnju u književnosti, njegova je ocjena Šenoine »Ljubice«. Ta je ocjena bila sasvim negativna, i ona nije pravedna. Ali iz nje izbija jedno: realističke naklonosti Perkovčeve. Glavni nedostatak Šenoine komedije gledao je Perkovac u tome, što ona, po njegovu mišljenju, nije istinita: Šenoa je kao zagrebačke ljude prikazao tipove, kakvih u Zagrebu nema. — Svoje realističke principe iznio je Perkovac i u kratkom pristupu svojoj »Stankovačkoj učiteljici«: »U životu se dogodi često štogod, nikad nitko ljepše izmisliti neće; a koji pripovijetke smišljaju, muče se dosta, da stvore sliku i priliku života«. — Pored toga, Perkovac je bio pristalica tendenciozne umjetnosti, ističući svoje poglede naročito u jednoj poruci uredništvu »Vijenca« g. 1869., u osvrtu na Pavićeve artističke nazore.

Perkovčevi realistički pogledi, izrečeni krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, nisu u to doba ni u Hrvatskoj bili nešto sasvim novo, ako se isporede s onim, što su o književnosti pisali Veber, Jurković, Šenoa, Jagić i Zahar. Ali su oni važni zato, što nisu nastali samo u vezi s književnošću, nego su bili plod Perkovčevih dubljih pogleda na svijet i društvo, i u vezi s njegovim iskustvima u politici.

Prije svega, karakteristika je svih Perkovčevih pripovijesti, što je pisac u njima realistički zahvatio u život svo-

ga vremena — upravo u život šezdesetih godina, s onim promjenama, koje su se tada u nas javljale, i s onim predstavnicima društva, koji su bili značajni za to razdoblje. Perkovac je u nekim pripovijetkama jasno označio, kada se zbivaju događaji, koji je u njima ispričao, a gdje to nije učinio, vremenska se pozadina njihova razbira iz samih fabula. Događaji »Kitice« zbivaju se poslije rata u Italiji, dakle krajem pedesetih godina. U fabuli »Župnikove sestre« ogledaju se događaji iza sloma apsolutizma (od g. 1858. dalje). U »Stankovačkoj učiteljici« prikazani su elementi, koji se mogu vezati o doba, kad je sama pripovijtka napisana i štampana (1871.). Fabula pripovijetke »I žene ljube iskreno« vezana je također uz političke borbe u Hrvatskoj nakon povratka ustava.

Iznoseći događaje iz suvremenoga života, Perkovac je iznio niz tipova, karakterističnih za ono doba: političare, novinare, činovnike, književnike, svećenike, učitelje, učiteljice, časnike, seosku inteligenciju i poluinteligenciju i t. d. Ali, za razliku od velikog broja hrvatskih pisaca njegova vremena, koji su na pripadnike različitih slojeva gledali više manje s crtom romantizma, Perkovac je u svojim pripovijetkama otvoreno pokazao svoje socijalne simpatije i antipatije.

Kao plebejac, Perkovac je prije svega pokazao svoje nepouzdanje i gotovo preziranje prema plemićima, naročito prema onima od njih, koji su se htjeli uzdizati iznad ostalih ljudi. U njega su plemići ili reakcionarni silnici (stari Godinić u »Župnikovoj sestri«) ili prepredeni sebičnjaci (mladi Godinić u istoj noveli), ili zaostali tipovi, koji ne shvaćaju novoga vremena te se drže nečim višim od ostalih ljudi, iako su zapravo smiješni (»Šljivari«). Dok je još Šenoa prikazivao hrvatske šljivare kao simpatičan i dobrodušan svijet, Perkovac je, prije Antuna Kovačića, prikazao ljude toga istoga sloja s njihove komične i antipatične strane.

Perkovac je svuda isticao, kako do plemstva ne drži ništa. Tako u »Šljivarima« otvoreno govori: »Pa nije li izvor i početak malone svake plemenštine taman i nejasan? Dapače, čim je starije plemstvo, tim je teže dokazati, kojim je načinom zasluženo, kojim li stečeno. Samo se one plemićske povelje mogu lako iznijeti na vidjelo, na kojih se nije još ni crnilo pravo osušilo.« — A sličnih izjava ima i u »Župnikovoj sestri«.

Pripovijetka »Šljivari« nije iz »Vijenca« (g. 1870.) prenesena u Matičino izdanje Perkovčevih pripovijesti (1905.), vjerojatno zato, jer je u njoj pisac odviše glasno iznio svoje demokratske osjećaje, i izrugao se tipu hrvatskog šljivara. Umjesto svakog romantičarskog idealiziranja plemića, Perkovac je u članovima toga sloja vidio samo ljude, koji su ispravno shvatili, da im društveni položaj omogućuje lakši život, te su zato po što po to htjeli i dalje održavati svoje povlastice. Svoga šljivara Čuntića karakterizira on na ovaj način: »Vidio je, da seljak, hoće li živjeti, mora orati i kopati, zanatlija da mora šivati, tesati i kovati, trgovac prebijati se po sajmovih, itd. Al je vidio i to, da ima neka vrst ljudi, koji javnimi poslovi upravljaju — a ti da su plemići, gospoda, da ponajlaglje živu između svih stališa.«

Cijela pripovijetka »Šljivari« uglavnom je prožeta porugom tome tipu našega plemića, koji hoće da svoja shvaćanja i svoj položaj sačuva i u novome vremenu, kad prodiru i novi vidici i nove uredbe. Njegov Čuntić nije pametan, nije spretan, nije spreman za život, nego mu je sva prednost u tome, što je plemić. Pa dok su neki hrvatski pripovjedači čak u razdoblju realizma i Moderne slavili hrvatske plemićske kurije zbog njihove idiličnosti, topline i ljepote, Perkovac je dvor svoga šljivara Čuntića opisao ovako:

»Po dvorištu rasprostrt je gnoj. Širi se svuda, kao da ti hoće pokazati svoju preveliku znamenitost za hrvatsko gospodarstvo. Među plotom i gnojištem uzbujali su prekrasni egzemplari datule i bunike.

Saći ti je s kola! Ako te i ne mami ništa, a ti ipak uđeš u kuću, da se uz rasklimane drvene skaline, kojim u našem jeziku i nema pravog imena, popneš u prvi sprat... Putem lijeću ti preko glave pilići, što ih gospodarica upravo sada kao tebi na čast tjera iz gospodskih soba.«

S druge strane, Perkovac je prikazivao sa simpatijom one društvene tipove, koji su mu se činili vrijednima i korisnima za opći narodni napredak: seoske svećenike, učitelje, učiteljice i časnike.

Perkovac je u svojim pripovijetkama prikazao tri svećenika: župnika i kapelana u »Stankovačkoj učiteljici« i župnika u »Župnikovoj sestri«. Prva dvojica su antipatični: župnik je reakcionaran protivnik svakoga napretka u selu, a ka-

pelan umišljen čovjek, koji odviše dogmatski shvaća vjerska pitanja. Ali je u župniku u »Župnikovoj sestri« prikazao idealan tip dušobrižnika, koji doista živi samo za svoje župljane. Brine se za njihov gospodarski i moralni napredak, diže im školu, savjetuje ih u njihovim teškoćama, te je spreman da s njima podijeli i dobro i zlo. Taj se župnik upravo trga od posla, pomažući seljaku, gdje god može, ne mareći pri tom, da li će kod toga stradati njegovi interesi.

Najduže Perkovčeve pripovijetke (Stankovačka učiteljica, Župnikova sestra) sadržavaju gradivo iz hrvatskoga sela. A to je selo u njima jadno, neuko, uglavnom siromašno, ustrašeno, zatvoreno u sebe, jer nakon dugih vjekova kmetovanja nema još dosta pouzdanja u se i ne zna pravo razlikovati, tko mu je prijatelj, a tko neprijatelj. Tome jadnome seljaku mogao je, po Perkovčevu prikazivanju, pomoći samo svećenik ili učitelj. Važnost crkve za selo Perkovac nije vidio samo u poukama, što ih svećenik u njoj daje seljacima, nego i u svemu onome, što seljak u vezi s crkvom doživljuje. U mukotrpnom seljakovu životu znači polazak crkve ne samo vršenje pobožnosti, nego i čin, u kome se on obnavlja kao čovjek: »Ovo je često jedini sastanak, koji u njih uzdržava budnu svijest općinskoga zajedinstva i koji ih spaja u oveće društvo; a ta svijest pobuđuje bez ikakve druge pomoći i bez osobitih priprava bar slutnju o zajedničkom im porijeklu i nekom višem zvanju. Najnježnije bi žice u srcu toga »prostoga puka« otupile i zanijemile, da ih svake nedjelje ne uzdrma i gromka i tugaljiva zvonjava, da ne udari u njih i tajinstveni i zvučni glas orgulja«.

Razumije se, da su onda Perkovcu bili najsimpatičniji onakvi ljudi, koji su selo voljeli, koji su bili spremni, da seljaku pomažu, proširujući njegovo znanje i budeći njegovu svijest. Zato su u njegovim pripovijestima, pored svećenika u »Župnikovoj sestri«, najznatniji tipovi učitelja i učiteljica. Učitelj Stjepanić u »Župnikovoj sestri« takav je idealan lik čovjeka, koji ne drži svojom životnom svrhom, da samo poučava djecu i da zato dobiva što veću plaću. On drži svojom zadaćom, da živi u trajnoj vezi sa seljacima, da u njih budi vjeru u njih same, da im pomaže i zaštićuje ih, gdje treba, i da ostane kraj njih u svima neprilikama, koje ih mogu snaći. »Stankovačka učiteljica« Marta Božićeva idealna je djevojka,

koja svojom životnom svrhom drži, da uzgaja žensku djecu za dobre i pametne seljakinje, a ne za bespomoćne težakinje.

Pored ovih tipova svećenika i učitelja, Perkovac je u svojim pripovijestima iznio još i tip simpatičnog časnika. U svojim zapisima »Iz bojnoga odsjeka« prikazao je vrlo simpatično jednog realnog vojnika, Petra Preradovića, kao čovjeka hladnokrvne energije i odlučnosti, koja se očituje činom, a ne riječima. — Energija, odlučnost, radinost bila su svojstva, koja su imponirala Perkovcu — koji je vidio, kako zbog ležernosti i nemarnosti naših ljudi propadaju krupni narodni interesi. Ta je svojstva držao potrebnima u tadašnjim našim prilikama. Zato je u svojim pripovijestima prikazao dva časnika — kapetana Jankovića u »Kitici« i kapetana Granošu u »Stankovačkoj učiteljici«. Njegov je Granoša čovjek naoko mrzovoljast, malorjek, ali energičan u radu, u duši zanijet za napredak hrvatskoga sela. Doživio je u životu razočaranja, te s prezirom govori o ženi — ali kad osjeti, da ima i žena, koje su spremne da se žrtvuju za ono isto, za što bi se žrtvovao i on, njegova mrzovolja prolazi, on otvara svoju idealističku dušu i na svoj trošak gradi selu školu.

Problematika Perkovčevih pripovijesti ista je koja i u njegovim člancima: kako da se hrvatski intelektualac približi hrvatskom selu, kao najjačem elementu hrvatskog narodnog tijela — ali ne da ga iskorišćuje i vara, nego da mu pomogne. Hrvatska gospoda odnose se u Perkovčevim pripovijestima prema hrvatskom selu na različite načine. Jedni su od njih pokvareni, te ga iskorišćuju materijalno i moralno. Drugi su po podrijetlu bliski selu, ali ga baš zato još više preziru, jer se žele što dalje odmaknuti od njega. Treći prema selu stoje u odnosu ciničkih razvratnika, koji drže, da mogu sa seljakom činiti sve, što im može donijeti užitka. Tek su rijetki među njima, koji drže, da inteligenat ima prema selu i dužnosti. Razumije se, da je Perkovac na strani ovih posljednjih.

U svojim pripovijetkama Perkovac je prikazao i ekonomski položaj učitelja na selu. Njegov Stjepanić i Marta Božićeva, idealni školski radnici, došli su na selo naravno i s ciljem, da tamo mogu od učiteljskoga rada i živjeti i nešto prištedjeti. Ali kad njihova sela zadese nesreće, oni ih ne samo ne ostavljaju, već ostaju u njima, da ih podupru i dižu, bez obzira na to, hoće li im to biti naplaćeno onako, kako su

očekivali. — U tim pripovijetkama Perkovac je dodirivao i pedagogijske metode — prikazujući, kako se učitelj treba približavati djetetu, naročito ženskome, da ono uči, ali da ipak ostane u svome djetinjskome svijetu. I njegova Marta Božićeva i njegov Stjepanić pristupaju k djeci načinom, koji školnici staroga tipa doduše smatraju neobičnim, ali pomoću kojega oni nalaze dodir sa srcima djece, a tako se približuju i seljacima.

Paralelno s ovakvim tipovima idealnih radnika na selu prikazao je Perkovac i onakve ljude, koji na selo gledaju s visoka. Prikazao je činovnike, koji najveću mudrost nalaze u rješavanju spisa i trajno čeznu za gradom. Naslikao je nakinđurene žene, koje u imitaciji tuđega i u blaziranoj »obrazovanosti« gledaju način, da se što više razlikuju od sela.

U vezi sa svojim člancima o uzgoju žena prikazivao je Perkovac i različite ženske tipove — i neuke, i obrazovane, i nadute, i jednostavne žene. Ali su njegovi najsimpatičniji ženski likovi njegova stankovačka učiteljica, župnikova sestra i Milka u pripovijesti »I žene ljube iskreno«. I župnikova sestra Marica i Milka djevojke su, koje ne čeznu za velikom obrazovanošću, s kojom i onako ne bi znale što početi. One ne idu za tim, da se u odličnijem društvu ističu znanjem jezika ili znanjem klavira — ali zato imaju kulturu srca, nježnosti, smisla za kompliciranije probleme života. Njihova je veličina u tome, što ostaju potpune žene.

3.

Perkovac je u svojim pripovijetkama iznio mnogo karakterističnih problema svoga vremena. Ali je najvažnija strana tih pripovijesti u tome, što je on u nekima od njih, naročito u »Župnikovoj sestri«, prikazao sav onaj golemi socijalni prevrat, koji se zbivao u hrvatskom selu nakon oslobođenja kmetova g. 1848., i sve ono previranje, koje se osjećalo u hrvatskom društvenom životu još nekoliko decenija poslije toga.

Oslobođenje kmetova g. 1848. značilo je najveći socijalni prevrat, koji je Hrvatska od vjekova doživjela. Ali čin od g. 1848. značio je samo početak previranja, a ne potpuno rješenje. Što nije učinjeno godine 1848., pokušalo se

učiniti pedesetih godina. Ali patenti, koji su u tu svrhu izdani, niti su u svemu bili određeni, niti je seljak po njima bio zaštićen od presizanja plemića u njegove interese, niti mu je njima bila zajamčena ekonomska egzistencija. Između nekadanjih kmetova i njihovih nekadanjih gospodara nastao je pedesetih godina niz parnica, koje su znali dovršiti u svoju korist plemići, bliži vlasti i vještiji u pravnim pitanjima. Seljak je u tim godinama često ostajao razočaran, osjećajući se prevarenim, okradenim i napuštenim od svakoga. Zato on ni pedesetih godina još nije osjećao pravoga olakšanja zbog novog položaja, jer je i dalje ostajao izvrgnut i neprilikama sa strane plemića, i nehumanom postupku sa strane vlasti. Zbog toga je nastao veći broj pobuna i izgreda.[9])

Perkovac je bio jedini hrvatski pisac, koji je shvatio značenje toga socijalnoga previranja u hrvatskim krajevima i prikazao ga je u nekim svojim pripovijestima. Pozadinu njegovih pripovijesti (Šljivari, Stankovačka učiteljica, Župnikova sestra) čini upravo taj socijalni prijelaz iz feudalizma u ekonomsku nezavisnost sela, sa svim uzgrednim pojavima, koji su uz taj prijelaz nastali, i s različitim društvenim tipovima, koji su se tada javili. Osobito je u tom pogledu znatna njegova »Župnikova sestra«. U njoj ima toliko rečenica, značajnih za taj prijelaz, te se čini, kao da ju je Perkovac napisao samo zato, da u obliku novele iznese svoje socijalne nazore i svoja opažanja.

Fabulu pripovijetke »Župnikova sestra« sačinjava ljubav između seoskog učitelja Stjepanića i Marice, sestre podvinjskog župnika Franje, koji kao idealan svećenik nastoji prosvjetno dići seljake svoje župe, te gradi školu i čini sve moguće, da njezin rad bude što blagotvorniji. U tome pomoću Stjepanića i uspijeva. Ali se toj ljubavi protivi župnikova majka, koja misli samo na to, kako bi mogla kćerku udati za vlastelina Godinića, te stoga i mrzi Stjepanića, a proklinje i vlastitu kćerku, kad osjeti, da ona Stjepanića voli i da joj je on i po svojim shvaćanjima mnogo bliži od vlastelina. Razapeta između ljubavi prema učitelju i poslušnosti prema majci, djevojka oboli i umre. Na njezinu grobu zavjetuju se župnik i učitelj, da će svoju ljubav prema umrloj djevojci najbolje

[9]) Josip Majnarić, Obnova segregacija, Zagreb 1920.

pokazati tako, što će i dalje raditi na prosvjetnom podizanju sela.

Ali je pozadina same pripovijetke značajnija od fabule. Tu pozadinu sačinjava ono socijalno previranje pedesetih godina, s pitanjem: da li će selo doista postati slobodno i nezavisno, ili će ga i nadalje iskorišćavati povlašteni staleži. — Perkovac je usto u toj pripovijesti iznio najznatnije tipove toga prelaznog razdoblja, kakvi se uostalom javljaju u svima sličnim periodama.

Stari vlastelin Godinić reakcioniran je plemić, koji svuda ističe, kako je seljak niži od njega, te se drži uvriježenim, što nije više apsolutan gospodar kao što je bio prije. On iskorišćuje svaku priliku, da seljacima pokaže svoju moć. On je u tome otvoren, brutalan, i seljaci ga mrze. On im nastoji napakostiti, gdje god stigne. Umro je od bijesa, kad je u njegovu kraju dignuta škola. On je protivnik svakih škola u selima, jer drži, da seljak ima biti samo dobar težak.

Njegov je sin drugačiji čovjek. Obrazovaniji je, vidio je nešto svijeta, te se smatra liberalcem. Vlasti drže neke njegove izjave čak i prevratničkima. Dolazeći poslije očeve smrti u selo, on se sprijateljuje sa župnikom i njegovom obitelju, zove župnikovu majku u svoj dvor, a župnikovu sestru odlikuje svojom pažnjom. Govori pohvalno o školi, iako na učitelja gleda s visoka. Poslije obnove ustava daje se birati za narodnog zastupnika na osnovu liberalnog programa. Seljaci mu doduše ne vjeruju, ali pomoću župnika, koji iskreno vjeruje u njegov demokratizam, on pobjeđuje. Poslije izbora prekinuo je gotovo sve veze sa župnikom, u saboru se pridružio konzervativcima, a svoj je položaj iskoristio zato, da može u svoju korist dovršiti parnice, koje je bio sa seljacima započeo njegov otac.

Župnikova majka je tipična žena iz naroda. Obrazovanost joj je vrlo malena, ali ona upravo zbog toga nastoji, da joj kći nauči sve ono, što je njoj imponiralo kod gospode: strane jezike, klavir, ples, itd. Prijateljstvo mladoga Godinića prema njezinu sinu i njegovu pažnju prema njezinoj kćeri tumači ona nekim ženidbenim nakanama i sva izgara od želje, da bi se taj brak sklopio što prije. Iz dna duše mrzi učitelja Stjepanića — i zbog njegova položaja, i zbog njegovih nazora. Najviše ga zamrzi, kad vidi, kako on podupire seljake, i kako mu

je njezina kći sklona. Seljake prezire, te zamjera svome sinu, što se uopće zanima za njih. Kad osjeti, da i njezin sin zaštićuje ljubav između Stjepanića i sestre si, odlazi ogorčena zauvijek iz njegova doma.

Župnikova sestra Marica dobra je i nježna djevojčica, koja vrlo voli majku i sluša je. Ona se ne bi protivila udaji za vlastelina, kad bi je ovaj zaprosio — ali je u duši sklona učitelju, jer su joj njegovi nazori na selo bliži, i jer i ona spontano, od srca, podupire seljake, gdje stigne. Kad oboli, njezina nesvijesna ljubav prema učitelju izbija, te dolazi do sporazuma između dvoje mladih, uz pristanak i blagoslov župnika. No njezina smrt prekida ostvarenje tog sporazuma.

Župnik Franjo tipičan je intelektualac idealist. On iskreno voli selo i žrtvuje sve, da ga pridigne. On je glavni pokretač akcije, da se u njegovoj župi podigne škola, i glavni je zaštitnik novog učitelja. On bi htio, da se sve rješava na lijep način, i potpuno vjeruje mladome Godiniću, da će se brinuti za interese naroda. Ali u svome idealizmu ne vidi, da je i mladi Godinić vlastelin, te da će i on u potrebi ipak u prvome redu gledati na to, kako da unaprijedi svoje interese. U svome idealizmu vjeruje u iskreno Godinićevo prijateljstvo prema sebi, te podupire njegovu kandidaturu, unatoč učiteljevim opomenama. Tek onda, kad je Godinić kao narodni zastupnik izdao interese sela, kad je ohladnjelo i njegovo nekadanje prijateljstvo prema župniku, jer mu ono više nije trebalo, ovaj je došao k svijesti, udružujući se u daljim naporima s učiteljem.

Učitelj Stjepanić je Perkovčev najpozitivniji tip intelektualca. Proizišavši i sam iz malih prilika, on je i na sebi katkad osjetio nepravednost društvenih odnosa. On je obrazovaniji od ostalih hrvatskih učitelja svoga vremena, te vidi socijalnu pozadinu događaja, u kojima sudjeluje. Vidi i osjeća sve ono, što seljak trpi, kao što vidi i to, kako tog seljaka i dalje iskorišćuju. Osjeća trajno nepovjerenje prema mladome Godiniću. Župnikovi razlozi, što podupire Godinićevu kandidaturu, ne mogu ga uvjeriti, ali ipak ne radi ništa protiv nje. On seljake savjetuje i upućuje, sokoli ih i kori prema potrebi. I kad događaji pokažu, da je u svome sudu o Godiniću imao pravo, te u selu nastaje i pobuna, on otvoreno staje na stranu seljaka. Vlasti ga doduše na neko vrijeme protjeraju iz mjesta, maknu s položaja — ali on odilazi svijestan,

da je radio pošteno, i da će na koncu njegovi nazori ipak pobijediti. To se i ostvaruje. — U cijelom svom odnosu prema selu on nije samo činovnik, koji je došao u selo, da zaradi svagdanji kruh, nego je u prvome redu radnik, koji drži svojom zadaćom, da selo potpomaže, bez obzira na to, da li ne će zbog toga stradati. Pa i u časovima, kad seljaci prave izgrede, i kad čine koješta, što se ne slaže s njegovim nazorima, on ipak staje na njihovu stranu, držeći, da oni to rade iz neukosti i nesporazumka, i da im upravo u takvim časovima treba pomoći da dođu na pravi put, a ne osuđivati ih.

U cijeloj toj pripovijesti ima veći broj pojedinosti, kojima su osvijetljeni ovi različiti tipovi, kao i različita pitanja, koja se javljaju u vezi s tim socijalnim prijelazom.

Perkovac je shvatio, da glavni problem u jačanju seljaka nije samo ekonomski, nego naročito psihološki, jer se stoljeća kmetovanja ne dadu jednostavno izbrisati iz duša. Učitelj Stjepanić u društvu kod župnika otvoreno o tome iznosi svoje mišljenje:

»Ta tko ne vidi svaki dan, da posljedica nekadašnjega kmetovanja ne će još dugo sasvim nestati, premda je ono već davno prestalo! Tu je naš puk kao i utamničenik, koji je mnogo godina bio sapet u okove, pa onda još i na slobodi neko vrijeme tako hoda, kao da je okovan.«

Najteži osjećaj, koji je seljak zadržao iz vremena kmetovanja, jest — strah. U »Župnikovoj sestri« obijesno Godinićevo gospodsko društvo oskvrne seosku djevojku. Unatoč nastojanju vlasti, da se pronađe krivac, stvar je zabašurena. Bila je imenovana nekakva komisija, vodila se istraga, ali je napokon sve zaspalo, a i spisi su propali. »Govorilo se negdje nešto o ludoj šali, koju su suviše ozbiljni ljudi krivo tumačili i za mnogo uvećali.« — Što se istraga tako svršila, krivi su bili i sami seljaci, koji su se nećkali da stupe pred gospodu i da otvoreno kažu sve, što znadu o stvari. Župnik Franjo u svojoj gorčini okrivljuje ih, što nisu znali govoriti, kad je trebalo: »Veliki župan se je okosio na me, kako da zadovolji mojoj tužbi, kad je svijet tako glup i tup, pa niti ima razuma dokučiti, o čem se radi, niti srca kazati po istini, za što ga pitaju.« No učitelj Stjepanić na to odgovara: »...kolika je to ipak bezobraznost od one velike gospode, kad tobože traže od seljaka, da bude iskren, odrešit, smion, a ne dadu mu nikada ni

odahnuti, nikad ga ni jednom riječju ne sjete ljudskoga mu dostojanstva, dapače gnjetu ga i ponižavaju, gdje god mogu, samo da tim laglje nad njim vladaju! Na taj se način narod ne će nikada podignuti. Zato se meni čini, da nam je najpreča dužnost s ove strane pomoći puku, da ga riješimo spona, koje mu od davnih vjekova sapinju svu snagu.«

U toj pripovijesti dolaze do izražaja različiti pogledi na problem pučke prosvjete. Stari Godinić prezire školu i hoće da u seljaka pobudi nepovjerenje prema njoj. Čini to na taj način, što tvrdi, da je njihov učitelj istjeran iz grada, ruga se njegovu hodanju, odijelu, itd. — Seoski poluinteligenat, gospoštijski računar, tvrdi, kako seljaku škola nije nikako potrebna: »Za seljaka je plug i motika, a ne škola, koja se na njem nimalo ne pozna: seljak ostaje seljak.« Mladi Godinić drži, da škola treba seljaku, da ovaj može biti bolji radnik. Samo župnik, njegova sestra i Stjepanić drže, kako zadaća škole nije ispunjena time, što će ona seljaku pomoći, da se lakše bori za materijalna dobra, nego ona u njemu treba da budi i čovještvo. Župnik zato drži, da u seljaka treba buditi i osjećanje za ljepotu: »Treba dapače sve tako udesiti, da se u puku probudi osjet ljepote, da se u njemu potakne čuvstvo radosti.«

U toj pripovjesti usto dolaze jarko na vidik socijalne protivštine, prema kojima se dijele pojedina lica.

Župnikova majka, koja je i sama potekla iz niskih prilika, ali je u doba kmetstva kao žena provizora vrlo dobro živjela, ne može nikako da zaboravi prošlih vremena. »Stoga je mučno pregorjela ukinuće tlake. Bez kmetova nije mogla imati, koliko joj se htjelo, besplatnih težaka za svoje domaće poslove. Od to doba zaokupi joj srce mržnja na seljake.« Ona nikako ne odobrava sinu, što je sa seljacima blag. Za nju su oni obijesni prljavci, s kojima se gospodin ne bi smio družiti. U času, kad razjareni seljaci traže Stjepanića i u župnom dvoru, da ih savjetuje i vodi, ona tjera i Stjepanića i seljake, riječima: »Van, nesnago! Otale, buntovnici! Ubit će nas ljudi radi ove ništarije!«

Obrnuto od nje, Stjepanić izriče svoje beskompromisne socijalne nazore. Govor o nekakvoj prednosti plemića nad ostalim slojevima društva drži samo glupom predrasudom. Kao ni Stjepanić, ni župnik ne drži ništa do staleških razlika: »Ja niti

držim što do grofa, niti do baruna, a borme niti do plemića, jer sam uvjeren, da su svi ljudi jednaki, samo ako su pošteni. No zato tim više drži do svoga preimućstva sama aristokracija, pa se bori nogama i rukama, da joj se u društvo ne uvuče čeljade pučkoga porijekla.« — No dok župnik doista gleda na sve ljude podjednako, pa prema tome protiv plemića nema ništa, Stjepanić osjeća drugačije, jer je uvjeren, da te jednakosti ne će staleži, koji imadu vlast. Stjepanić je zato razgovore, koje su pripadnici viših staleža vodili o narodnoj sreći i napretku, držao samo naklapanjem, iza kojega se kriju izlike za koješta drugo. Na to ga je naveo njegov običaj, da svemu traži uzroke i da bez opravdanih razloga ne vjeruje ni u šta. Takvo obično naklapanje bile su i riječi mladoga Godinića o pučkoj prosvjeti, »da je prosvjeta i napredak dandanas svakom narodu vrlo potrebna, da ga nema, tko za tom svrhom ne bi išao, pa da i našem narodu treba jednom naprijed koraknuti, ako hoće, da se broji među obrazovane narode.«

Nakon iskustva, što ih je imao s istragom o zločinstvu, što ga je Godinićevo društvo izvršilo nad seljačkom djevojkom, dolazi Stjepanić do zaključka, da su svi plemići jednaki, »da je to sve jedna te ista obijesna čeljad, koja ne pozna dostojanstva ljudskoga, i koju bi seljaci imali pravo da prvom ovakvom zgodom zatuku, gdje god ju zatekli.«

U razgovoru s Maricom dopušta Stjepanić ipak, da između gospode ima neka razlika:

»— Jelte, Stjepaniću, da ipak ima razlike između gospode, koju Vi finom zovete?

— Ima jamačno, kao što je ima između jabuka crvenih, a iznutra gnjilih, i jabuka sasvim gnjilih.

— To nije nikakva razlika.

— Dapače vrlo velika. Gnjilu jabuku, čim ju uhvatite, bacili ste na smetište; a onu izvana crvenu možete zagristi i ružno se prevariti.«

4.

Značenje je Perkovčevih pripovijesti u tome, što je njihov pisac prvi među Hrvatima radikalno i otvoreno ukazao na hrvatske socijalne probleme, naročito na probleme hrvatskoga sela. On je bio jedini hrvatski novelist, koji je zabilježio socijalno vrijenje između g. 1848. i godine svoje smrti (1871.), i

postavio se potpuno na stranu seljaka. Bilo je u njegovo doba i drugih hrvatskih pisaca, koji su pisali djela s određenom socijalnom tendencijom, iznoseći u prvom redu hrvatskoga seljaka u njegovoj borbi za socijalnu jednakost. G. 1859. izdao je Bogović svoga »Matiju Gupca«, g. 1876. Šenoa svoju »Seljačku bunu«, a pored toga je Šenoa sedamdesetih godina napisao i »Prijana Lovru«, i »Mladoga gospodina«, i »Baruna Ivicu« — sve djela, u kojima su sa simpatijom prikazani seljaci. Ali upravo iz ovih napomenutih stvari vidi se razlika između njihovih pisaca i Perkovca. I Šenoa i Bogović iznosili su ili davno prošla vremena, ili su seljački život više manje idealizirali. Perkovac je pak prikazivao živo, realno selo, sa socijalnim i ekonomskim problemima, koji ga stvarno muče. Baš vremenski odnos između »Matije Gupca« i »Župnikove sestre« upućuje najbolje na razliku između ova dva pisca. Bogović je svoju dramu izdao g. 1859., a i događaji »Župnikove sestre« zbivaju se djelomično te iste godine. Bogović je pošao u prošlost, da pokaže svoje simpatije prema seljaku — no Perkovac je upozorio na ono, što je seljaka upravo tada mučilo. Bogovićevi su socijalni pogledi bili pogledi obrazovanog i liberalnog intelektualca, a Perkovac je do njih došao nakon životnih iskustava.

Značenje je tih pripovjesti, pored toga, u obilju misli i činjenica, koje su u njima iznesene. Basariček je u svome članku o Perkovcu kao pedagogu spomenuo, kako je neki hrvatski književnik izjavio, da u Perkovčevim pripovijestima i člancima ima toliko obilje misli, da bi se o njima mogle napisati čitave knjige. Prema onome, što je navedeno iz »Župnikove sestre«, vidi se, kako je Perkovac samo u toj pripovijesti iznio vrlo velik broj opažanja, kakva u drugih hrvatskih pisaca njegova vremena rijetko susrećemo. Možda su do istih opažanja dolazili i drugi, ali se nisu usudili da ih iznesu. — A i ostale su njegove pripovijesti takve. Izuzetak je samo pripovijest »I žene ljube iskreno«, koju vjerojatno nije napisao radi tendencije, nego zbog toga, što je po svoj prilici osjetio, koliko je pogriješio prema vlastitoj ženi. Ali i u njoj ima zanimljivo osvijetljenih ljudi i problema.

I kad je tome tako, može se postaviti pitanje: A kako to, da je Perkovac, unatoč svemu tome, kao pripovjedač uglavnom zaboravljen, i da te njegove pripovijesti, inače pune opazaka,

jasne ideološki, nisu u hrvatskoj književnosti ni izdaleka tako poznate i popularne kao na pr. Bogovićeva drama, napisana sasvim jednostrano?

Odgovor je na to pitanje jasan: Perkovac nije bio dosta umjetnik. U umjetnosti nije glavno, da se neki problem samo zapazi, i da se iznese kao problem, racionalistički, već ga pisac mora iznijeti tako, da čitalac iz njegova djela osjeti i cijelu atmosferu vremena, kad se on javio, i ljude i događaje u svoj njihovoj živosti. Umjetnik ne smije iznijeti problem kao problem, već svu onu bujnost života, u kome se problem pojavio.

Perkovac je bio bistar i pametan čovjek, koji je osjetio sve ono, što pokreće ljude njegova vremena, koji je uočio tadašnje društvene tipove. Zato je pisao pripovijetke s tendencijom, da djeluje na hrvatsko građanstvo i inteligenciju, ne bi li djelovali na podizanju hrvatskoga puka. Ali su njegova dobra volja i tendencija bile jače negoli njegove istinske stvaralačke sposobnosti. Upravo su Perkovčeve novele najjasniji dokaz, kako čovjek može neke stvari vrlo dobro vidjeti, kako može čak dobro zamisliti i lica, i fabulu, ali da bez prirođenih umjetničkih sposobnosti ne može stvoriti umjetničkoga djela.

Ne može se reći, da Perkovac u sebi nije imao ništa umjetničko. On je u svojim pripovijestima nabacio zanimljivih ličnosti, koje čitalac ne zaboravlja baš odmah. Takav je — pored Stjepanića i staroga Godinića — njegov šumar Vuković (»I žene ljube iskreno«), div s djetinjom dušom, koji je zavolio Milku kao kakav dječak, te govori o njoj kao o kakvu višem biću. Takva je i ta Milka — djevojka, koja zavoli muškarca prema onome, što je o njemu čula, ali kad je on ne shvaća, ona se ne nameće, i ljubi ga i dalje, bez nade i zahtjeva, dok i ne umre. — U »Župnikovoj sestri« poimence je Perkovcu pošao za rukom portret župnikove majke — čangrizave, neuke žene, koja svoje zastarjele nazore hoće da provede bez obzira na ikog. Već prvi potezi njena opisa unose u pripovijest života:

»Na naslonjaču smjestila se vremešna žena, odjevena na starinsku, glave rupcem povezane. — Prede, misli i uzdiše, a začas i progovara:

— Bogzna, gdje je naš Franjo tako dugo?

— A da! — prihvati djevojče. — Zatim skoči k prozoru i pogleda van. — Oh, kako je ružno vrijeme!

— Ta mećava je strašna. Zakasnit će opet, pa će se prehladiti. Bože moj, velike li muke, kad ljudi ne će da slušaju. Evo, bit će osam sati, a njega još nema. Čini mi se, da nešto čujem. Deder pogledaj na prozor, možebit ide!

Djevojče skoči kao srna, otvori prozor i istakne glavu nadaleko, gledajuć u tminu, nasluškuje, ne bi li što čula.

— Nema ga!

— Nema ga, nema. Znam ja to! Vatra gori uzalud, večera se prži i cmari bez potrebe, družina dangubi!«

Učitelja Stjepanića prosuđuje ona u prvom redu na stajališta, da li će on moći njezinu kćerku poučavati predmete, koje znadu gospoda, a do škole joj nije stalo. — Kad Godinić još uvijek nije zaprosio Marice, ona se srdi na sina, kao da je on tome kriv.

— Što možeš učiniti? Spomeni to svojim načinom samomu Godiniću.

— Al' zaboga, kako mu mogu ja to spominjati?

— Ako nikako, a ono u šali.

Perkovac ju je vrlo dobro prikazao, koliko uživa, kad je Godinić pozove k sebi u dvor — tobože da mu nešto savjetuje, — i kako se ona tamo vlada kao kakva gazdarica.

U »Župnikovoj sestri« prikazao je Perkovac, kako lako može nastati buna. U napetoj atmosferi, koja je stvorena time, što je Godinić stao ovrhom preuzimati vinograde, što ih je dobio u parnicama sa seljacima, neki seljak rani drugoga seljaka. Ranjenik protrči kraj škole u župni dvor, da tamo potraži pomoći. Iz škole ga spazi Stjepanić, i misleći, da su ga izbili Godinićevi ljudi, poviče: — Ljudi, u pomoć! Ubiše vas! — Poklik prihvatiše drugi seljaci, i začas je nastao metež, u kome su razjareni seljaci uništili prvo od onoga, što im je od Godinićevih stvari došlo pod ruke. Tek naknadno, kad se sve razjasnilo, oni su se mogli smiriti.

U pripovijesti »I žene ljube iskreno« iznio je Perkovac dosta duhovito nevinu koketeriju zaljubljene djevojke, koja se igra riječima:

— S čega tebi danas, Milko, ta dobra volja?

— S tebe!

— A s čega je bila ona nujnost prekjučer uz objed?

— S tebe!

— Tko će te razumjeti?
— Ti!
— Ne mogu, vjere mi.
— Jer ne ćeš!
— Htio bih, da mi ti pomogneš?
— Čemu?
— Da znam, što misliš.
— Ne znam ni sama.

Ali i ovakva uspjelija mjesta u Perkovčevim pripovijestima više pokazuju, što bi pravi umjetnik iz ovoga materijala znao načiniti, negoli što se mogu nazvati doista umjetničkima. Perkovac je svoje pripovijesti pisao jednoličnim stilom novinara — koji znade brzo i okretno pisati, ali uvijek u jednom tonu, bez nijansa, bez sjena u svome slikanju, bez ikakva ritma u jeziku, bez težnje, da građu oživi. Perkovac kao da i nije imao osjećaja za to, da u pripovijesti treba nešto jače istaknuti, a nešto samo natuknuti. Kod njega je crtanje uvijek oštro, tvrdo. On je nabacio velik broj lica, samih za se zanimljivih, ali im nije znao udahnuti života. Ta njegova lica ne žive. Njihovih karakteristika čitalac ne razbira prema onome, što ona rade i što govore, već prema onome, što je o njima rekao pripovjedač.

Što bi pravi pripovjedač umjetnik znao napraviti iz Perkovčeve građe, vidi se na pr. iz pripovijetke »I žene ljube iskreno« i »Župnikove sestre«.

U pripovijesti »I žene ljube iskreno« iznesena je naivna, vjerna ljubav dobre i prirodne provincijske djevojke prema gradskom intelektualcu, koji se bavi različitim svojim poslovima i planovima, a ne vidi u svojoj površnosti, kakva se vrijednost u toj djevojci krije, i što bi ona za nj mogla značiti. Opaža to istom onda, kad je već bilo kasno, i kad je ona već bila mrtva, istrzana i svojom neshvaćenom ljubavlju i teškoćama, kojih njezina fina duša nije mogla prebroditi. Pravi bi umjetnik iz te okosnice izgradio pripovijetku punu lirizma, u kojoj bi neshvaćena i nesebična ljubav djevojčina došla do izražaja u aluzijama, gdje bi se mogli iskoristiti efekti iznenađenja, nerazumijevanja, razočaranja. Perkovac je iznio samo okosnicu, izlomljeno i suho.

U »Župnikovoj sestri« imao je Perkovac i po problemima i po ličnostima gradiva za cio roman. U snažnom, širokom

zahvatu mogao je oživjeti punih dvadeset godina hrvatskoga društvenog života, sa svim sukobima interesa, strasti, ličnosti, što se u tom životu tada javiše. Da je on mogao samo pokrenuti svoja lica, da su ona mogla samo poživjeti svojim životom, taj bi se roman bio razvio već iz onoga, što je pisac nabacio. Umjesto toga, on je sve zbio u razmjerno kratku pripovijetku, u kojoj su događaji prikazani škrto, u kojoj lica nisu produbljena psihološki, i u kojoj nikako nije oživljena cijela ona atmosfera, u kojoj se odigrava fabula. — Koliko je Perkovac bio slab stvaralac, vidi se na pr. po tome, kako je blijedo prikazano glavno lice te pripovijesti, župnikovu sestru Maricu. Očito je htio u njoj prikazati drago žensko stvorenje, puno dobrote prema slabijima i puno razumijevanja za svakoga, koji siromašnim seljacima hoće da pomogne; ona strada životom samo zato, što je neuka majka sili, da misli onako, kako ona ne može misliti, i što je kune, jer je zavoljela čovjeka, koji joj je po nazorima najbliži. Ali je to u pripovijesti ostalo nedorečeno, tek nabačeno — i površniji čitalac ne će ni shvatiti, zašto prema ovako blijedu licu, koje i ne utječe na radnju, nosi natpis cijela pripovijetka. Perkovac je napisao samo skicu, a ne gotovu umjetninu.

U svome pristupu u Matičino izdanje Perkovčevih pripovijesti Zahar je »Stankovačku učiteljicu« proglasio novelom, kakve se ne bi stidio ni Turgenjev. U njoj doista ima nešto više života — poimence na stranama, gdje učiteljica Marta Božićeva u svojim listovima prijateljici humoristički opisuje svoj dolazak na selo i različite seoske tipove (pristav, kapelan, župnik, Janko). Ali tendencija te pripovijetke odviše strši, i njezin je rasplet — kako se kapetan Granoša od mizogina pretvara u nježnog ljubavnika, te zbog učiteljice o svome trošku gradi školu — odviše nagao i premalo uvjerljiv.

Historijska je vrijednost Perkovčevih pripovijesti u tome, što je u njima hrvatskim intelektualcima svraćen pogled na pitanja, kakvima se oni nisu toliko bavili, i što su u njima pokušana rješenja, kakva su se u ono doba činila vrlo radikalnima. Koliko je Perkovac imao jasne poglede na neke pojave, vidi se na pr. po tome, što je Josip Eugen Tomić još potkraj 19. vijeka, u svojoj »Meliti«, vjerovao u patriotizam hrvatskih velikaša, jer su oni, dolazeći poslije lova na Sljeme, pjevali »Lijepu našu«.

Iako nije bio umjetnik, Perkovac je ipak svojim primjerom djelovao na mlađe književnike. Šenoa je na neki način u »Branki« umjetnički iskoristio elemente »Stankovačke učiteljice« i »Župnikove sestre«. Upotrebio je te elemente s više umjetnosti nego Perkovac, ali se može postaviti pitanje, nije li idejno pošao unatrag. Čak je, kao i Perkovac u »Stankovačkoj učiteljici«, u »Branki« za pripovijetku upotrebio oblik pisama. Perkovčeva »Kitica« i Šenoina pripovijest »U akvariju« po materijalu, a i nekim pojedinostima, također su slične. Moglo bi se čak nagađati, nije li se Šenoa i za svoju pjesmu »O Uskrsu« — u onom dijelu, gdje opisuje, kako nedjeljom hrvatski seljaci i seljakinje u bjelini dolaze k crkvi — nadahnuo na ovom odlomku »Župnikove sestre«:

»Nedjeljom i svecem vidiš hrvatski puk čist i koliko je moguće uglađen; dakako, da je to nekim dijelom preimućstvo našega naroda, radi bijele mu prtenine, koja toli lijepo pristaje osobito hrvatskim seljakinjama. Kao bijele golubice brzaju one tada po žarkom suncu s raznih brežuljaka prema mnogim stazama do dragoga si ročišta; sakupivši se pred crkvom u hrpe, guču i čavrljaju, dok ne zazvoni posljednji put.«

Prema tome, nisu propali svi elementi Perkovčevih djela. Iako se nije mogao učvrstiti kao umjetnik, Perkovac je davao poticaje drugima, koji su te poticaje iskoristili na svoj način. Samo je šteta, što nisu iskoristili upravo ono, u čemu je Perkovac bio najbistriji i najdalekovidniji. — Šenoa je vjerojatno i sam osjećao, što duguje ovom piscu. Godine 1875., prigodom otkrića spomenika u Samoboru, držao je on o slavljeniku govor, prešavši tako velikodušno preko epizode s ocjenom »Ljubice«. U tome govoru imao je on pred očima Perkovca kao političara, javnog radnika i značajnika, koji je radije trpio siromaštvo, nego da se odrekne životnih načela. Književnog rada njegova nije ni spomenuo. Ali Šenoina karakteristika ovoga našega čovjeka, koga je u njegovu političkom radu vodila samo ljubav, vrijedi i za nastanak njegovih književnih radova: »... dužnost je spomenuti, da je duša pokojnika primala u sebe sav narod, cijelo čovječanstvo, da mu po putu života nije svijetlila blijeda svijeća razuma, da si nađe što udobnije mjesto, već je plamtjela

pred narodom zublja žarkoga mu srca, da vodi narod kršnim putem do hrama slobode; dužnost je spomenuti, da je taj čovjek od ljubavi za narod zaboravio sebe, da ga je sažgalo vlastito živo srce.«

Rečenice su Šenoine bile patetične, ali istinite.

SELO U DJELIMA HRVATSKIH REALISTA

1.

Realizam u evropskim književnostima druge polovice 19. v. donio je literaturi bar jednu trajnu i neprocjenjivu tekovinu: spoznaju, da sav svijet može za umjetnika biti građa, i da u životu nema estetički više ili manje vrijednih pojava, nego da samo od stvaralačke snage umjetnika zavisi, što će on od životnih manifestacija u svome djelu znati da obuhvati. Naš je Kumičić g. 1883. izrekao tu spoznaju rečenicama: »Roman, u kome nema shvaćanja realnoga svijeta, malo vrijedi. Da li pisac opisuje bajne čare proljetne noći ili mračne tamnice i bolnice, to nam ne bi smjelo zadavati brige. Na ovom je svijetu sve zanimivo, gvano i lijer, protoplazma i zvijezda Vega.«[1]

Ovakvo shvaćanje književne građe moralo je onda uroditi važnim posljedicama s obzirom na stajalište umjetnika prema različitim društvenim slojevima. Ličnosti u djelima romantičara bile su većinom pripadnici viših slojeva — vladari, feudalci, vojnici, i uglavnom sve izuzetni ljudi. Pripadnici nižih slojeva (građani, obrtnici, seljaci) u tim su djelima rjeđe dolazili do izražaja, a često su u njima služili čak i za porugu. — Ne može se reći, da evropski romantici, napose u romanskih naroda, nisu svraćali pažnje i na niže slojeve (na pr. Hugo, Sue, Lamartine, De Vigny, Manzoni). Ali i onda, kad su to činili, oni su pripadnike nižih slojeva ponajviše stavljali u izuzetan položaj, čineći od njih ili velike patnike ili velike borce za socijalnu pravdu. Samo su katkad pokazivali razumijevanja za običan, svagdanji život tih slojeva, nalazeći u njemu i veličine, i nadahnuće za umjetnička djela. Tek su realisti uzeli kao svoj program prikazivanje običnoga života.

---

[1]) Hrvatska vila 1883., str. 147.

Ali realizam kao umjetnički pokret nije mogao biti sasvim određen već time, što je njegovom pomoću za književnost osvojena nova građa. Sama je građa za umjetnika doduše veoma važna — ali je pored nje važno i to, u kakvom će je on osvjetljenju prikazati, kakvom će se tehnikom poslužiti, što će pomoću te građe reći, i t. d. Zato su načela realizma različiti pisci u praksi različito ostvarivali. Za neke je pisce taj pravac značio u prvom redu težnju, da se za umjetnost osvoje nova područja života — ali su oni novu građu prikazivali tehnikom romantičara. Za druge je realizam značio u prvom redu tehniku: pomnjivo promatranje životnih pojava i brižljivo izrađivanje detalja, bez obzira na to, koliko se građe na ovaj način dade obuhvatiti. Za treće je realizam značio u prvom redu zahtjev, da umjetnik iznosi aktualne teme svoga vremena, bez obzira na tehniku.

Na ovaj način evropski realizam nije značio jedan jedinstven umjetnički pokret, s čvrstom filozofijskom podlogom i jasno izrađenom tehnikom, nego u njemu ima veoma različitih nijansa, katkad sasvim oprečnih. Imade pisaca s tehnikom realizma, ali u isto doba idejnih braniča društvene reakcije. Imade pisaca s tehnikom romantičara, ali s mislima, koje su u razdoblju realizma bile nove.

Jedna od konsekvencija evropskoga realizma, s obzirom na problem književne građe i na odnošaj književnosti prema društvu, u tome je, što su se neki realisti stali zanimati za seljake. U pristupu svome romanu »Les paysans« (1845.) rekao je to Balzac otvoreno: »Svrha je ove studije... da istakne glavne figure sloja, koji su tolika pera, a potrazi za novom građom, zaboravila.« Od najpoznatijih francuskih romana o selu Zolin je roman »La terre« (1887.). Talijanski veristi osamdesetih godina rado su opisivali selo: Giovanni Verga (Novelle rusticane, 1883.), Gabrielle D' Annunzio (Terra vergine), Ciampoli. U njemačkoj je književnosti, tamo od četrdesetih godina dalje, velik broj pisaca prikazivao njemačko selo različitih krajeva: Gotthelf, Auerbach, Reuter, Rosegger, i t. d.

Već sam pogled na ova imena može u mnogočemu da osvijetli problem literarnoga realizma: kako svaki pisac prilazi k literarnoj građi na svoj način, i kako je svaki od na-

pomenutih pisaca u prikazivanje sela unosio vlastite poglede, simpatije i antipatije, pa da je prema tome u umjetnosti, bez obzira na programatske težnje, najvažnija ličnost stvaraoca. Balzac je promatrao selo u vezi sa socijalnim procesima: Kao što je građanstvo potisnulo feudalce, tako će i seljaštvo, po njegovu prikazivanju, potisnuti građane. (»Ovaj nesocijalni elemenat, što ga je stvorila revolucija, uništit će jednom buržoaziju, kao što je buržoazija progutala plemstvo«). Vođen u prvom redu materijalnim interesima, bez tradicija, bez moralnih skrupula, seljak, po Balzacovu shvaćanju, znači svojom brojnošću i izdržljivošću golemu snagu. Balzac, kao kroničar, nije se postavljao ni na stranu seljaka ni na stranu buržoazije, nego je samo opisao proces, koji se u njegovo vrijeme zbivao. Ipak, njegove simpatije kao da su bile na strani onih, koje je seljaštvo, pod vodstvom građana, uništavalo, na strani pobijeđenoga plemstva. U toga je on plemstva vidio i finoće, i duše, i otmjenosti, i tradicije, a seljak je, po njegovu shvaćanju, prodirao samo svojom bezgraničnom lukavošću i grubošću.

Zola je u svojem romanu prikazao seljaka — njegov život, moral, običaje — u vezi sa svojim shvaćanjem milieua. U svojim je tipovima seljaka vidio samo izražaj onih tamnih sila (raspložđivanje, egoizam, nemar za etičke skrupule), koje odlučuju u biljnom i životinjskom svijetu. D' Annunzio, Verga, i t. d. vidjeli su u selu, koje su htjeli opisati realistički, u prvom redu nov i zanimljiv svijet, vrlo prikladan za postizavanje literarnih efekata. Oni su na selu tražili prije svega izuzetne tipove, polunormalne ili abnormalne ljude, koji se dadu zgodno opisati, i koji će u literaturi imati čar novosti. Neki su pisci u selu tražili idilu, krajeve sreće i odmora, za razliku od zagušljivosti grada, ili su k seljaku pristupali kao moralisti ili pedagozi.

Bez obzira na to, kako su pojedini evropski realisti stajali prema selu i seljaku, zajedničko je obilježje realizma, gotovo svuda, da on ima više manje izrazito građansko obilježje. Njegovi su tvorci uglavnom ljudi iz grada, koji su imali u prvom redu pred očima pitanja, koja su nastala u evropskom životu 19. vijeka u vezi s gradskim životom. I k selu su oni pristupali uglavnom kao građani, gledajući na nj sa navi-

kama, pogledima i moralom, koji su stekli u gradu. U Zolinu romanu »La terre« gradski radnik Jean vraća se u grad, pošto je u selu proživio mnogo godina, pače se bio i oženio, s osjećajima: »Čitavo je vrijeme živio među divljacima... Pravi pravcati vukovi, koje je netko pustio u ovu silnu i mirnu ravnicu«. I Balzac, i Zola, i Verga, i D' Annunzio gledali su u seljaku više manje stvorenje prirode, sa slabo razvitim intelektualnim životom, neke vrste dvonožnu životinju, divljaka, koji živi samo fizičkim životom, kome su na pameti samo materijalni probici, i koji u vezi s njima prosuđuje sve pojave. Podmukli, lukavi, nepovjerljivi seljaci i moralna pitanja rješavaju sa stajališta materijalne koristi ili fizičkoga užitka. U Balzacovim, Zolinim, Verginim djelima, u kojima se prikazuje selo, ima prizora najgorega razvrata — koji inače seljaci u tim djelima shvaćaju kao nešto, što se samo po sebi razumije. U evropskom realizmu — koji je seljaku katkad priznavao samo fizički život — čini osjetljivu razliku ruski realizam. Turgenjev je i u seljaka tražio dušu. Ali je i ruski realizam produkt viših slojeva, pa je i Turgenjev pristupao k selu kao gospodin, kao lovac.

2.

Iz osnovnog stajališta realizma prema problemu književne građe i prema društvenim slojevima rađa se samo od sebe pitanje: kako je hrvatska književnost u doba realizma stajala prema najbrojnijem dijelu narodnoga organizma, prema seljaku?

Karakteristika je hrvatske književnosti uoči realizma, da su njezini najvažniji pisci osjetili svu nepravdu, što ju je hrvatski seljak podnosio kroz stoljeća. Zato su oni seljaka u književnost unijeli kao patnika, kao socijalnog borca, kao nosioca ideje o društvenoj pravdi i novoj etici — isto onako, kako je na pr. u nekim djelima Hugoa ili Lamartinea pripadnik nižih staleža prikazan kao moralni heroj. Zasluga je hrvatskih književnika uoči realizma (Bogović, Šenoa), što su u vrijeme, kad je umjetna književnost bila ograničena na građane, kad feudalizam u političkom životu Hrvatske još nikako nije bio odstranjen, u nekim djelima iznijeli seljaka kao predstavnika novog društvenog sloja u njegovoj borbi s feudalcima, i postavili se sasvim na njegovu stranu.

Pojav »Illustrissimusa Bathorycha« god. 1884., dakle u godini, koju drže jednom od početnih godina hrvatskoga realizma, smatra se obično nekom prekretnicom u razvitku hrvatske književnosti. Dr. Ljubomir Maraković u jednom svom članku o Gjalskome ubrojio je pojavu ove pripovijesti među t. zv. velike događaje u hrvatskoj literaturi. Ovo je potpuno ispravno, ako čovjek ima pred očima umjetničku vrijednost te novele, piščevu tehniku, njegovu karakterizaciju, svijet, koji je u njoj iznesen. S Batorićem je Gjalski započeo seriju svojih tako toplih portreta zagorskih plemenitaša, otvorio pogled na jedan dotad u našoj literaturi nepoznat svijet, u kome se kroz vjekove čuvala hrvatska društvenost, gostoljubivost, dobrodušnost, tradicija, patriotizam. S ovom je svojom pripovijesti Gjalski započeo niz hrvatskih književnih djela, u kojima su pisci stali iznositi intimni svijet svojih djedova, tugu propadanja, sentimentalnu čežnju za prošlošću. Ali je »Illustrissimus Bathorych« idejno značio neku reakciju. Hrvatska je književnost od Bogovića do Šenoe i Kovačića (Baruničina ljubav, g. 1877.) bila prožeta shvaćanjem, kako je doba feudalizma bilo doba nepravde i nasilja, kako su feudalci velikim dijelom bili tlačitelji kmetova, i kako su seljaci, kao onaj sloj, koji je od feudalizma najviše trpio, etički na višem stupnju negoli predstavnici plemstva. Kroz punih su dvadeset godina hrvatski književnici — iako na romantičarski način — prikazivali seljake kao borce za pobjedu pravde i ljepšeg društvenog uređenja. S »Illustrissimusom Bathorychem« Gjalski je u književnosti učinio idejni zaokret. Nije u njegovoj pripovijesti seljak više onaj, koji se brani i koji diže ustanak u obranu pravde i slobode tek onda, kad mu već ne preostaje ništa drugo, nego je tu plemić nosilac otmjenosti, tradicije, napretka, pravednosti za sve — a seljak bez razumijevanja za tradiciju i ljepotu uništava one ostatke prošlosti, u koje je plemić znao uliti toliko ljubavi. Pa dok u Bogovićevoj drami i Šenoinu romanu seljak Matija Gubec umire kao pravednik, okrunjen usijanom željeznom krunom, u ovoj pripovijesti Gjalskoga umire od kapi plemić Batorić — kao žrtva bijesne osvete seljaka, koji su mu zapalili dragu kuriju, jer su kod suda izgubili parnicu s njime.

Svojom pripoviješću Gjalski je u hrvatskoj književnosti stvarno učinio ono, što su u nekim evropskim literaturama

činili i poznatiji pisci: služeći se tehnikom realizma, on je značio neku reakciju u idejnom shvaćanju, napose prema nekim znatnijim djelima romantizma, koja su bila ispunjena simpatijom prema seljaku. A time je za hrvatske realiste — koji su u literaturi htjeli u prvom redu istinu — bilo načeto, u odnošaju prema selu, glavno pitanje: kako da se hrvatska književnost postavi prema hrvatskom selu i hrvatskom seljaku?

Upravo osamdesetih i devedesetih godina, u vrijeme realizma, hrvatsko je selo proživljavalo teške kušnje. Nakon gotovo posvemašnje propasti zadruga ono je bilo osiromašilo. Pojedinci ga već ostavljaju, staje se dizati industrija, a to je bilo uzrokom, da je u hrvatske krajeve dolazilo dosta stranog elementa s novim običajima i potrebama, koje su dotad hrvatskom seljaku bile tuđe. S dolaskom stranih radnika stali su i u hrvatsko selo prodirati elementi socijalizma. Time su — uz poljuljane elemente njegova ekonomskoga života — bilo poljuljani i osnovi njegovih dotadanjih moralnih shvaćanja.

Hrvatsko je selo moglo, prema tome, hrvatskom književniku pružiti mnogo materijala za književno stvaranje — i s obzirom na probleme, koji su se tada javili u njemu, i s obzirom na odraz tih problema u seljakovoj duši.

Međutim je hrvatski realizam — koji je inače pokazao vrlo mnogo pozitivnih crta — ostao vrlo neodređen prema jednom od najvažnijih pitanja našega tadanjega života, prema hrvatskom selu. Hrvatski su beletristi zahvatili u mnogo tadanjih aktualnih pojava hrvatskoga života, čak i više negoli javni radnici drugih vrsta, pa je zanimljivo, kako su pristupili k selu.

Kao i glavni predstavnici evropskoga realizma, tako su i glavni predstavnici hrvatskoga realizma bili uglavnom ljudi iz grada, ili djeca imućnijih ili uglednijih roditelja: Gjalski, Novak, Kranjčević, Leskovar, Harambašić, Draženović itd. Pored njih bilo je nešto ljudi sa sela: Kovačić, Kumičić, uz neke manje znatne pisce (Nikola Šimić, I. K. Ostojić, Nikola Kokotović, Nikola Tordinac). — Ali su i oni ,koji su bili po rođenju bliži selu, školovanjem i životom u gradovima ili gradićima primili običaje i shvaćanja gradskih ljudi. Prema tome je prilično razumljivo, da je književnost hrvatskoga

realizma najvećim dijelom ispunjena pitanjima, koja su u osamdesetim i devedesetim godinama prošloga vijeka bila važna u prvom redu za hrvatski građanski svijet: ekonomsko stradanje hrvatskoga književnika (Radmilović), gradska djevojka kao učiteljica na selu (Đurđica Agićeva), sudbina umjetnika u malome mjestu (Dva svijeta), feudalci u propadanju i bezvoljnost mlađe inteligencije (u Leskovarovim djelima), hrvatski politički život (U noći, Među svijetlom i tminom), bijeg od poljoprivrede, novčarske špekulacije (Burzanci Đ. Stj. Deželića). I t. d..

Karakteristično je, da se u najvećem dijelu hrvatskih romana iz vremena realizma seljak gotovo i ne pojavljuje, ili, ako se pojavljuje, čini to samo usput, a katkad i u vrlo nesimpatičnu osvjetljenju. Problem »Mrtvih kapitala« — dakle u prvom redu problem, koji se tiče sela i seljaka, prikazao je Kozarac kao problem hrvatskih intelektualaca. U vrijeme pak, kad je hrvatski seljak stao već napuštati svoju zemlju, ostavljajući je tuđincima, Gjalski je u svome romanu »Na rođenoj grudi« iznio tezu, inače simpatičnu, kako hrvatski plemići moraju čuvati svoja imanja — koja su međutim u većini već bila propala. U puna dva decenija, što je u hrvatskoj književnosti vladao realizam, nije se u njoj pojavilo niti jedno znatnije djelo, u kome bi bio iznesen kakav problem hrvatskog sela i hrvatskog seljaka. Ni Kovačić u svome romanu »U registraturi« nije imao toliko pred očima samo selo, koliko seosko dijete, koje hoće da postane gospodinom, pa je slika sela u tome romanu došla do izražaja tek u drugome redu.

Ne može se reći, da neki od pisaca hrvatskoga realizma nisu osjetili ništa od onoga, što se u njihovo vrijeme zbivalo s hrvatskim selom. Kovačić, Leskovar i Novak zabilježili su prodiranje socijalizma, Kranjčević emigraciju, Kozarac loš utjecaj stranaca na moral Slavonije, itd. Ali sve je to bilo nekako uzgred.

3.

Kao i u realizmu velikih evropskih literatura, tako je i u hrvatskom realizmu selo — koliko je došlo do izražaja — osvijetljeno na različite načine. U doba, kad je hrvatsko selo bilo već prilično daleko od idiličnosti, August Harambašić pjevao je svoje »Idile«:

U palačah rijetko nebo se uživa,
Tek u kolibicah pravi raj se skriva!
Tek u kolibicah ubogih i malih
Nema jošte himbe ni zloća ostalih,
Al' uz bijedu nać ćeš bogatstva bez mjere:
Naći ćeš poštenja, kreposti i vjere,
Koje su moderni naši ideali.
Iz srdaca naših davno iščupali.
Tu su mrka lica, ožuljane pesti,
Ali mirne duše, tihe, čiste svijesti,
Kojih ne ćeš naći u bogaca koga
Pored cijelog silnog blaga njegovoga!

Možda je u ovoj karakteristici sela štogod i točno — ali je očito, da je ova Harambašićeva »idila« nastala sasvim šablonski, i da u njoj pisac nije svijesno uhvatio ni jedne realne crte tadanjega hrvatskoga sela.

Kao i u evropskom realizmu, naročito talijanskom, i u hrvatskoj književnosti osamdesetih i devedesetih godina neki su pisci svijesno gajili kratku novelu, crticu iz seoskog života — kao što su ih pisali Verga, D'Annunzio, Ciampoli. Hrvatski su listovi ovih decenija donosili u prijevodu mnogo ovakvih crtica. Kao i talijanski njihovi uzori, i hrvatski su pisci toga vremena, napose iz Dalmacije (Nikola Šimić, I. K. Ostojić), na ovaj način prikazivali selo — ili opisujući sve same izuzetne ljude (nakaze, budale), ili prikazujući samo pojedine isječke seljakova života (u crkvi, na blagdane, u ljubavi, bijedi, itd.). Nije se u toj literaturi o selu osjećala težnja pisaca, da zahvate seoski život u njegovoj cjelini i u njegovim izvorima. U jednom je prikazu naše seoske novele (u »Iskri« Nikole Šimića, 1891.) Jakša Čedomil isporedio tadanju hrvatsku seosku novelu s komadićem razbijena zrcala: svaki komadić daje nekakvu sličicu, ali cijele slike sela ne možemo iz tih komadića dobiti. Možda je sve to crtičarstvo — koje se produžilo i u 20. vijek — bilo samo odražaj literarne mode, a ne produkt dubokih duševnih doživljaja pojedinih pisaca. Nikola Šimić za jednu svoju pripovijetku, »Maricu«, kaže, da ju je izradio prema Ciampoliju — iako čitalac njegove knjige »Slike i crte iz seoskoga života« (1887.) dobiva dojam, kako ima pred očima život dalmatinskoga sela.

I jedna i druga pojava — seoska idila i slike iz seoskog života — nisu nikle iz organskih potreba hrvatske književ-

nosti ili iz dubokih stvaralačkih potreba pojedinih pisaca, nego su više manje ili plod šablone ili odraz stranih književnosti. Zato su one u književnosti potpuno zaboravljene, i vrijede samo kao zanimljiv dokumenat prošlosti.

Od znatnijih pisaca hrvatskoga realizma dodirivali su pojave seoskoga života opširnije samo Kumičić, Kovačić, Turić, Kozarac i Novak. Neki su od njih i sami rodom sa sela, a neki su dolazili u doticaj sa selom ili po službenim potrebama, ili zbog ličnog zanimanja za nj. Ni jedan od tih pisaca nije ni u jednom svom opširnijem djelu shvatio problem seoskog života kao osnovni problem svog umjetničkog nastojanja — ali upravo njihova djela, uz fragmente iz djela nekih drugih književnika (Gjalskoga, Leskovara, Tordinca, Hranilovića, itd.)pokazuju, kako je hrvatski realizam stajao prema selu.

Kao i u životu svakoga čovjeka, tako i u životu seljaka ima doživljaja različite vrste: sasvim individualnih doživljaja, koji imadu značenje samo za pojedinca, zatim doživljaja, koji čovjeka vežu s kakvom većom zajednicom, i na koncu doživljaja, u kojima pojedinac, kao i svaki čovjek, rješava svoj odnos prema svemiru, prirodi, Bogu. Među doživljaje prve vrste pripadaju oni svagdanji poslovi, koje čovjek mora izvršivati, i koji mogu biti važni za njega lično, ali nemaju nikakvog značenja za druge. Među doživljaje druge vrste pripadaju oni događaji, koji mogu da potresu narode, društvene ili vjerske skupine, kroz duži niz vremena, i koje svaki pripadnik te cjeline osjeća i kao nešto svoje. Među doživljaje pak treće vrste pripadaju oni, kraj kojih svatko osjeća, da rješavajući ih rješava i najveća pitanja vlastite egzistencije, i koji su važni uvijek i svagdje, bez obzira na vrijeme i oblik života.

Samo onu umjetnost možemo držati pravom i velikom umjetnošću, u kojoj je zahvaćeno nešto općenoljudsko, ili je u njoj neki individualan doživljaj zahvaćen tako, da u njemu svatko može osjetiti nešto svoje. — Ali kao što i u životu ima pojedinaca, koji su sposobni da žive samo za nešto neposredno, individualno, što se tiče samih njih, ili u najboljem slučaju i zajednice, u kojoj žive, tako u književnosti ima pisaca, koji su sposobni da izraze samo neka indi-

vidualna čuvstva i doživljaje, bez produbljivanja do njihova ljudskog dna.

Karakteristika je velikog broja tzv. realista, da su oni pod firmom istine, realnosti, opisivali samo površinu, neke individualne pojave, koji su se njima činili važni, ali koji za druge ljude te važnosti nisu imali. Ili su pak, u boljem slučaju, iznosili neke crte, koje su se činile veoma važnima s obzirom na vrijeme, u kome su živjeli, ili s obzirom na zajednicu, kojoj su pripadali. Sve to vrijedi i za umjetničko prikazivanje sela.

Karakteristika je hrvatskih realista, da su oni u svojim djelima iznosili aktualne probleme svoga vremena — probleme, koji su bili važni za neki društveni razred, ili za neko zvanje, ili za cio narod — ali su rijetko kada sadržavali u sebi nešto duboko i općeno ljudsko. I »Janko Borislavić« Ksavera Šandora Gjalskoga, tip čovjeka, koji se ne zadovoljava rješavanjem aktualnih pitanja, nego hoće da zaviri u najdublji smisao života, u stvari je samo slika hrvatskog bezvoljnog intelektualca osamdesetih i devedesetih godina.

Kao i u ostalome, i u svom odnošaju prema selu hrvatski su realisti — onda, kad su to selo prikazivali — iznosili aktualna pitanja osamdesetih i devedesetih godina: odnošaj grada prema selu, odnošaj seoske inteligencije prema seljaku, ekonomski i moralni problemi sela, i t. d. Ali je od ambijenta, iz kojega je koji pisac izišao, zavisilo, kakvu će on dati sliku sela. Pa tako već na prvi pogled izbija očita razlika između problema, što ih je iznio na pr. Gjalski i između problema, koje su iznijeli na pr. Kovačić i Kumičić, kao i razlika u njihovim prikazima sela i seljaka.

Postavljajući seljaka u odnošaj prema gradu, ili prema predstavnicima viših slojeva, hrvatski su realisti svojim simpatijama bili ili na strani seljaka, ili na strani drugih slojeva, uglavnom prema tome, iz kojega su sloja sami potekli. Gjalski, vlastelin, prikazujući potrebu, da se sačuvaju imanja hrvatskih plemića u hrvatskim rukama, prikazivao je i dobre i loše strane starije hrvatske vlastele (Na rođenoj grudi, Maričon, Pod starim krovovima, U novom dvoru, Iz varmeđinskih dana). Seljak je za njega svuda bio sporedan faktor. Koliko je došao do izražaja, on je ili kmet, koji još

uvijek čuva osjećaj pokornosti prema negdašnjem gospodaru, ili je pak prostak, koji ne razumije zanose plemenitijih duša (Maričon, Illustrissimus Bathorych). — Leskovar je u svojim većim pripovijestima prikazivao uglavnom plemiće ili intelektualce, ljude sa skršenom voljom, ali ponosne i otmjene duše. Seljak, koji dolazi u dodir s tim ljudima, prostak je, koji ima razumijevanja samo za materijalne interese. Svršetak »Propalih dvora« — kad Ljudmila s osiromašenim ocem naglo bježi iz mjesta, samo da je ne može pronaći vjerenik, seljački sin Petrović — znači zapravo: između ta dva svijeta, seljaka i plemića, nema dodira, jer seljak svojom grubošću (koja je došla do izražaja u riječima vjerenikova oca o siromaštvu Ljudmilinu) razara ono, što je u čovjeka najfinije, i što se ne da kupiti: otmjenost, delikatnost osjećaja.

Kumičić i Kovačić dva su hrvatska realista, koji su lično prošli put od sela do viših položaja u gradu, iako svaki na svoj način. I za njih je dakle problem: grad-selo — bio jedan od osnovnih poticaja književnoga stvaranja. Ali dok su Gjalski i Leskovar svojim simpatijama stajali uglavnom na strani intelektualaca i plemića, Kumičić i Kovačić crtali su grad kao leglo poroka, a ljude, koji dolaze iz grada u selo, kao širitelje zla. Kumičić je slikao sve građanske slojeve — obrtnike, političare, intelektualce, i svuda je nalazio samo grijeh i zloću. I u manjim gradovima, pa i u gradićima Istre, vidio je samo izvore zla. Ali je zato svoje istarsko selo prikazao kao neki kraj sreće — gdje su svi seljaci pošteni i radini, gdje se oni međusobno pomažu, gdje nema socijalnih poroka, i gdje vlada samo ljubav i požrtvovnost. Zameci zla dolaze u selo iz grada, ali ih selo ipak znade svladati.

Jure Turić, jedan od manje poznatih pisaca, prikazivao je ličko selo također u njegovu odnošaju prema »gospodi«, ljudima, koji dolaze iz grada. Prikazao je seljaka kao žrtvu, kao čovjeka, koji od gospode podnosi samo zlo, postajući katkad i zločincem — ali ne zato, što bi od prirode bio loš, nego zato, što ga pripadnici viših slojeva, predstavnici vlasti ili novca, sile na čine, zbog kojih poslije mora bježati iz ljudskoga društva te srće u propast. Nešto slično

ima u Tordinca (Čarobna škrinjica), Kozarca (Tena, Biser-Kata, Proletarci).

Kovačić, ojađeniji od Kumičića, vidio je u seljaka sva ona zla, koja se kriju u dnu svakoga čovjeka: zavist, želja za lakim užicima. Vidio je i među seljacima sitne intrige, svađe susjeda, brzu degeneraciju. Prizori u romanu »U registraturi« ili u noveli »Ladanjska sekta« pokazuju, kako je on bio daleko od Kumičića prosuđujući selo. Ali je i on svojim srcem ostao uz svog seljaka, ljubeći ga i onda, kad mu se rugao, plačući i onda, kad ga je riječima kleo. A sva golema njegova mržnja svalila se na ljude u gradu i na one stanovnike sela, koji nasljeđuju grad. U svome fiškalu Podgorskom iznio je on tip intelektualca seljačkoga podrijetla, koji svojim umnim i fizičkim sposobnostima nadvisuje sve pripadnike viših slojeva i otvoreno im na svakom koraku pokazuje svoju nadmoćnost. Sva njegova nesreća u kasnijem životu potječe odatle, što se ipak iznevjerio sebi, čeznući za ženom, koja je potekla iz višeg sloja.

Pa tako, dok se u Kovačića opisi seljaka završavaju slikama bijede i nesreće, koju selu prouzrokuje doticaj s predstavnicima vlasti i grada, dotle se u Kumičića selo po svojoj moralnoj snazi uzdiže nad grad: Kumičićeva Anica (u romanu »Preko mora«), nezakonito dijete bogate majke odlična roda, uzrasla u selu, mogla bi kasnije uz majku živjeti gospodskim životom, ali radije ostaje u selu i udaje se za seljaka, jer zna, da će samo tako ostati sretnom. — U svojoj »Podgorki« iznio je Novak također moral priprostog podgorskog sela kao nešto, što je jače od morala površnoga gospodstva.

4.

Problemi, koje su iznijeli hrvatski novelisti u vezi s hrvatskim selom, mogu biti više ili manje važni; to je selo u njihovim djelima bolje ili gore osvijetljeno. Ali u najviše slučajeva ono je prikazano u odnošaju prema gradu, prema intelektualcima, nosiocima vlasti, itd., a nije prikazano samo za se. Ostaje ipak glavno pitanje: a kako to selo živi samo, kakav je seljak kao čovjek, kakav je njegov unutarnji život onda, kad on nije u dodiru s pripadnicima drugih

slojeva? Što osjeća seljak, kad stoji pred problemima života, prirode, Boga? Jer je očito, da različite Kumičićeve Anice, Marije, itd. ne znače — ni onda, kad su kao ličnosti možda potpuno istinite — čitavo selo, i da one i pored toga, što na ovaj ili onaj način reagiraju na elemente gradskoga života, imaju u sebi još nešto, što ne treba da ima dodira s tim elementima.

Balzac je seljaka shvatio kao biće, koje je tako reći vječno sagnuto nad zemlju, te gotovo i nema vremena da pogleda u nebo. U pristupu svoga romana »Les paysans« karakterizira on seljaka na ovaj način: »Vi ćete vidjeti ovog neumornog rovca, ovoga glodavca, koji komada i kida zemlju, dijeli je i siječe jutro zemlje u stotinu komada«... Ako je pak čovjek vječno sagnut nad zemlju, ako nema vremena da se zagleda u nebo, u zvijezde, onda i ne može stvarati više pojmove o životu. — Međutim su u hrvatskom seljačkom pokretu kao osnovu, na kojoj se razvilo seljakovo životno osjećanje, uzeli upravo nešto obrnuto: pogled u širinu i visinu, koji — vele — nedostaje gradskome čovjeku:

»Selo je izazivalo u građanstvu samo osjećaje neimaštine i neznanja, a zaboravljalo se, da je seljak i njegova okolina jedna organska cjelina, da seljak misli, osjeća i živi drugačijim životom... Istina, i seljak je čovjek kao i građanin, ali je razlika u tom, što je seljak, koji živi na svojoj zemlji i pod vedrim nebom, bliži Bogu i prirodi, i pod vječitim dojmom mističnoga svemira, u neprekidnoj religioznosti i osjećaju ovisnosti pojedinca o Bogu, prirodi i svojoj okolini. To osjećanje stvara u njegovoj duši sklad i spokojstvo, i zato seljak ne će utrke i borbe za život, kako nalazimo u gradu, već pun smirenosti i ljubavi teži mirnom, prirodnom i obiteljskom životu.«[2])

S ovim riječima, štampanim g. 1935., treba isporediti Kozarčevu crticu »Moj djed« (štampanu prvi put u »Vijencu« g. 1892.) — pa da se osjeti, što je Kozarac opazio u seljaka davno prije, negoli se u Hrvata stao razvijati kakav seljački pokret:

---

[2]) Dr. V. Maček: Bit hrvatskog seljačkog pokreta. Obzorova Spomen-knjiga, 1935., str. 193.

»Jesenas je umro moj djed. Prije bi čovjek rekao, da je usnuo nego umro. Zadnjih se pet godina nije baš ni u čem promijenio, jer se upravo nije što imalo na njemu promijeniti. Kao srebro bijela kosa nije mogla još bjeljom postati, navoráno čelo i lice sa plavim i crvenkastim piknjicama bilo je i ljeti i zimi jednako, kao iz kamena isklesano... Za dosadu i dugo vrijeme nije djed znao, uvijek je našao sebi posla, bilo ljeti ili zimi. U proljeće popravlja on oko plotova, krči pomalo po livadi i šljiviku, skida mašinu s voćaka i okresuje ih, nikad ni časa ne će stati, da se odmori, kadikad tek pogleda na nebo, da vidi, koje je doba dana... Rekao bi, da bez njegova znanja niti je šta postalo, niti nestalo sa stana... Razgovarao se sa čitavom Božjom prirodom, ničesa nije bilo, što bi njemu bilo nepoznato. Kad je djed rekao: To bome ne znam, što je, toga ja još nijesam vidio!... onda smo znali, da toga sigurno nitko u selu ne zna... Svakome djed hoće po volji učiniti, i odraslu i nejaku, a ako kad i ukori, čini to nekako usput, kao da tek prigovara... Premda mu je svaki savjet zlata vrijedio, ipak se nije nametao, da zna najbolje... Nije on više znao ni za veliku radost, ni za veliku žalost. Pođe li koji posao dobro za rukom, i dok se drugi ukućani hvališu... dotle on samo šuteći sluša... pa će napokon reći: — E, pa hvala Bogu, kad je tako došlo! Bez njegove pomoći nikud nikamo!... Bude li kakve nesreće ili nezgode, da se svi drugi razjede i duhom klonu, opet on šutljiv i miran: E, a što ćemo, de! Ne može uvijek samo dobro biti; da ne bude i kad kakve nesreće, evo moje glave, ako se svijet ne bi pomamio. Zna Bog, što radi!«

Tu nema više nikakve opreke: selo-grad, tu nije u središtu pripovijetke borba o gospodarske ili društvene interese, težnja za užicima, ekonomski problem sela, tu seljak nije postavljen u neki odnošaj prema pripadnicima viših slojeva, nego stoji sam o sebi, prema problemu svemira, Boga, života uopće. I taj problem, prikazan i čisto umjetnički i čisto realistički, u ovoj crtici prikazuje možda vrhunac hrvatske seoske novelistike u doba realizma: kako se iz seoskog života, na izrazito seljački način, mogu stvarati i zasebni pogledi na život, koji onda prožimaju i cjelokupno osjećanje i cjelokupnu etiku čovjeka: rad, predanost drugima, međusobno potpomaganje, bježanje od pretjeranih zanosa, mir pred smrću. Ovom se crticom hrvatska seoska novelistika u vremenu realizma, koja

se bila započela ili iznošenjem kurioziteta sa sela, ili iznošenjem seljakove bijede, ili se završavala osudom seljaka kao bića, kojemu su pred očima samo materijalni probici, približila svome osnovnom i socijalnom i umjetničkom zadatku: da iznese, kako živi taj seljak onda, kad ga ne gledamo kao građani ili intelektualci određenih nazora, nego ako ga puštamo, da se do kraja iživljava u svojoj sferi. I od divljaka i prostaka, kako ga je prikazao jedan dio realista, postaje seljak tako reći neki div: s korijenjem čvrsto usađenim u zemlju, a s pogledom na slobodnu prirodu i svemir, stvorio je on čvrst i cjelovit nazor na svijet, koji je nazor dio njegova bića, i koji prema tome nikakva knjiška filozofija ne može oboriti.

Kozarac je inače, kao realist i pošten čovjek, u svojim djelima iznosio ono, što je vidio, pa nije ništa uljepšavao. O seljaku je on znao iznijeti i vrlo nepovoljnih činjenica (Ljudi, koji svašta trebaju). U svojim pripovijestima iz Slavonije (Tena, Biser-Kata, Proletarci) Kozarac je prvi od hrvatskih pisaca stao oštro analizirati seoski život i bez sāmilosti iznio je sve ono, što je u selu vidio: moralno propadanje cijelih krajeva, nakazna etička shvaćanja, koja se smatraju nečim naravnim, neracionalan ekonomski život, lakoumnu trku za svim onim, što dolazi iz grada. — Kozarac nije prema selu bio nikako sentimentalan i nije nikako bio ispunjen optimizmom kraj svega onoga, što je u njemu vidio. Ali je kraj svega toga zla u selu vidio i ono iskonsko seljačko, po čemu je selo postavljao nad grad. — U pripovijesti »Tri dana kod sina« on je, kao većina hrvatskih realista, iznio opreku: grad-selo, prikazavši oca seljaka i sina gradskog intelektualca. On se nije postavio ni na stranu oca ni na stranu sina, nego je u središte pripovijetke (kao i Kovačić u svome romanu) unio problem sreće: ima li smisla, da seljačko dijete, koje bi moglo u selu ostati sretnim, polazi škole, kad će poslije u životu imati samo brige i trzavice, od kojih će prije vremena ostarjeti i kraj kojih ne će imati uopće vremena za lično proživljavanje života. Pripovijetka je donekle umjetnički pokvarena ovom tezom, koja je izrečena previše glasno, i koja se ne izvija organski iz samog pripovijedanja. Ali je Kozarac u njoj ipak zabilježio neke crte, karakteristične za seljakovo proživljavanje života: mir, kojim seoski čovjek proživljuje sve, što doživljava, i vječna nervoza gradskog čovjeka, koji nema vremena da živi i

proživljuje. U započetim «Živim kapitalima« Kozarac kao da je htio povući konsekvencije iz toga shvaćanja, prikazujući intelektualca seljačkog podrijetla, koji se nakon razočaranja u gradu vraća na selo.

Zanimljiv je u svome odnošaju prema selu Kovačić. Ostavivši selo i prošavši sve tegobe, koje mora proći siromašno seljačko dijete uspinjući se na društvenoj ljestvici, on se nije mogao potpuno otresti opreke selo-grad. On je svog seljaka grdio i rugao mu se, kad ga je vidio u dodiru s građaninom: plaha, zatvorena, servilna — ili kad ga je vidio, kako je u dodiru s elementima gradskoga života izgubio sve ljudsko u sebi. Ali je pisao nježno lirski, kad je osjetio nešto, što ga je podsjećalo na samo selo, i u što još grad nije bio prodro:

»U seljačkom našem domu jošte slatko spavaju braća. Jedan podvinuo obje ručice pod glavu, a lišce kano da mu sjaji u nekom bijelom snježnom svijetlu... Ah, mjesečevi traci prodiru kroz prozor u našu seljačku kolibicu pa obasjaše te mile glavice moje braće... Onaj drugi ispružio daleko od sebe ruke, a po obrazićima sad mu drhtne nešto turobno i mrko, sad veselo i ugodno. Možda sniva, da bere mirisne ružice i da se ubo na njihov trn, što ispod miloga lišća u potaji vreba... Onaj treći neprestance prebire rumenim usnicama, kano da lahor ponjihava zrelom i punom jagodom... Ali moja sestrica, zlatokosi anđelak, kako li ona spava! Lišce joj je tamnosvijetlo, te jedva zamjetljiva rumen poigrava preko jabučica, kano da je prvi ružin pupoljak dahnuo u taj nevini stvorak. Oj, miran, lagodan, pun i rajski djetinjski san u divnom je skladu s noćnom tišinom naokolo, s bajnom mjesečinom, štono blagohotno i dobrotvorno rasvjetljuje naš ubogi seljački dom... Ni disanje se ne čuje. Tek zamjećuje oko laganu struju djetinjih grudi, kano da se maknuo leptir sa mirisna cvijeta snježna liljana i opet natrag spustio na njegove bijele listiće«. (Iz romana »U registraturi«)

Vjenceslav Novak, čovjek iz grada, svojim je okom dobra motrioca i čovjeka sa srcem znao — nezavisno od Kozarca — opaziti neke značajne crte u seoskih ljudi, koje su ga dovele do istih zaključaka, do kojih je došao i Kozarac. U nekim svojim pripovijetkama iznio je opažanje, kako seljak prema pojavi smrti stoji čvrst i gotovo ravnodušan, kao prema

nečemu, što je prirodno i što onda treba primiti sa što većom mirnoćom. U drugim je pak pripovijetkama (na pr. »Pod prijekim sudom«) zadr'o u pojav, koji inače u hrvatskoj književnosti rijetko susrećemo: pojav tzv. seoskoga praznovjerja. Pa dok su naši realistički i pozitivistički duhovi u pojedinim razdobljima našega života udarali na praznovjerje kao na znak neukosti i zacstalosti, Novak je zauzeo drugo stajalište. On je shvatio, da čovjek, koji kao seljak živi u trajnom dodiru s prirodom, koji po danu i po noći osjeća različite zvukove, glasove, disanje trava, treptanje zvijezda, itd., ne može svaki pojav riješiti čisto pozitivistički, nego osjeća, da iza mnogih događaja, koje ne može razjasniti, stoje jače sile nego što ih on poznaje. Novak nije išao da sudi, je li to pametno ili ludo, nego je, kao umjetnik, osjetio, da iza toga, što učeni ljudi zovu praznovjerjem, ima čitav jedan svijet doživljanja, koji se umjetnički dade i te kako iskoristiti. Osjetio je — kao na svoj način i Kozarac i Kovačić — kako u tome seljaku, kojeg su ili grdili, ili žalili, ili naivno uznosili, ima cio jedan svijet, teško pristupačan na prvi pogled, ali pun i zaokružen u sebi, i kako umjetnik treba k njemu pristupiti s poštivanjem za sve ono, što on pruža.

Zasluga je nekih hrvatskih realista što su — bar jednim dijelom svoga rada — upozorili na taj svijet, došavši k njemu instinktivno, kao umjetnici, i to u vrijeme, kad ih nikakav pokret nije upućivao na nj. Zasluga je njihova, što su spontano osjetili, da se samo na ovaj način može stvarati umjetnost, koja će biti i istinita, i aktualna, i socijalna — ali ujedno i u prvom redu umjetnost, jer će u njoj slobodno doći do izražaja sve golemo bogatstvo životnih oblika, sva očitovanja ljudske duše.

REGIONALIZAM U KNJIŽEVNOSTI

1.

Književni regionalizam, koji se od zgode do zgode javlja kao pokret, s težnjom, da se u literarnim djelima iznose specifične oznake u životu pojedinih krajeva, ima i svojih simpatičnih i svojih manje simpatičnih strana. Pobuđujući pisce, da motre i one pojave života, koje u odviše centraliziranoj književnosti ne bi mogle doći do izražaja, regionalizam može vršiti korisnu funkciju. Ali kad njegovi programatski sljedbenici idu za tim, da iznesu što više lokalnih crta, makar i beznačajnih, on je redovno samo štetan, jer dovodi do toga, da pisci ostaju na površini, zamjenjujući često umjetnost s folklorom i iscrpljujući se ponajviše u opisima kojekakvih provincijalnih rijetkosti. U nas, gdje još nije ustaljen književni jezik i gdje još nisu posve raščišćeni književni pojmovi, može on biti i opasan, jer pogoduje vraćanju dijalekata u književnost i jer se pod njegovom zaštitom mogu u literaturu uvući netalentirani diletanti.

Svaka prava i velika umjetnost velika je po tome, što prodire u dubljine života, u ono, što je općenoljudsko, zahvatajući u izvore zbivanja. Ono, što je čini ili nacionalnom ili regionalističkom u dobrome smislu, nije u tome, što njezini pisci upotrebljavaju dijalekat nekoga kraja ili prikazuju samo njegove specifične oblike, nego u tome što su znali dio nečega općeno čovječanskoga osjetiti i u pojavama, koje se zbivaju samo u nekoj zemlji ili kraju. A to ne zavisi samo od materijala, što ga iznose, ni od narječja kojim pišu, nego od toga, da li su znali shvatiti i izraziti dušu kraja u njezinim najdubljim i najintimnijim ganućima.

Za studij književnoga regionalizma jedan je od najinteresantnijih naših krajeva Hrvatsko primorje. Na svome relativno malenom prostoru pruža ono veoma veliko šarenilo

životnih pojava. Na kratkom putu od Sušaka pa na pr. do Karlobaga nalazi se uz more toliko mjesta, od kojih svako za se predočuje cio jedan zaseban svijet sa zasebnim načinom života, područjem interesa i veoma razvitim lokalnim patriotizmom. U pozadini pak, udaljenoj samo nekoliko kilometara od mora — od Grobnika do Senja, i onda po obroncima Velebita, živi opet nekoliko zasebnih svjetova. Neki od tih primorskih krajeva daju mornare, neki ribare, neki zidare, itd., ali ne kao ljude, koji su slučajno izabrali svoje zvanje, nego se njime bave zato, jer se svi muškarci u njihovu kraju bave njime, i jer je uz taj njihov posao vezan i njihov pogled na svijet. Zato između stanovnika Hrvatskoga primorja iz različitih mjesta na prvi pogled jedva da ima većih sličnosti. Jedni su od njih po svojim potrebama i mentalitetu više građani negoli seljaci, iako žive u selima. Drugi putuju radi zarade po čitavom svijetu, dok je interes trećih trajno vezan uz njihovo rodno mjesto.

A ipak, kraj svih tih razlika, stanovnike Hrvatskoga primorja vežu neke značajne crte, dajući im svima, prema strancu, neka zajednička obilježja: ima nešto oporo, tvrdo i u načinu, kako shvaćaju život i u njihovu saobraćaju. Borba za egzistenciju, osjećaj da su nikli na zemlji oskudnoj i škrtoj, učinila ih je sličnim grmečcima, što se nižu po primorskim brdima — grmečcima žilavim, s malo zelenila, ali čvrsto usađenima u tlo, na kome su izrasli. Psihologija čovjeka iz Hrvatskoga primorja dade se u mnogome razjasniti vezom između prirode i čovjeka. Primorac je realist, ponajviše nesposoban za romantičarsko sanjarenje, većinom škrt na riječima, žilav i izdržljiv, štedljiv do odricanja na najpotrebnijim stvarima, radeći za kućne potrebe poslove svih mogućih zanata, potucajući se po kontinentima, a opet srcem čvrsto privezan uza svoj kraj.

Sav taj život Hrvatskoga primorja, koji pozornu motriocu može pružiti gradiva za veoma zanimljiva i veoma obilna opažanja, nije u književnosti gotovo nikako došao do izražaja po svojim izvanjskim i značajnim oblicima. Dok su u razdobljima, kad je regionalizam i u nas bio književna moda, gotovo sve hrvatske pokrajine dale pisce, koji su ih na ovaj ili na onaj način opisivali, Hrvatsko primorje nije

dalo niti jednoga pravoga regionalistu — kao što su to na pr. Josip i Ivan Kozarac za Slavoniju, Kovačić, Gjalski i Leskovar za Hrvatsko zagorje, itd.

Već sama poredba na pr. između materijala slavonskih pisaca i života u Hrvatskom primorju pokazuje, koliko je ovaj posljednji ostao neiskorišćen za književnost. Ako čovjek preleti sve ono, što su slavonski pripovjedači, od Kozarca i Tordinca do Kosora i Ivakića, iznijeli o svome kraju, vidi na prvi pogled, kako se njihove pripovijetke uglavnom kreću oko nekoliko problema: seksualni moral, raspadanje zadruga, neracionalno gospodarstvo našega čovjeka, loši utjecaji stranaca i inteligencije. Razlika između pojedinih pisaca samo je u načinu, kako isti problem prikazuju jedni, a kako drugi, i koliko su pojedini od njih bili umjetnici. — Hrvatsko pak primorje — sa svojim ljudima, koji su kao samouci znali da steknu velike imutke, i sa svojim prosjacima; sa svojim muškarcima, koji najveći dio života provode u tuđini, i sa svojim ženama, koje, kao čuvarice ognjišta, gotovo nikad ne ostavljaju svojega užega zavičaja — pruža i po svojim izvanjskim oblicima života i po svojim problemima mnogo više građe.

Ali se niti među samim primorcima niti među onima, koji su u Hrvatsko primorje dolazili iz drugih krajeva, nije našlo književnika, koji bi svestranije obuhvatili tu građu. Sve ono, što su na pr. i Domjanić, i Matoš, i Nijemčić i t. d. napisali u vezi s morem i s primorjem, nije ništa tipično naše, što se ne bi moglo primijeniti i na druge krajeve kraj mora. Jedini je Milan Šenoa (u romanu »Exodus«, te »Kvarnerskim pripovijestima« i nekim dramoletima) nastojao dublje prodrijeti u životne prilike i psihologiju Hrvatskoga primorja. U nekim svojim novelama on je vrlo dobro iznio psihu primoraca, i znao je da iskoristi primorčev život za umjetnine veoma velike vrijednosti (na pr. Roman Silvestra Kalafata). Ali se i Milan Šenoa u svojoj građi zadržao uglavnom samo na jednom dijelu primorja.

Samo Hrvatsko primorje, koje je inače dalo mnogo vrijednih ljudi svake vrste, bilo je veoma škrto rađajući pjesnike. Kao da se primorcu — koga životna borba već od djetinjstva sili, da na život gleda realistički — i sama književnost čini neozbiljnom stvari. Izmišljati priče, praviti sti-

hove, mučiti se samo zato, da se pruži neki papirnati život vlastitim opažanjima ili fikcijama — sve se to u ozbiljnoj životnoj borbi može doista pričiniti djetinjarijom. Nije zato čudno, da je Ivan Mažuranić napustio književnost upravo u godinama, kad je zalazio u punu zrelost, kao što ni Veber nije bio manje primorac, kad je tvrdio, da je novelistiku — nakon nekih uspjelih pokušaja — napustio zato, jer su ga od nje odvukli drugi, ozbiljniji poslovi.

Idući od Rijeke do Karlobaga, možemo da nabrojimo samo nekoliko imena pisaca, od starijih i poznatijih, što su ih dala pojedina primorska mjesta: Riječani Ivan Dežman i Marijan Derenčin, Sušačani Janko Polić Kamov i Nikola Polić, Dražanin Krsto Pavletić, Bakranin Adolf Veber Tkalčević, Novljani Ivan, Matija i Fran Mažuranić, Senjani Silvije Str. Kranjčević, Milutin Nehajev, Vjenceslav Novak i Milan Ogrizović.

To su ujedno svi stariji pisci, rodom primorci, koji u književnosti imadu više manje utvrđen glas. Istre (s Kumičićem, Tentorom, Carem i Katalinićem) ne možemo razmatrati u vezi s Hrvatskim primorjem, jer je ona živjela u osobitim nacionalnim i socijalnim prilikama.

2.

Ako čovjek i površnije prijeđe ono, što su stvorili pisci iz Hrvatskoga primorja, nameću mu se neka opažanja, koja su karakteristična za sve njih. — Iako je velik dio ovih pisaca radio u vrijeme razvitoga regionalizma u hrvatskoj književnosti (Novak, Kranjčević, Fran Mažuranić, Ogrizović, Nehajev, Pavletić), nitko od njih nije bio regionalist u pravome smislu, i nitko nije išao za tim, da svoj umjetnički talenat iscrpljuje opisujući pretežito svoj rodni kraj (kao što su to na pr. radili Kovačić, Kozarac). Od svih njih samo se Novak više zadržao na Senju i njegovoj okolici — ali s nastojanjem, da i u motivima iz Hrvatskoga primorja (Tito Dorčić, Pavao Šegota, Podgorske pripovijesti, Posljednji Stipančići) iznese nešto od općega značenja: problem nasljeđivanja, degeneracija starih obitelji, naš čovjek u velikom gradu, siromaštvo i poštenje, i t. d. Veber je u svojim pripovijetkama opisivao Bakar, a Milutin Nehajev Senj, Rijeku,

Bakar, Kostrenu, Vinodol — ali ni jedan ni drugi pisac nisu išli za tim, da po što po to iznose samo lokalne boje, nego su u životima svojih primoraca i primoraka gledali dijelove općenoljudske sudbine. — Ostali pak pisci iz Hrvatskoga primorja još su se manje bavili svojim krajem. Derenčin, kao komediograf, nije ni dodirnuo Rijeke. Pavletić, Dražanin, nije uopće opisivao svoga užega zavičaja, nego je iznosio davno doba hrvatskih narodnih vladara (Petar Svačić) ili problem narodne nesloge (Vjerne sluge, Bratski inat). I t. d.

Bez obzira na umjetničku vrijednost spomenutih i ostalih književnih djela, kojima su tvorci pisci iz Hrvatskoga primorja, u svih se tih pisaca opaža težnja za širokim vidicima, za prodiranjem u krupne probleme naroda i čovječanstva, i odvraćanje od čisto regionalnih pojava. Ivan Mažuranić započeo je svoju pjesničku djelatnost pjevajući rodnome kraju, ali je u svome najboljem djelu, u glorifikaciji Crne Gore, stvarno iznio ne samo život ove zemlje, nego i problem slavenstva i problem naše duhovne orijentacije uopće. Koliko je on pokazivao u prvome redu tu naklonost prema najdubljim problemima egzistencije, a nevoljkost prema specijalnim problemima pojedinih krajeva, vidi se već po prvim stihovima, kojima je započeo svoju dopunu »Osmana«:

Nebesa su knjige od vijeka,
Gdje svojim prstom višnji piše,
Neka vidi, tko ga nijeka,
Čijim duhom stvor saj diše.

U prvim dakle stihovima — odmah zalet prema najvišemu! — Fran Mažuranić, koji je, valjda više nego ijedan od naših pisaca, kroz cio svoj neobični život u sebi nosio golemu čežnju za svojim rodnim krajem, ipak je najmanje opisivao svoj Novi. Janko Polić Kamov bio je lutalac kao i Fran Mažuranić. Kranjčević pak, iako je po svojim crtama bio tipičan primorac, pokazivao je u cijelom svom zrelom umjetničkom radu samo tu težnju za prodiranjem u najviše i najznatnije probleme ljudskoga života.

Pjesnici Hrvatskoga primorja živjeli su u različitim razdobljima, pripadajući, naoko, različitim književnim strujama, ali je njihova najbitnija zajednička crta: naklonost

k realizmu. Ovo ne vrijedi samo za Derenčina, Novaka i Kranjčevića, koji su i radili u doba književnoga realizma, nego i za ostale pisce iz ovoga kraja. Ivana Mažuranića dovode književni komentatori ponajčešće u vezu s književnim romanticizmom — no ono, što je u njegovoj »Smrti Smail-age Čengijića« najsnažnije, upravo su realistički opisi, u kojima nema niti jedne riječi, koja bi bila namještena, nego svaka od njih ima da izazove što puniju sliku stvarnosti. Treba se na pr. sjetiti samo opisa čete, sa stihovima:

Tko se snizi k rosnoj travi
Sankom krijepit snagu tijela,
Tko ljut oganj puški ogleda
I fišeke smrtne broji.
Itd.

pa da se čovjek uvjeri, kako je u Mažuranića, unatoč brojnim drugim crtama, ipak odlučna težnja, da precizno poda sliku događaja, kako se oni mogu zbivati i kako ih normalan čovjek može vidjeti. Adolf Veber Tkalčević, pripovjedač iz doba romantizma, u vrijeme kad su Mirko Bogović, Janko Tombor i t. d. opisivali hajduke i Turke, iznosio je u svojim novelama slike realnoga života u Bakru i Zagrebu: gradski gizdelini, švelje, ženice u razgovorima i ogovaranjima, bračni život, i t. d. — Fran Mažuranić doima se kao umjetnik slabije nego što to zavređuje — vjerojatno ponajviše stoga, što svojih realnih doživljaja, što ih je u svojim djelima jedino i iznosio, nije bogzna kako stilizirao i u fantaziji dalje razrađivao, nego ih je davao onako gole, kao što ih je doživljavao. — Milutin Nehajev istupio je u svojim mladim danima kao odrešit protivnik realizma, izjavljujući, kako mu je mrska i sama ta riječ. Ali je on sam u svojim novelama i u romanu »Bijeg« u stvari iznosio realističke slike života, a i radio je tehnikom realizma.

Jedna je od značajnijih crta u književnika iz Hrvatskoga primorja: škrtost u riječima. Niti jedan od pisaca iz ovoga kraja (osim Vjenceslava Novaka) nije išao za tim, da napiše što više, nego se u svih njih opaža težnja, da svoje doživljaje u svojim djelima što više kondenziraju. Najkarakterističniji su u tom pogledu Ivan i Fran Mažuranić: Ivan, koji je svoju

»Smrt Smail-age Čengijića« zbio toliko, da se zbog te zbitosti na pojedinim mjestima čini čak i nerazumljivom, i Fran, koji je nakupio doživljaja kao malo tko u nas, a ipak je sve to iznio u samo dvije knjige. — Slabo produktivan bio je u beletristici i Milutin Nehajev, kad se uzme u obzir snaga njegova talenta. Kranjčević je pak u cijelom svom životu stvorio manje pjesama, nego što ih današnji prosječni stihotvorac može napisati do svoje 25. godine. — U vezi je s time i stil pisaca iz Hrvatskoga primorja. Niti jedan od njih — osim pokatkad Kranjčevića — nije išao za tim, da uživa u namjernim stilskim efektima, u glazbi riječi, bez obzira na to, da li te riječi izazivaju i konkretne predodžbe. Stoga se njihov stil pričinja redovno suhim, jer im je riječ služila za to, da njome izreku misao, a nije bila sama sebi svrhom.

Svi su pisci iz Hrvatskoga primorja — podrijetlom odreda pučani — pokazivali tendenciju, da opisuju male ljude, onaj obični svijet, u kome su živjeli, a nisu išil za tim, da opisuju tzv. više slojeve. Milutin je Nehajev u svome »Lovoru« napose istaknuo činjenicu, kako hrvatski pisci, po rodu plebejci, neobično rado opisuju plemstvo i aristokraciju, iako toga višega društva uopće ne poznaju, niti je to društvo sastavni dio našega naroda. Ove ispravne primjedbe M. Nehajeva ne mogu se primijeniti na pisce iz Hrvatskoga primorja. Ne gledajući na one, koji su u svojim historijskim pripovijetkama ili dramama (Novak, Pavletić, sam Nehajev) već zbog historijskih razloga morali iznositi i svijet velikaša, svi su pisci Hrvatskoga primorja značajni upravo zato, što su iznosili svijet malih ljudi: mornare, radnike, švelje, male činovnike, i t. d. U tome su slični i Veber, i Kranjčević, i Novak, i Nehajev. Neki od ovih pisaca — na pr. Veber i Novak — baš su i znatni po tome, što su u književnost stali da unose građu iz života malih ljudi u vremenima, kad to još nije bilo moda. U tom pogledu neki od njih (Kranjčević i Novak) mogu se smatrati u neku ruku i pionirima tzv. socijalne književnosti — ne u smislu, da su htjeli širiti neku socijalnu ideologiju, nego što su među prvima u nas shvatili, da u umjetnost imadu pristupa svi sadržaji života, i da je život maloga čovjeka za umjetnika često zanimljiviji negoli život tzv. viših slojeva.

Ivana Mažuranića nazvao je netko književnim diletantom. Pojam diletanta ima u književnosti obično rđavo značenje, jer pod njim obično mislimo čovjeka, koga na pisanje ne nukaju unutarnje, stvaralačke potrebe, nego tašta želja za literarnom slavom. Ali riječ diletant u književnosti može imati i drugo značenje — karakterizirajući pisca, koji svoj književnički posao ne drži zvanjem, nego piše samo u dokolici. U ovome smislu pojam diletanta može da označuje najviše tipove stvaralaca: — ljude, koji ne pišu ni radi honorara, ni radi ugleda, nego samo onda, kad osjete potrebu, da nešto izraze, i zato ne pišu sistematski. U ovom pogledu, najveći dio književnika iz Hrvatskoga primorja neke su vrste diletanti: Ivan Mažuranić, Marijan Derenčin, Ivan Dežman. Adolf Veber pisao je veoma mnogo, ali nije ostajao trajno ni na jednom području književnosti, nego je pisao o svemu, što ga je kao intelektualca i narodnog radnika zanimalo. Fran Mažuranić živio je od književnog rada — ali je hrvatskoj književnosti dao samo ono, što je nastajalo tako reći u njegovim časovima odmora, kad se htio otresti dojmova svijeta, i kad se u njemu uzbudilo ono, što ga je vezalo s domovinom. Tipičan je za ovo sam Nehajev — razmjerno plodan književnik, ali ujedno čovjek, koji nije dao, da ga zarobi niti jedna književna vrsta, pišući redovno samo o onome, što je njega lično u pojedinim razdobljima života privuklo. Zato niti jedan od pisaca iz Hrvatskoga primorja nije ozbiljnije sudjelovao u književnim borbama o književne pravce — jer sve takve borbe sadržavaju u sebi nešto dogmatsko, vežući nekako čovjeka i smetajući mu, da slobodno zagleda u beskrajno šarenilo životnih pojava, koje se ne da obuhvatiti nikakvom literarnom formulom.

3.

Svi ovi elementi u djelima pisaca iz Hrvatskoga primorja pokazuju, da su svi ti pisci — bez obzira na to, što regionalizam kao pokret u njih nije našao odziva, i bez obzira na to, što su oni najmanje slikali svoj kraj — u stvari ostali pjesnici svoga zavičaja: po načinu, kako su gledali na život, i po nekim značajnim crtama svoga književnoga rada. Svi su oni više manje trajno zadržali osnovna obilježja pri-

morskoga čovjeka: sklonost k realizmu, težnju za širim vidicima, zgusnutost izražaja, odvratnost prema književnosti shvaćenoj ako obrt, sklonost k malome čovjeku. Pa tako je Hrvatsko primorje ipak izraženo u književnosti — ne u izvanjskim svojim oblicima života, nego u onome, što stoji iza tih oblika, dublje i tipično. — Mogao bi čovjek ići od pisca do pisca i pokazivati vezu između pojedinoga od njih i njegova kraja. U ovom pogledu bilo bi osobito zanimljivo istražiti različite elemente u ličnostima Adolfa Vebera i Milutina Nehajeva, u kojima imade i moravske i češke krvi, i utjecaja različitih drugih faktora, pored utjecaja samoga Hrvatskoga primorja.

Već je Vladimir Mažuranić utvrdio, da je njegov otac intonirao svoju »Smrt Smail-age Čengijića« stihom narodne pjesme iz Hrvatskoga primorja. Svestranijom analizom ove pjesme čovjek bi mogao doći i na pitanje: nisu li i pejzaž Crne Gore u toj pjesmi, i karakteristika Crnogoraca, nastali u prvom redu na osnovi dojmova iz Hrvatskoga primorja? Nije li Mažuranić, opjevavši Crnu Goru, u velikom dijelu svoje pjesme opjevao stvarno svoj zavičaj?

Koliko su u čitavom životu čovjeka odlučni dojmovi djetinjstva, najbolje pokazuje primjer Nikole Polića — pjesnika iz Hrvatskoga primorja, koji se naoko odrekao svoga rodnoga kraja. U »Mladoj hrvatskoj lirici« (1914.) stoji u njegovoj biografiji: »Riječanin . . . adoptirani Zagrepčanin«. U svojoj pak zbirci pjesama »Jučerašnji grad«, u kojoj je sabrano uglavnom sve, što je u svojoj lirici držao dobrim ili značajnim, Polić je u samome natpisu htio označiti, kako osobito važnim dijelom knjige drži pjesme o starome Zagrebu. Pa doista, u cijeloj toj zbirci ima mnogo pjesama, u kojima je opisan Zagreb, a u svemu samo dvije, tri pjesme o moru. Ali o tome, kakav je čovjek i kakav ima biti njegov čuvstveni život, iz čega će biti satkan svijet njegovih fantazija i sanja, ne odlučuje on sam, nego oni mnogobrojni faktori, koji su ga izgrađivali. O tome, kakav je netko, ne odlučuju toliko njegovi svijesni čini i izjave, koliko sve ono, što iz njega izbija, kad on najmanje misli o tome, što će govoriti i raditi. Pa tako je i Polić mogao pjevati više o Zagrebu i Beču negoli o moru — ali analiza njegova stila pokazuje, kako su primorski dojmovi u njega ostali ipak trajno jaki. Jer po-

redbe u vezi s morem i životom na njemu i oko njega upotrebljava on i onda, kad čovjek s kopna ne bi ni pomislio na njih. Opisujući planine ujutru, Polić govori:

Svu noć su lutali oblaci za jedrom ukletog broda,
I stenjali svi su potoci pod teretom sivoga svoda.

Opisujući noć, on i opet pomišlja na lađu i more:

Odar neba, modar, s pokrovom vjekova
I mračnoga vida,
Kroz talase kreće ko lađa bez snova...

Opisujući svoju šetnju bečkim Ringom, on i opet misli na more, ispoređujući samoga sebe s brodom:

Lutam — ko brod — po kamenom moru:
Mjesečar ponoćnih šetnja...

Čak i pauka poređuje on s mornarom:

On tišinu veze. Spušta se i penje
Ko sablasni mornar, kad je noć sve dulja.
Slijevaju se kiše u vjetru, što stenje:
Na užetu tankom siv se noćnik ljulja.

I on tako brodi: A okolo njega
Ko jadro bez snova paučina raste.
Taj ponoćni pokrov sve na prsa lijega
I pomiče slike olovne i tmaste.

Jedna je od najčešćih Polićevih poredaba: oblaci kao lađe. Takva poredba, ako dolazi rijetko, može se naći i u pjesnika, koji imade manje veza s morem negoli Polić. Ali ako se ona ponavlja tako često, kao što je slučaj u njega, onda je to znak, da su slike o moru tako snažno utisnute u njegovoj duši, da se u svakoj malo zgodnijoj prilici uzdižu do svijesti:

Bog po nebu prolazi pored bijelih krda,
Pa se ljulja šaljivo sred modroga vala.

(Vandrokaš)

Prozori su mutni od tuge i čađe
I gledaju, kako teče zadnja cesta,
I kako nad cestom putuju — ko lađe —
Oblaci bez cilja, bez luke i mjesta.

(Bolesnici u proljeće)

Nebom — ko po moru — idu bijele galije
U zanosu cvijeća, muzike, tišine.

(Oblaci)

4.

Pojedini od ovih elemenata, što su istaknuti kao karakteristike pisaca iz Hrvatskoga primorja, ne mogu se, naravno, sami za se smatrati nečim značajnim samo za pisce ovoga našega kraja. Karakterističnima postaju oni time, što se nalaze gotovo u svih njih, i u tolikom broju. No važniji negoli sve ono, što je dosad spomenuto, vjerojatno je moral, koji izbija iz djela nekoga pisca — ne neki izvanjski, konvencionalni, naučeni moral, što bi kao pouka imao izbijati iz književnoga djela, nego moral, što su ga stvorile životne prilike i koji se u neku ruku može smatrati sastavnim dijelom čovjekova života. Treba zato na pr. isporediti Mažuranićevu »Smrt Smail-age Čengijića« iz g. 1845., Veberove »Ljubavne zgode i nezgode Avelina Bakranina«, njegovu »Paskvu« i »Nadalu Bakarku« iz pedesetih i sedamdesetih godina, Derenčinovu dramu »Tri braka« iz osamdesetih godina s »Kostrenkom« Milutina Nehajeva iz g. 1930., pa da čovjek osjeti, kako iz svih tih djela, bez obzira na materijal, što su ga u njima iznijeli pisci, izbija uvijek jedan isti moral, moral Hrvatskoga primorja.

U svojoj je »Smrti Smail-age Čengijića« Mažuranić opisivao Crnogorce — ali se njegova karakteristika tih ljudi može sasvim lijepo primijeniti i na njegove primorce: krš, siromaštvo, ali na tome kršu ljudi, koji su zadovoljni s malim, među kojima vlada iskrena i duboka religioznost, vjernost zadanoj riječi, vjernost i poštenje žene, i. t. d. Svećenikove riječi u »Četi«

Vjerna muža grli žena vjerna

nisu samo slučajna oznaka crnogorskoga bračnoga života, nego je Mažuranić, upravo kao primorac, pojam ženske vjernosti držao jednim od osnovnih načela socijalnoga života. A to isto shvaćanje vraća se u različitim nijansama u različitih pisaca iz Hrvatskoga primorja kao jedna od bitnih oznaka društvenoga života u ovome kraju, ili kao jedan od temeljnih osnova života uopće.

Adolf Veber Tkalčević u svojim je pripovijestima opisivao u prvome redu žene — što se vidi već i po samim natpisima tih pripovijesti. U svojoj »Zagrepkinji« iznosi on kao karakteristiku zagrebačke žene njezinu koketeriju, lakomislenost i nevjernost, kojom ona uništava čovjeka, koji je voli. Kao osnovnu pak crtu svojih djevojaka i žena iz Bakra iznosi on njihovu apsolutnu odanost i vjernost muškarcu, kome su dale riječ. Veberove Bakarke ili su djevojke, koje zbog jedine i prave ljubavi umiru, ako im se iznevjeri onaj, kome su povjerovale cijelom dušom, ili su to pak žene, koje zbog ljubavi prema mužu mogu kroz godine podnositi teškoće, odricanja, ogovaranja — ali kad on makar i jedan čas posumnja u njih, u njima se sledeni srce.

Isti moral, koji izbija iz Mažuranićeve pjesme, izbija i iz napomenute Derenčinove drame. Istu crtu, što ju je u svojim novelama o Bakrankama iznio Veber, iznio je u mnoštvu svojih pripovijesti i romana Vjenceslav Novak. »Pavao Šegota«, »Nikola Baretić«, »Posljednji Stipančići«, »Dva svijeta« i t. d., sva ta djela imadu u sebi po koje žensko lice, koje, kao u Vebera, ili umire zbog toga, što mu se iznevjerio onaj, u koga je vjerovalo, ili koje muško lice, koje stradava, što je pogazilo svetost vjernosti.

Prva hrvatska novela s prizvukom realizma pomenuta je Veberova »Zagrepkinja«, a jedna od posljednjih naših pripovijesti, u kojoj je došlo do izražaja Hrvatsko primorje, »Kostrenka« je M. Nehajeva. Zanimljivo je, kako se u njima provlači taj problem ženske vjernosti, što su ga kao jednu od značajnih pojava života u ovome kraju shvatili njegovi pisci. U »Zagrepkinji« je pisac prikazao ženu, koja se pretvara dotle, dok ne privuče k sebi čovjeka, koji je voli, a kad je ovaj oženi, pokazuje se ona u pravoj slici, prouzrokujući mu i bolest i smrt. Nehajev u svojoj »Kostrenki« prikazuje, obrnuto, imućnu djevojku, koja se iz ljubavi udala za siromaha, ali taj u braku poludi i ne može nikako ozdraviti. Kroz godine, što se nalazi u ludnici, on je fizički sve jači, a duševno jednako bolestan. Njegova se žena mora mučiti, mora prodavati sve, što ima u kući, samo da može za nj plaćati bolničke troškove. One mladenačke ljubavi davno je nestalo, jer njezin muž dušom i nije više onaj čovjek, kojega je ona jednom zavoljela. Poslije više godina susreće ona muškarca, koji je bogat

i snažan, koji je zavoli, kojega i ona počinje voljeti, gledajući, kako joj je muž živ leš. Ali, u svome čvrsto ukorijenjenom moralu, ona ne može da sluša ljubavne riječi čovjeka, koji je ljubi, ne će da kida brak s luđakom, jer ne vjeruje u smicalice, što ih ljudi upotrebljavaju, kad hoće da kidaju bračne obaveze. Dolaze u sukob dva morala — moral, koji ispovijeda Kostrenka: »ono što je Bog svezao, ne smiju razvezivati ljudi«, i moral modernoga čovjeka: »Da li je moguće da još netko ima tako nesuvremene nazore! Mira (t. j. Kostrenka) žrtvuje svoj život jednoj fikciji: ja joj nudim lagodan život i veliku svoju ljubav, nudim joj sjaj i vedrinu, ona bira radije siromaštvo i tugu«. — Ali, pobijedio je na koncu moral Kostrenke — i tek pod starost, kad joj je umro ludi muž, ona se udala za čovjeka, koji ju je volio, jer je s vremenom i on spoznao »da imade veličina, koja nije u ludoj brzini napora i uspjeha«.

Da li je moral Hrvatskoga primorja i u našim vremenima socijalnih teškoća i sukoba, u komešanju ljudi iz različitih krajeva svijeta, koji su poplavili baš Hrvatsko primorje, ostao isti, teško je reći. Već je Veber u svome Avelinu Bakraninu iznio tip mladića, koji se lakoumno igra srcem vjerne i dobre djevojke, a sam je M. Nehajev u svome »Arkanđelu« — opisujući drugu Kostrenu — iznio sukob između morala starijih ljudi, konzervativaca, i morala mlađih, koji olako prelaze preko etičkih skrupula. Ali pod moralom ne treba razumijevati samo moral u uskom značenju riječi, seksualni i bračni moral, nego moral u najširem smislu: odnošaj pojedinca prema pojedincu i cjelini, i odnošaj čovjekov prema svemiru uopće. A u tome pogledu iz najvećeg dijela književnih djela, što su ih napisali književnici iz Hrvatskoga primorja, izbija jedan isti moral: treba ostati vjeran duši svoga kraja, treba živjeti u skladu s njome, makar što se desilo. Jedan isti dojam izbija iz stihova Ivana Mažuranića, iz pripovijesti Adolfa Vebera, iz Kranjčevićevih »Uskočkih elegija« i iz Novakova »Tita Dorčića«. A to je moral, što ga je njihovim piscima udahnuo kraj, u kome su nikli, i život, što se u tome kraju kroz stoljeća razvijao.

ŠIMUNOVIĆ I KRITIKA

1.

Svojim prvim pripovijestima doživio je Šimunović uspjeh, kakvi su u hrvatskoj književnosti rijetki. Do g. 1906. gotovo sasvim nepoznat pisac, on je svojim novelističkim prilozima u »Savremeniku« toliko izbio između prosječnih hrvatskih pripovjedača svoga vremena, da je Društvo hrvatskih književnika za prvu knjigu svoje tek pokrenute zbirke suvremenih pisaca uzelo upravo te njegove pripovijesti. A kad su one g. 1909. izišle u cjelini, pod natpisom »Mrkodol«, mogli su se o njima čitati samo najpohvalniji sudovi. Šimunovića su u to vrijeme gotovo jednodušno držali prvim hrvatskim pripovjedačem. U prikazima njegove knjige nisu isticali samo njezinu umjetničku vrijednost, nego i njezino etičko i nacionalno značenje. Kritičari nisu hvalili samo njegove pripovjedačke značajke, nego i stil, i jezik, i psihologiju, i narodnu osnovicu njegova pričanja, i svježinu, koju on svojim djelom unosi u književnost. Matoš je doduše (u »Hrvatskoj smotri«) napisao referat, koji djelomično zvuči nepovoljno. U »Mrkodolu« našao je on samo jednu potpuno uspjelu pripovijetku, »Alkara«, no i nju je držao razvučenom. Iz same intonacije toga referata mogao bi čitalac zaključiti, da će on biti nepovoljan:

»Poznavalac seoske hrvatske pripovijetke ne će u Mrkodolu naći ništa naročito novo do novih ljudi i novih krajeva. Šimunović imađaše sreću roditi se u kraju primitivnom i još danas legendarnom, na ugasnulom ognjištu hrvatskih narodnih kraljeva... Kraj je to današnjom kulturom neolizan i zapušten, ali zato je tu i narodna duša hrvatska ostala netaknuta, starinska i starovičnjačka, jezik čist kao sred Hercegovine, a žitelj kršan i krasan kao u stara junačka vremena.«

Prema tome, vrijednost ovih pripovijesti ne bi bila u estetičkim njihovim obilježjima, nego u građi. Za njihove dobre strane ne bi prema tome bio zaslužan sam pisac, nego činjenica, što se rodio u kraju, koji opisuje. No ovakve misli treba očito odbiti na Matoševu kritičarsku maniru. Ako se u toj ocjeni i može naći rečenica: »Dinko Šimunović je nesumnjivo talenat, ali još nije gotov umjetnik«, u njoj ima i ovakvih dijelova:

»Šimunović nam je otkrio misterij duše najhrvatskijeg hrvatskog plemena, i taj pripovjedački realizam djeluje poezijom narodne pjesme. I Ujević opisuje taj puk, znajući mu jezik i običaje još bolje od Šimunovića, ali ni jedan dalmatinski pripovjedač nema toga osjećanja za sve, što je u toj jakoj rasi još silno, energično i zdravo.«

»No mada Šimunović još mjestimice nevješto opisuje, on zna i izvrsno slikati.« — »Dok inače pripovjedači ne hvataju na hartiju puni, cjelokupni dojam života, koji je istodobno slika i zvuk, Šimunović ne gleda svijeta samo očima, nego i ušima.« — »I psihološko crtanje je kod Šimunovića tačno i karakteristično.«

»S autorom Mrkodola dobismo odista novog, darovitog pripovjedača, novog pjesnika hrvatske energije, koji je već sada znao spojiti duh moderne realističke pripovijetke s duhom narodne naše pjesme i tradicije.« — »Već davno nismo čitali tako hrvatske knjige, hrvatske po svemu, kao šta je Mrkodol, i što će joj bolja preporuka?«

Svojim pohvalnim rečenicama o »Mrkodolu« iznio je Matoš uglavnom onakvo mišljenje, kakvo su o njemu izricali i najveći njegovi slavitelji. Šimunović je jednim mahom ušao među najpriznatije hrvatske pisce: o njemu se govorilo i pisalo, njegovu su suradnju tražili s različitih strana, a njegova je prva knjiga bila doskora sasvim rasprodana.

Treba ipak istaknuti, da uspjeh nije bio ni tako brz, ni tako lagan, kao što se može činiti na prvi pogled. Šimunović je tu svoju prvu knjigu izdao, kad je imao 36 godina, i 5 pripovijesti u njoj bio je uglavnom sav njegov pripovjedalački rad. Ali valja istaći, da ga je uveo u književnost M. Nehajev (u svome Lovoru), god. 1905., u njegovoj 32. godini, no da je poslije toga prvi urednik »Savremenika«, Đuro Šurmin, Šimunovićeve rukopise bio zabacio, kao što

se često zabacuju rukopisi nepoznata početnika. Tek ih je drugi urednik, Branko Vodnik, pročitao i štampao. U oba slučaja Šimunoviću je dakle više pomogla sreća negoli razumijevanje književnih faktora: što su se slučajno našla dva čovjeka, koji su htjeli da čitaju rukopise nepoznata provincijalnog učitelja. No kad se ovaj već probio, osjetili su jakost njegova talenta svi, koji su čitali njegovu knjigu.

Osjetivši i sam veličinu svoga uspjeha, Šimunović je poslije kraćih stvari kušao stvoriti nešto opsežnije. Da je već u počecima svoga rada mislio na roman, vidi se i po tome, što je pripovijetku »Mrkodol« bio zamislio kao »prvo poglavlje nedovršena romana«. On taj roman nije ni nastavio, ali je zato napisao »Tuđinca« (Matica hrvatska 1911.). Ljudi, koji su tada odlučivali o književnim poslovima u Hrvatskoj, pokazali su prema piscu i sada naklonost. Sve je očekivalo, što će dalje moći kazati pisac, koji je stvorio hajduka Rašicu, Salka, Srnu, Rudicu. Djelo je bilo nagrađeno zasebnom nagradom, a Branko Vodnik, urednik Matičinih izdanja, napisao je u kalendaru »Štrosmajer« vrlo pohvalnu objavu.

Čini se, da su i čitaoci isprva povoljno primili novo djelo. Ali je onda izišao Matošev prikaz u »Savremeniku« (1912.), i sve se nekako okrenulo. Već sam početak toga prikazao zvučio je za pisca gotovo kao udarac u glavu:

»Primivši taj roman, pročitah ga do sredine. Dalje nisam mogao, žaleći, da ova knjiga ne spada k uspjelima među ovogodišnjim Matičinim knjigama i da nije mogao napisati uspjelijeg djela autor, što je u noveli »Alkar« — da se poslužimo novinarskim šablonskim žargonom — »mnogo obećavao«.

Oborivši se usput na Branka Vodnika zbog članka u spomenutome kalendaru, Matoš je opširno prikazao sadržaj romana, govorio o njegovoj tezi, karakteristici pojedinih lica, raščinio je Šimunovićev stil, psihologiju lica, motiviranost, i t. d. On gotovo ni u čemu nije mogao naći nešto pozitivno.

Tvrdeći, da u fabuli ima praznina i nejasnoća, Matoš je pisao: »Stanko Lukavac je u dvadesetčetvrtoj, ljepuškast, garav i crnomanjast, bez igdje ikoga svoga — i to je sve, što znamo o tome junaku, za kojega se ne zna, ni odakle ovčas putuje! U romanu se nigdje ne veli, kako to, te nema rodbine

s očeve ili materine strane, kako to, te ga pozitivni otac ne odgoji ni za kakav pozitivan posao«.

Pripovijedajući o boravku Stanka Lukavca u Dalmatinskom zagorju, kamo ga je pozvao u goste najbogatiji gazda u Sabljarima, Matoš nadovezuje: »jer se Stanko u njegovoj kući pored rijeke rodio, dva prva ljeta tamo proživio, i jer je njegov otac onaj unosni most kraj kule sagradio. U kakvom je bio odnošaju Nikola Pekić, prvi sabljarski domaćin, prema pokojnom Lukavcu, poduzetniku, o tome ni mukaet.«

Pišući o tezi romana (osjećanje tuđinstva), Matoš kaže: »...nema sumnje, da se tuđincima osjećaju samo oni, koji imaju mjesto ,okolinu, u kojoj i kojoj nijesu tuđi. Kod »Tuđinca« Šimunovićevog nije taj slučaj. On nije iskorijenjen iz jednostavnog razloga, jer nije ukorijenjen, jer nigdje nema korijena. Tko nema nigdje doma, svagdje je kod kuće, jer ne može osjećati oskudice onoga, čega nema. Cigani i Hebrejci su svuda kod kuće, jer su bez domovine, jer nisu nigdje kod kuće. Stanko Lukavac nije nigdje doma, ali je svagdje kod nas kod kuće, jer ima domovinu.« »Ovako je teza Šimunovićeva sasvim promašena, zajedno s romanom, koji je tako nevješto brani.«

Govoreći o psihologiji Stanka Lukavca, Matoš kaže: »Sasvim je bez energije, a posljednji njegov čin (kad iznenada zatraži od Made, da smjesta ode s njim u Ameriku, a kad ona odmah ne pristaje, odlazi sam) je doduše nepromišljen, ali energičan, dakle nemotiviran, i nenadan«.

Spominjući način, kako Šimunović pripovijeda, kritičar nadovezuje: »Osim tog nevjerojatnog psihologisanja, najviše hudi romanu, što je pisac u želji, da bude narodan, s elementima romana i realne opservacije povezao elemente bajke i pučke fantazije. Stanko ljubi Madu, jer je njega radi išla na Vilino vrelo, a napušta je, jer se ne mogaše napiti te kobne vode... I to bi imao biti moderan roman iz savremenog života! Spajati moderni roman s narodnom bajkom nije djetinjastije, no kad bi tko htio napisati realistički i analitičkom modernom metodom kao suvremenu novelu Čardak ni na nebu ni na zemlji. Ima pjesničkih vrsta, koje se isključuju, a što je fantastično, ne može biti realistično. Moderni roman ne može biti bajka (i obratno), pa Tuđinac ne valja kao roman iz savremenosti, jer je bajka, i ne vrijedi

kao fantastična priča, jer je savremeni roman, u kojem se dade čitati samo ono, što je na neki način nastavak Mrkodola i gdje se crtaju isti oni ljudi i zagorski krajevi.«

Prikazujući Šimunovićeve opise i stil, Matoš kaže: — »nijedan bolji naš pripovjedač nije tako loš slikar i stilista kao pisac »Tuđinca«. — Za dokaz navodi Šimunovićeve nepravilne jezične oblike, neprikladne riječi, kao i neke stvarne (i tobožnje) kontradikcije u romanu.

Završna je Matoševa misao o »Tuđincu«: »Šimunović, mada slabo piše i mada je promašena teza njegovog slabog romana, mada je svog junaka maglovito prikazao i njegove čine nedovoljno motivirao, iznio je čovjeka tipskog za suvremenu mlohavu i besciljnu, bezenergijsku i anemijsku generaciju, pravog našeg indolentnog, nepromišljenog, sanjarskog, upravo pospanog suvremenika, koji nije tuđinac, jer je kod nas u statičnoj (i parlamentarnoj) većini. I Made je usuprot nejasnosti dosta uspjela slika lijepe, nestašne ,prosječne naše djevojke uglavnom, i to je sve, što se može reći u korist tog romana. Vrati li se Šimunović crtanju seljačkog, seoskog života i okani li se romana iz građanskih krugova s paradoksalnim socijalnim i psihološkim tezama, vratit će se na brazdu, koju je tako uspješno započeo nekim pričama u »Mrkodolu«.

G. 1912., kad je napisao ocjenu »Tuđinca«, Matoš je bio na vrhuncu svoje kritične djelatnosti. Iako su se u isto vrijeme skromno pojavili i neki pohvalniji glasovi o tome romanu, Matošev ugled i njegovi dokazi djelovali su tako jako, da je njegov prikaz značio neke vrste definitivnu presudu. Kroz gotovo sve sastavke, koji su kasnije napisani o Šimunoviću, probija Matoševa misao iz ove ocjene: kako Šimunović nije sposoban da slika gradske ljude, nego treba da se vrati svome Zagorju, i kako je poslije »Mrkodola« sve slabiji.

Matoševa je kritika djelovala i na književnike i na publiku, a i na samoga pisca. Kako su je iskoristili u Splitu, gdje je Šimunović tada bio profesor na obrtnoj školi, vidi se iz člančića Vladimira Čerine (Grga Luketin) u »Savremeniku« 1913.: neki Šimunovićev drug, profesor, kupio je desetak brojeva »Savremenika« s Matoševim člankom i porazdijelio ih Šimunovićevim učenicama, da vide, kakva nastavnika imadu.

G. 1914. Šimunović je izdao knjigu pripovijesti »Đerdan«, u kojoj je proširio svoju književnu građu. U prvoj noveli, »Đerdan«, iznio je sukob između građanskih i seljačkih shvaćanja ekonomskih odnosa. U »Ljubavi« je zahvatio u problem ljubavi i njezina značenja u životu uopće, u »Krčmi« problem intelektualaca, koji se u životu ne mogu snaći, u »Materi« u odnos između matere i sina. I u tehnici je pokazao neke novosti. Ali je dojam Matoševe ocjene »Tuđinca« bio još uvijek tako snažan, da je iz svih referata o »Đerdanu« izbijao uglavnom jedan isti sud: kako je u cijeloj knjizi dobra samo jedna pripovijetka, »Đerdan«, jer je u njoj pisac ostao vjeran svome Zagorju.

Poslije toga dolazi rat, pa poratne godine i t. d. Šimunović piše roman »Beskućnici«, ali mu ga nitko ne će da izda. Štampa zatim autobiografske knjige »Mladi dani« (1919.) i »Mladost« (1921.), važne za poznavanje njegove ličnosti, ali bez umjetničkih crta. U različitim literarnim previranjima poslije rata ostao je zasjenjen. On, koji je oko g. 1910. bio jedan od najpriznatijih hrvatskih pisaca, poslije g. 1918. jedva je od zgode do zgode mogao u zagrebačkim časopisima (»Vijenac«, »Savremenik«, »Jugoslavenska njiva«) štampati kakvu pripovijest. Pojedini su urednici pokazivali prema njemu naklonost, ali se to kritike i publike nije jače dojmilo. U Zagrebu uopće nije mogao štampati kakvu novu knjigu pripovijesti. On, za koga je Čerina u svome portretu u »Savremeniku« g. 1913. napomenuo, da se ne oduševljava za Srbe, kao što su to u ono doba činile pristaše nacionalističkog pokreta, potražio je za svoj novi roman, »Porodicu Vinčić«, nakladnika u Beogradu, i našao ga (1923.). Ali se tamo javio Marko Car — pisac, o kome je upravo Matoš češće govorio vrlo pohvalno — te je udario na to djelo u Srpskom književnom glasniku.

Na taj je način i »Porodica Vinčić« bila pokopana. Međutim, u Beogradu počeše izilaziti i Šimunovićeva sabrana djela, ali je izdanje zapelo, kao i cijela kolekcija, u kojoj su ta djela imala izići. U godinama pred smrt, u penziji, teško bolestan, Šimunović je doživio izdanje još jedne knjige, »Sa Krke i Cetine«, ali je i ono izišlo u Beogradu. U Zagrebu je doduše uoči njegove smrti izišlo lijepo opremljeno izdanje »Alkara« — ali zbog toga, da se nađe novaca za bolesnog

pjesnika, a ne, da se izdade nešto novo i značajno za njegov stvaralački rad. Tek poslije njegove smrti dolazi u Zagrebu do izdanja jedne njegove knjige, »Posmrtnih novela« (1936.).

Od Matoševe kritike »Tuđinca« pa dalje gotovo se jednodušno u kritici ponavljaju glavne Matoševe misli: Šimunović je jak, dok opisuje Dalmatinsko zagorje, ali nema sposobnosti, da zahvati u složenije pojave gradskoga života; u njega nema dara za opažanje psiholoških finesa. U ocjenama iz posljednjih godina njegova života pridružuje se ovim prigovorima još jedan: Šimunović nema smisla ni osjećaja za ekonomske i socijalne prilike sela, i njegovi su seljački tipovi potpuno nesuvremeni — ako su onakvi, kako ih on opisuje, uopće ikada živjeli. U hladnoj i velikim dijelom neprijaznoj novijoj kritici o Šimunoviću i njegovim djelima ističu se dva sastavka, koje su napisala dva pjesnika: Begovićeva obrana »Porodice Vinčić« (u »Savremeniku« 1923.) i Kolarov prikaz knjige »Sa Krke i Cetine« (u »Hrvatskoj reviji« 1931.). To ipak nije pomoglo, da se obore Matoševi sudovi. Šimunović i dalje važi kao dobar, ali uzak pisac, koji treba da se drži samo jednoga kraja — kao pisac, koji je svojom prvom knjigom dao svoje najbolje djelo, te se poslije toga ili samo ponavlja, ili očito opada.

2.

Pitanje, da li je Matoš u svome ukupnom sudu o »Tuđincu« imao pravo ili nije imao, može se pustiti po strani. No analiza načela, što ih je primijenio na taj roman, i analiza njegovih dokaza pokazuju, kako je njegov sastavak složen od misli, koje se sa stajališta umjetnosti ne mogu prihvatiti.

Obarajući se na Šimunovića, što mu je fabula nejasna i što u njoj nema govora o stvarima, o kojima bi čitalac htio nešto znati, Matoš je postavio pitanje, na kakva bi se on u drugoga kritičara i sam naljutio. Njegova bi se pitanja mogla i povećati. Nekoga bi na pr. moglo zanimati, nije li se Stanko Lukavac u Americi ipak oženio; netko bi mogao pitati, za koga se udala Anđelija Pekićeva poslije Stankova odlaska iz Sabljara i t. d. Ovakva su pitanja naivna. Umjetnik nije dužan odgovarati na sve, što bi u vezi s njegovom pripo-

viješću moglo čitaoce zanimati. On ima prikazati samo ono, što je potrebno za izgradnju djela kao organske umjetničke cjeline. A Šimunović je to učinio.

Pitajući, u kakvu je odnosu bio Stankov otac s Nikolom Pekićem, Matoš pita kao i u prvom slučaju. K tome se u ovome pitanju osjeća još jedan nedostatak: želeći znati, zašto je Pekić zvao Stanka u goste, ako nije bio s njegovim ocem u dubljim vezama, Matoš je pokazao, da ne pozna kraja, koji je u romanu opisan, i u kome je gostoprimstvo jedno od glavnih obilježja. U svojoj »Tragikomičnoj autobiografiji« (u Vijencu 1926.) govori o tome Šimunović: »Milovah očima i dim nad kućama blagodarnih posjednika, koji su gostima krali točkove s kola, da ne mogu otići, a pri kasnom odlasku trpali im u kola popudbine svakoga milja.«

Čitav odsjek Matoševa članka o pojmu tuđinstva potpuno je promašen i psihološki i idejno. Dokazima, da osjećanje tuđinstva nije ispravno, i da ono kod nas Hrvata nije moguće, ne može se takvo osjećanje suzbiti, gdje ono doista postoji. A Šimunović je u romanu iznio svoj najglavniji osjećaj života, ono, što je bilo u dnu svega njegova doživljavanja, i što se očitovalo i u njegovu svagdašnjem životu. Kad bi to osjećanje tuđinstva bilo ograničeno samo na njega, i kad bi ono prema tome značilo samo izuzetan i pojedinačan slučaj, Matoševe refleksije gube na vrijednosti, jer je za umjetnika i pojedinac svijet za sebe, vrijedan, da se prikaže.

Obarajući se na protivurječja u psihologiji Stanka Lukavca — koji od mlohava čovjeka najednom postaje odlučan, te naglo odlazi u Ameriku — Matoš je pokazao, kako ne će da shvati ljudske duše. Ona se ne upravlja po nekim jasnim i unaprijed određenim zakonima i propisima, nego su za nju značajni upravo nagli, neočekivani pokreti. Obilježje je upravo slabih i bezvoljnih ljudi, da u času razdraženosti vrše djela, koja u miru ne bi mogli izvršiti, i koja nisu u skladu s njihovim običnim postupcima.

Kritizirajući Šimunovićevo miješanje racionalnih elemenata života s elementima narodnoga vjerovanja i praznovjerja, Matoš je i opet bio daleko od shvaćanja suvremene umjetnosti (i psihologije), u kojoj se i te kako isprepliću racionalni i iracionalni elementi. Uostalom, ono, što je iracionalno i znak praznovjerja za školovana gradskoga čovjeka, za seljaka je

često realan elemenat života. Matoš je to uostalom vrlo dobro shvaćao, kad je prikazivao »Mrkodol«, i kao prednost ove knjige isticao, što je njezin pisac znao »spojiti duh moderne realističke pripovijetke s duhom narodne naše pjesme i tradicije.«

Spominjući tobože neprirodan spoj realističkih elemenata romana s elementima narodne bajke, Matoš je izvrnuo cijelu Šimunovićevu fabulu. On tvrdi, kako je Šimunović zapravo rekao, da Stanko ljubi Madu samo stoga, što je radi njega išao na Vilino vrelo, a da je napušta, jer se nije napio vode, koju mu je ona poslala, da ga zadrži za sebe. Tako je s ciljem, da postigne kod čitalaca određen dojam, dirnuo grubo u ono, što je u romanu najfinije: u bolnu osjetljivost Stankovu i silnu ljubav Madinu, koja se ne skanjuje ni pred kakvim sredstvima, samo da si sačuva onoga, koga voli. Do raskida je došlo zbog Stankove prejake osjetljivosti, u kojoj on ne prosuđuje ispravno ljude i stvari, a ne, što je Anđelija u svome bijesu razbila posudu s vodom iz Vilina vrela.

Najuvjerljivije djeluju u Matoševoj kritici navodi o jezičnim i stilističkim nezgrapnostima u romanu. Matoš je bio odličan stilist, te je hrvatskim piscima svraćao pažnju na stil. Ali, kad bi svi njegovi navodi ove vrste i bili točni, činjenica je ipak, da je on svoje dokaze pokupio iz romana od preko 200 strana, i da je broj navedenih pogrešaka neznatan prema broju pozitivnih crta u Šimunovićevu stilu i jeziku. A pozitivne crte nije istaknuo niti jedne.

U cijelom Matoševu sastavku nema tako niti jedne misli, koja bi se načelno mogla prihvatiti. Sve se one protive ili estetici ili psihologiji. Prema tome, ako je »Tuđinac« slab roman, treba to pokazati na drugi način. No cijela je Matoševa kritika ujedno protivurječna sama u sebi.

Velik dio te ocjene ispunjen je prigovorima Stanku Lukavcu kao negativnu tipu u hrvatskom društvu. Sa socijalnog stajališta ti prigovori mogu biti i opravdani. No sama činjenica, da je Matoš u tome licu mogao naći toliko negativnih crta i da je našao toliko razloga, da ga napada, znači, da je ono kao ličnost romana živo, i prema tome je u m j e t n i č k i uspjelo. A to je u književnosti glavno!

Šimunovićev roman proglasio je Matoš u cjelini potpuno promašenim. Kao uspjele dijelove istaknuo je opis Stankova

dužnosti prema cjelini, običaji, odijelo. Sve ono, što se danas obično zove seljačkom kulturom, našlo je u Šimunoviću svoga pjesnika mnogo prije naših dana.

Šimunović je više osjećao negoli znao, da su različita očitovanja te kulturne cjeline snažno povezana, i da se jedno ne može otrgnuti od drugoga. On je shvatio, kako u odnosu prema toj kulturi ima samo relativnu vrijednost sve, što se na selo unosi iz grada (pismenost, novac, pouke o štednji, individualizam u različitim oblicima), jer sve to u novoj sredini dobiva i nov smisao.

Sve ono, što je u našim godinama predmet rasprava, polemika, predavanja i t. d., Šimunović je na svoj način iznosio u svojim pripovijestima — ali ne kao ideologiju, nego kao dio svoga životnoga osjećanja, u vezi s cijelom duhovnom atmosferom, u kojoj je proživio djetinjstvo i mladost.

Šimunović je, prije svega, uzdizao patrijarhalni seljački život zbog toga, što je u njemu vidio harmoničnost, punoću, unutrašnju i vanjsku skladnost — za razliku od rastrganosti građanskoga života, i osobito za razliku od protuvurječnosti između našega ekonomskoga i socijalnoga života i naših etičkih pogleda.

Naziv »lacmanin« — koji u sebi ima nešto porugljivo — Šimunović nije upotrebljavao za građanina uopće. On je time htio u prvome redu označiti onaj sloj ljudi različita podrijetla, koji od grada prima samo nešto površinsko: odijelo, način govora, shvaćanja. No taj je sloj u stvari smiješan, kao što je smiješan svaki čovjek, koji se upinje, da bude nešto drugc nego što jest, ili koji je uopće izgubio vlastitu bitnost radi težnje, da bude sličan drugima.

Polazeći od shvaćanja, da pojmovi učenost, bogatstvo, i t. d., imadu različito značenje prema sredini, u kojoj se upotrebljavaju, Šimunović je nastupio skeptički osobito prema svima onima rekvizitima, što ih dobronamjerni ljudi unose u selo, da ga tobože pridignu. On je ustao u obranu narodnih običaja, a protiv shvaćanja, da ti običaji ekonomski uništuju narod. Običaje držao je izrazom narodne tradicije, narodne duše — kako se povezuje pokoljenje s pokoljenjem i što onda ljudskim činima daje dublje značenje. Etička i socijalna važnost običaja kudikamo je veća od ekonomske štete, koju

pojedinac trpi od svadba, težnje za lijepom narodnom nošnjom, i t. d.

Šimunović je posumnjao u vrijednost znanja i pouka, što ih seljaštvu donose ljudi iz grada. Čak i religiozne pouke mogu po njegovu shvaćanju biti pogubne, ako se daju sa svrhom, da se uništi nešto specifično narodno i seljačko. On je prikazivao ljude, koji ostaju nepismeni i u godinama, kad je pismenost stala prodirati i u najzabitnije krajeve — pa ipak ne gube ništa od svoje ljudske veličine. I pismenost, prema tome poimanju, ima relativnu vrijednost. Ona je potrebna ljudima, koji moraju neprestano primati nove dojmove. No u patrijarhalnoj sredini, u kojoj je sve unaprijed određeno običajima i odnosima mlađih prema starijima, pismenost nije tako potrebna.

Shvatiti Šimunovićevu umjetnost u potpunosti moguće je samo tako, ako čitalac njegovih djela ujedno doživi i cijelu onu duhovnu atmosferu, iz koje su ta djela izrasla. Ali onda i sve njegove pripovijesti, a i romani, dobivaju pun i drugačiji smisao. Pojedinosti u njima, koje se inače ne bi opažale, dobivaju u cjelini potpunije značenje.

Shvatiti tu duhovnu atmosferu i shvatiti Šimunovićevu umjetnost ne znači, da se čovjek poistovetuje u svemu s onim, što je pisac rekao i kako je rekao. Neka umjetnost — kao pun i cjelovit izražaj nekoga oblika i poimanja života — može biti kao umjetnost velika, a da čovjek, priznavajući joj to, ne mora u isto doba sa svima posljedicama priznavati i različite poglede na svijet, koji su u njoj sadržani. — Šimunović je svojom umjetnošću iznosio patrijarhalni svijet, koji propada u dodiru s novim oblicima života, novčanim gospodarstvom, tvorničkim proizvodima, prometnim sredstvima. Živeći u duši s tim svijetom i žaleći za njim, on je ujedno iskalio sav svoj jad i bijes na one novosti, koje su pomogle, da se taj harmonični stari svijet uništio. Izjavljujući i sam, da umjetnik može pisati samo iz ljubavi ili samo iz mržnje, on je s ljubavlju slikao ljude i događaje toga svijeta, a s mržnjom nosioce novoga poretka i novoga shvaćanja — koji nosioci mogu kao ljudi biti čak i simpatični (na pr. trgovac Jurica u Đerdanu). — Sve ovo Šimunović nije iznosio samo nagonski, po osjećaju, nego su to pitanja, kojima se on i razumski bavio, dolazeći i do vlastitih rješenja:

»Ja sam — veli on u svojoj Tragikomičnoj autobiografiji — u Tuđincu isplakao gorčinu svoje ojađene duše, a radi toga napali me baš oni, što su ih bili isti jadi: mislim radi toga, jer htjedoše da se pokažu »svjetskim građanima«, koji su daleko i visoko nad ovim konservativnim i sentimentalnim osjećajima. A moja duša i sada čezne za krajevima, što sam ih u djetinjstvu vidio, i gdje novaca nije trebalo; za onim vremenima, kad se je i porez namirivao žitom i bez kupovine. Sve potrebe življenja davala zemlja... A tako bijaše... sve »do prometa stranaca«, kad se pojaviše »pretrglije«, da za hotele, željezničke stanice i parobrode namaknu i nakupe sve, što nađu. Tada seljacima postaviše n o v a c za kumira, ucijepiše im lakomost, prevaru i laž, a zatim ih stadoše grditi, što su pokvareni«.

U jednom razgovoru u vrijeme ekonomske krize izjavio je Šimunović otvoreno, kako tu pojavu drži dobrom, jer je ona seljake prisilila, da opet sami proizvode stvari, koje su već bili stali nabavljati u dućanima.

U vezi s time mogu se provjeriti još neke primjedbe Šimunovićevoj umjetnosti, koje su nastale u vezi s Matoševom ocjenom Tuđinca, ili naknadno. Rečeno je: Šimunović ne pozna grada, pa je najbolje, da se drži svoga Zagorja; on slika svijet, kakav više ne egzistira, a kakav možda u realnosti i nije egzistirao, nego ga je on stvorio u svojoj mašti; on nema razumijevanja za teški ekonomski položaj, u koji je seljak zapao u posljednjim godinama.

I primjedbe ovakve vrste gube svoje značenje, ako čovjek Šimunovića gleda u sklopu svega onoga, što je on stvarao. Potpuno je kriva tvrdnja, da pisac mora dobro i u pojedinosti poznavati sve, o čemu piše. Umjetnik, svuda i bez izuzetaka, daje slike predmeta i pojava onako, kako ih sam doživljuje. Ni najdogmatičniji teoretičari naturalizma nisu mogli tražiti od umjetnika, da vjerno opisuje predmete i lica, nego je i za njih umjetnost bila »svijet gledan kroz naočari temperamenta.« Šimunović je o gradu i građanima pisao kao duboko ojađen čovjek, koji mrzi sve, što uništava seljaka i selo; u njegovu djelu stoga i ne ćemo tražiti vjernu sliku grada, ali ćemo s pravom tražiti ono, što od umjetnika i očekujemo: kako se grad doima ovako ojađenog čovjeka, koji je duševno sav povezan sa selom.

Da li je u Zagorju uopće egzistirao onaj svijet, što ga opisuje Šimunović, teško je reći. No i nije važno, da li su sve pojedinosti u njegovim djelima zahvaćene izrazito po istini. Umjetnost se nigdje i nikada ne može iscrpljivati u opisima pojedinosti, nego ima iznijeti jezgru, okosnicu zbivanja. Ako Šimunović i nije bio istinit u pojedinostima, on je dobro shvatio osnovni ritam života u Dalmatinskom zagorju, moral i životni pogled toga kraja, pa je sve to iznio, bez obzira na uzgredna obilježja. Koliko je on znao da zahvati u tu dublju istinu, moglo se vidjeti već iz nekih nastupa na smotrama Seljačke sloge: Šimunovićeve ljude gledaoci su odmah prepoznali.

Najopravdanije zvuči primjedba, da Šimunović nema smisla za ekonomsko stanje današnjega seljaka, i da uopće nema razumijevanja za socijalne probleme, nego se utapa u prošlost, koja je davno minula.

Šimunović u svojim djelima doista ne iznosi nikakvih socijalnih pitanja, u smislu bilo kakve suvremene teze, ili ideologije. Ali u višem smislu sva njegova djela imadu duboko socijalno značenje.

Zar nije socijalan pojav, kad se ruši svijet, koji je za sebe bio potpuna duhovna i ekonomska cjelina — a da u zamjenu za to ne nastaje ništa bolje?

Zar ne znači zadirati u socijalne probleme, ako pisac u više svojih pripovijesti crta jadnike, koji su, silom ili milom, ostavljali patrijarhalnu sredinu, u kojoj su nikli, pa da zatim postanu tuđe sluge, lažna gospoda, beskućnici?

Šimunović je ukazivao na razornu moć novca, koji preokreće i ekonomski i moralni poredak, a ne uspijeva da stvori ništa dobro. On je iznosio sav onaj jad, što ga je među ljudima prouzročio prodor kapitalističkoga sistema u dotad sređeni gospodarski život nekoga kraja — a da nije uspio stvoriti nešto drugo.

Šimunović nije bio sociolog, nego umjetnik. On u svojim djelima nije ni mogao predlagati neka rješenja i pokazivati prstom na primjere društvene nepravde i remećenja. Ali je srcem osjetio sav socijalni lom u svome vremenu, te ga iznio tako snažno, da njegova djela u cjelini prikazuju baš taj teški ekonomski preokret u našim selima. A nema li izrazito socijalno značenje i činjenica, što je on svoje fine i sup-

tilne ženske likove našao upravo među seljacima — u vrijeme, kad je u našoj književnosti još uvijek imalo neko značenje Vojnovićevo: Zaludu, ko je gospar je gospar. — Cio svijet Šimunovićevih lica odlikuje se tolikom unutrašnjom i izvanjskom veličinom, da se mirne duše može staviti o bok svakom drugom, aristokratskom ili građanskom svijetu — a po nekim ga etičkim značajkama još i nadvisuje.

3.

Po ovim svojim obilježjima Šimunović je, na svoj način, već u svojim prvim pripovijestima iznio ono, što će kasnije biti na pr. jedna od bitnih crta Budakova »Ognjišta«, i što će se poslije izlaska toga romana više manje osjetiti kao jedan od glavnih problema hrvatskoga nacionalnoga života: duša hrvatskoga sela, kako se ona stvarala kroz stoljeća, u dodiru s tlom, tradicijama, načinom života. — U »Mrkodolu« se već nalaze obadvije osnovne značajke piščeve ličnosti: silna osjetljivost, kojom je i mogao stvoriti divne i fine likove Rudice, Muljike, Salka, i njegova potpuna pripadnost onoj cjelokupnoj duhovnoj atmosferi, iz koje su mogla proizići ta lica. Te je svoje pripovijesti — prema vlastitim riječima — napisao u radosti stvaranja, bez obzira na uspjeh i honorar. Pisao ih je, kao što kaže, lagano i voljko, kao što ptica pjeva na grani. Gledajući u mašti živa lica, on nije ni znao, kad je počeo pisati koju pripovijest, kako će se ona svršiti — tako je sve išlo samo od sebe.

»Tuđinac« je bio prvi Šimunovićev pokušaj, da sintetizira ova dva elementa: da poveže vlastita životna osjećanja (osjetljivost, zanosi, osjećaj tuđinstva u građanskom svijetu) s cijelom onom duhovnom atmosferom sela i seljaštva, i da to spoji s nekim svojim pogledima na grad i selo. Problem je za kritiku bio, da utvrdi, je li uspio cjelovito spojiti svu tu građu i sva ta opažanja, da li je uspio komponirati roman — on, koji je dotad pisao samo novele. Umjesto toga, Matoš je u svojoj kritici »Tuđinca« prešao na sasvim drugo područje, te nije nikako ni zašao u ono, o čemu je u ovom slučaju trebalo u prvom redu raspravljati.

Djelovanje Matoševe kritike na pisca bilo je vrlo jako. Silno osjetljiv kako je bio, Šimunović kao da se u svojoj

unutrašnjosti od te kritike sav potresao. Nije ga se toliko dojmila činjenica, što je prikaz bio nepovoljan, nego to, što nisu shvatili upravo onoga, što je njemu bilo najbliže i najvažnije, i što su rekli, kako je lažno ono, što je proizišlo iz najintimnijih kutića njegova srca. Osjećao je, kao da se otkrio do golotinje, a došao je netko i pljucnuo na nj. Za njega je Matoševa kritika bila takav doživljaj, da je on, prema vlastitoj izjavi, knjige »Mladi dani« i »Mladost« napisao samo zato, da pokaže, kako je »Tuđinac« istinski doživljen, kako je on u Stanku Lukavcu iznio sama sebe, i kako je realan svijet, što ga je u svome romanu iznio.

Bilo kako bilo, Šimunović je doživio najteži udarac u času, kad je prvi put pokušao opširnije iznijeti svoja životna osjećanja i nazore. Od toga udarca kao da se nikad nije pravo oporavio. Čitav njegov dalji rad kao da je značio neko posrtanje i ponovno uspinjanje čovjeka, koji je izgubio orijentaciju, te ne zna pravo, čega da se prihvati. Uto su došle ratne i poratne ekonomske teškoće, briga za porodicu, i t. d., te je i on, inače pisac jasne i određene linije, izgubio pravac, osjećanje mjere, a i vjeru u sebe i vlastit put. Još je jednom kušao da u široj cjelini obuhvati svoja doživljavanja svijeta, ljudi i društva, u »Porodici Vinčić«, ali je i opet dobio udarac, ovaj put definitivan. I opet je reagirao — ali samo javnom izjavom (u Vijencu 1923.), a ne pokušajem stvaranja. — On, koji je, kao i njegov Stanko Lukavac, svuda nekako osjećao, da je na smetnju drugima, počinje to osjećati i u svome književnom djelovanju.

Njegov se književni rad od ovoga časa razvija u nekoliko pravaca. Poslije g. 1923. napisao je neke stvari samo zato, da nešto zaradi. On, lirik, daje se na dramu, s potajnom željom, ne bi li se našao netko, tko bi njegove motive preuzeo za film i platio mu velike svote. Ono, što je iskrenije i ličnije među njegovim novijim pripovijestima, dade se podijeliti u dvije grupe: u stvari, kojima je iznosio sebe i duše osjetljive kao i on sam, i u novele, u kojima je prikazivao Dalmatinsko zagorje načinom, kako je to bio počeo u »Mrkodolu«. S jedne su strane autobiografski zapisi, sa sentimentalnim osjećajima čovjeka, koji čezne, ali mu ponajviše drugi, jači i grublji, odnose ono, što je on toliko volio. U tu grupu mogle bi se

ubrojiti i pripovijesti o ženskim licima, osjetljivima kao što je bio i sam (Crno vrelo). S druge su strane pripovijesti Đemo, U planinama, Unuk Mićun, Sirota, Dvije ceste i t. d.

U tome Šimunićevu radu — koji se sada razvijao bez čvršćega uvjerenja — ima proizvoda vrlo različite vrijednosti. Ima tu pripovijesti i drama, napisanih na brzu ruku, kad je trebalo platiti kakav dug ili brzo zaraditi makar i manju svotu (Momak-djevojka, feljtoni, poučne pripovijesti za puk), zatim stvari, u kojima je odviše jako istaknuta ideološka nota (Sirota), ali i novela, u kojima je on bio umjetnik prve vrste (U planinama, Crno vrelo, Dvije ceste, Curetina).

Po čitavoj svojoj pojavi i književnom razvitku Šimunović je bio pisac s razvijenom osjećajnošću, sa sposobnošću, da opaža ljude i stvari, s pogledom na svijet, koji nije bio knjiški, nego je izvirao iz njegova bića. Taj je pisac bio sposoban, da izrazi umjetnički, na originalan i pun način, svijet svojih doživljavanja, a ujedno je osjećao težnju, da sve to kaže jače, opširnije, zahvatajući u velik dio životne problematike svoga doba. U tome je razvitku doživio kritiku, iz koje je osjetio, da ljudi uopće nemaju razumijevanja za ono, što je njemu bilo tako blisko i važno. I onda se prestao razvijati u jednom pravcu, nego je lutao, kolebao se, ostavljajući — mjesto nečega cjelovitoga i suvisloga — samo odlomke. U svojoj »Tragikomičnoj autobiografiji« on je na ironičan način izrazio sud, koji o njemu općeno kruži poslije Matoševe ocjene: pisac, koji se ne razvija, nego je svojim prvim pripovijestima dao najbolje, što je mogao dati, a poslije toga je sve slabiji; osim toga, on je uzak.

Ovo se mišljenje, iako je rašireno, zasniva na zabludi. Ako Šimunović iza »Mrkodola« nije napisao boljih novela, isto je tako istina, da je napisao takvih stvari, koje su po vrijednosti bar jednake novelama prve knjige, a neke su i bolje. Broj njegovih kasnijih dobrih novela veći je od broja novela u njegovoj prvoj knjizi (na pr. Pojila, Đerdan, Krčma, Ljubav, Đemo, Kukavica, U planinama, Curetina). — Pri raspravi pitanja, da li je Šimunović uzak pisac, treba pak uzeti u obzir dvoje: kraj, odakle je uzimao gradivo za svoje pripovijesti, i ono, što je pomoću toga gradiva rekao i što je u njemu vidio.

U svome kasnijem radu Šimunović je, pored autobiografskih pripovijesti, pisao uglavnom novele iz kraja, u kome je niknuo njegov Rašica, i u kome se u njegovu djetinjstvu živjelo herojskim životom. Ali to je samo gradivo ,izvanjska strana pripovijesti. Ako odbijemo regionalna obilježja u njima — opis običaja, neke značajke jezika i sl. — ostaje činjenica, da Šimunović u njima nije opisivao uvijek jedno isto, nego da je svoja lica nastojao obuhvatiti tako, da iz njih osjetimo nešto općenoljudsko. To je uostalom bilo u skladu s njegovim pogledima na umjetnost: »Pisac ne treba gledati, da li je gradivo aktuelno za neku generaciju ili ne. Nek je piscu jedina briga, da u radnji bude vječna, općečovječna nota, i da se materijal obradi umjetnički.«

Ako čitalac Šimunovićevih pripovijesti pusti s vida građu i kraj, koji su u njima izneseni, moći će u njima zapaziti prilično raznolikost duševnih pokreta u njegovih lica, a i raznolikost problematike. Ni u »Mrkodolu« nije najveća prednost pojedinih pripovijesti, što je u njima opisano Dalmatinsko zagorje. Glavna značajka i ljepota na pr. »Alkara« nije u opisu alke i alkara, nego u problemu vječno ženskoga: kako ženi imponira jakost i snaga, a ne sentimentalnost. — Psihologija Đema, unuka Mićuna, Kukavice, duševni procesi u Crnome vrelu, problematika Sirote, itd. — sve to pokazuje, kako je Šimunović ljude i pitanja jednoga kraja znao zahvatiti sa širokoga ljudskoga stajališta, otkrivajući velik broj duševnih pokreta, koji će naići na razumijevanje i u ljudi, koji toga kraja i ne poznaju. Njegovi tipovi iz Zagorja nisu samo Zagorci, nego i ljudi.

Uporedo s time išao je i razvitak Šimunovića kao pisca. Već su pripovijesti u »Mrkodolu« po svojoj sažetosti, krepčini, punoći, a ujedno lirskim trepetima i ganućima slične kipovima od mramora: ima u njima nešto tako čvrsto, a ujedno mekano. U svome daljem razviću Šimunović je doduše počešće radi honorara nastojao, da mu stvari budu što opsežnije. Ali kad je pisao iz čisto umjetničkih pobuda, on je i dalje gledao da bude sažet. Koliko je nastojao oko što bolje izgradnje svojih pripovijesti, vidi se na pr. i po tome, kako je za knjigu »Sa Krke i Cetine« priredio pripovijest »Pojila« koja je prvi put bila štampana u Hrvatskom Kolu.

Po broju svojih vrlo dobrih novela Šimunović među hrvatskim pripovjedačima pripada među najbolje, i rijetko dobre umjetnike: među pisce, koji nisu samo pripovijedali, nego su svoje novele izgrađivali kao pravi umjetnici, s obzirom na fabulu, kompoziciju, stil, — nastojeći, da sve bude u skladu, i svaki dijelak na svome mjestu, bez ičega nepotrebnoga u sklopu cjeline. Takvih novelista — koji su u toj književnoj vrsti stvorili mala savršenstva — imamo uopće malo, a Šimunović je bio među prvima, i s razmjerno velikim brojem novela. Ako se njihov broj može svesti i na deset, još je to uvijek vrlo mnogo.

No više od toga važno je kod ovoga pisca nešto drugo. Cijela se hrvatska književnost, i starija i novija, povija između dvije težnje: između nastojanja, da bude nacionalna, proizlazeći iz najdubljih dubljina narodne duše, i između različitih i jakih utjecaja sa strane, po kojima su mnogi naši i bolji pisci pisali tako, da bi mogli pripadati i drugim narodima. Ne radi se kod toga o nacionalnim i političkim izjavama ni o književnim programima, nego o dubljoj povezanosti književnih djela s rođenim tlom — što se osjeća iz motiva, ritma, jezika, etike djela. Sve se to ne da naučiti, nego to čovjek nosi u sebi.

U novijoj su hrvatskoj književnosti samo neki pisci uspjeli stvoriti izrazito nacionalna djela. Prvi je među njima još uvijek Mažuranić. U »Smrti Smail-age Čenginjića« poteklo je iz dna narodne duše sve, što pripada okosnici pjesme (ritam, karakteristike lica, moral). Ostali pisci pokazuju više manje stranih crta. To na pr. prijedi i za Šenou. — Šimunović je jedan od onih rijetkih književnika, koji su svijesno i nagonski išli za tim, da stvore djela, koja će biti i duboko narodna, naša, i ujedno visoko umjetnička. Ono, što je naša publika u Šimunovića odmah osjetila, a što je Matoš u prikazu »Mrkodola« jasno istaknuo, — izrazito hrvatskoga pisca, bez obzira na to, što u njegovoj knjizi niti jednom nije spomenuto hrvatsko ime — Šimunović je doista bio i ostao: književnik, koji je u svojim djelima iznosio ono, što je ležalo u dnu narodne duše (shvaćanje života, moral, privezanost uz tradicije), koji ne iznosi svoja lica toliko kao individue, nego kao utjelovljenje najdubljih narodnih osjećanja. Koliko je on u ovome pogledu nacionalan, vidi se iz isporedbe »Smrti Smail-age Čenginjića«, njegovih pripovijesti i »Ognjišta«. Iako su Mažuranić, Šimu-

nović i Budak prikazivali različite krajeve, i različitom tehnikom, opet iz njihovih djela izbija jedno isto osjećanje života. — A sve, što je iznio, ispripovijedao je Šimunović načinom, koji je u punom skladu s gradivom. Treba — drugačije nego što je to učinio Matoš — ispitati Šimunovićev jezik i stil, pa da se osjeti, kako je ovaj pisac u svojim djelima izrazio i naš ritam života, koliko je preliva i finoće znao unijeti u svoj jezik, s koliko je umjetničke osjetljivosti znao iskoristiti značajke narodnoga govora — a ipak je ostao svoj, individualan. Pri tome nije važno, da li je svaki njegov jezični oblik gramatički potpuno ispravan, i da li svaka fraza odgovara propisima nečije stilistike.

Po ovim svojim crtama Šimunović pripada ne samo među prve hrvatske pripovjedače umjetnike, nego je ujedno pisac, koji u mnogome može ostati uzorom. To je on ostao i bez obzira na to, što ga je kritika djelomično odvela s pravoga puta i što mu je u naponu stvaranja utukla vjeru u samoga sebe. O tome, što bi on bio postao, da su za vremena potpuno shvatili njegovo značenje, nema smisla nagađati.

LITERARNE PARALELE

1.

U hrvatskoj se književnoj kritici često ponavlja tvrdnja o zaostajanju hrvatske književnosti prema zapadnoevropskim književnostima — i s obzirom na književne struje, koje se u njoj javljaju, i s obzirom na formalne i sadržajne elemente hrvatskih književnih djela. Bilo je u hrvatskoj literaturi čak i cijelih književnih pokreta s glavnim programom: približavanja zapadu, potreba da se hrvatska književnost razvija paralelno s njime.

Da se može o tome pitanju stvoriti ispravan zaključak, potrebno je imati pred očima nekoliko elemenata: koliko su hrvatski pisci poznavali strane književnosti, kakva su obilježja hrvatskih književnih djela i književnih struja, u kakvom odnosu stoji hrvatska književnost prema hrvatskom životu.

Prije svega treba istaći činjenicu, da su hrvatski književnici od ilirizma do najnovijih vremena podržavali kakve takve veze sa zapadnoevropskim literaturama, i da se to moralo na neki način odraziti u njihovu knjževnom stvaranju. Naši su Ilirci bili literarno obrazovani na zapadnoevropskim književnim djelima svoga vremena. Drugačije nije moglo ni biti, jer su oni svoju opću obrazovanost stjecali na stranim jezicima, i jer su svi oni među njima, koji su se školovali na sveučilištima, živjeli u stranim gradovima, gdje su dolazili u neposredan dodir sa stranim literaturama. Lijepu književnu kulturu među njima imao je ne samo Vraz, nego i Preradović, i Kukuljević, i Nijemčić, i Demeter. Ta njihova obrazovanost nije bila izgrađena samo na osnovu njemačke književnosti, nego i na osnovu francuskih, talijanskih, engleskih, pa čak i ruskih i španjolskih literarnih djela. Naši su Ilirci čitali — i slijedili — i Byrona i Puškina, ali i Lamar-

tinea i Hugoa, pisce, kojih se literarna djelatnost, a i utjecaj, proteže i u drugu polovicu 19. vijeka. Utjecaj pak nekih pojava njemačke književnosti, na pr. utjecaj nekih pisaca Mlade Njemačke, osjećao se u hrvatskoj književnosti u isto doba, kad su ti pisci radili u njemačkoj literaturi (na pr. u Nijemčića i Bogovića). Pokušaj naših Iliraca, da se hrvatska književnost razvija na osnovu dubrovačke književnosti i na osnovu narodne poezije, nastao je djelomično baš iz potrebe, da se oslabe strani utjecaji. Istupi Janka Draškovića (Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter, 1838.) i Adolfa Vebera Tkalčevića (Domorodne misli, Danica 1848.), da se među hrvatskim ženama suzbije strana lektira, dokazuju i to, da je ta lektira u hrvatskom društvenom životu bila mnogo značajnija negoli je to zbog nacionalnih razloga smjelo biti. A jasno je, da se stranim knjigama nisu služile samo žene.

Veze između zapadnoevropskih književnosti i hrvatske književnosti jačala su i gostovanja stranih kazališnih družina u Zagrebu, a i prijevodi stranih kazališnih komada. Već početkom četrdesetih godina štampani su u Zagrebu prijevodi nekih Hugoovih drama.

Ni književno pokoljenje, koje je došlo iza Iliraca (Veber, Jurković, Kurelac, Martić, Botić, Kazali itd.) nije se mnogo udaljilo od zapadnoevropskih književnih uzora. Poznata je literarna obrazovanost Kazalija, Vebera, Jurkovića. Veze sa stranim literaturama pokazuju i prijevodi, koji su u to doba u Hrvatskoj nastali (Jurković, Veber, Martić) i neposredni utjecaji stranih književnih djela na hrvatske pisce (Kazali, Botić). — Generacija Augusta Šenoe i Franje Markovića nije s obzirom na literarne veze sa zapadom manje važna negoli generacije prije toga, iako se od sedamdesetih godina dalje javljaju neke zanimljive pojave, koje unose znatnije promjene i u hrvatske književne prilike.

Osnutkom zagrebačkoga sveučilišta nestalo je potrebe, da hrvatski đaci, osim za neke struke, polaze na strana sveučilišta. Tako je dodir mlađih književnika sa zapadnoevropskim literaturama prestao biti direktan. Odsad će samo pojedinci imati prilike da dođu u duži i neposredan dodir s udaljenijim narodima i njihovim književnostima (na pr. Arnold, Kumičić, Tresić, itd). Pored toga, od ilirizma dalje stvorila se u Hrvata ipak kakva takva literarna tradicija, pa mlađi pisci nisu više

svoje uzore gledali samo u stranim književnicima (Byronu, Mickiewiczu, Heineu, Hugou, itd.), nego i u Preradoviću, Markoviću, Šenoi. Neki književni pojavi, već od sedamdesetih godina dalje, pokazuju, kako će ti domaći uzori postati s vremenom jačima od stranih uzora — čak i kod onih pisaca, koji su imali prilike da koje vrijeme prožive u stranoj zemlji (Kumičić, Novak). Ipak pojave, kao što je Kumičićev istup za naturalizam, pokušaji verizma u Dalmaciji, neoidealizam (Tresić), popularnost Stecchettija u Hrvatskoj u vrijeme, kad je on bio popularan i u Italiji — dokazuju, kako je u svakom hrvatskom književnom pokoljenju bilo ljudi, koji su stajali u neposrednijem dodiru sa stranim književnim pojavama i koji su osjećali potrebu, da se ugledaju u zapad.

Tradicionalizam — traženje literarnih uzora kod kuće — postajao je u Hrvata jačim od sedamdesetih godina dalje, a naročito je postao jak u devedesetim godinama, kad su tradicionalisti davali više manje i ton cijeloj hrvatskoj književnosti. Ali je u svakom razdoblju te književnosti bilo ljudi, koji su se borili protiv previše ukočenog tradicionalizma, ili bar nastojali pisati u skladu s literarnim težnjama zapadne Evrope. Hrvatska Moderna nije prema tome značila neki potpuno nov pravac, nego samo ojačanje one struje, koja je u hrvatskoj književnosti bila latentna, i koja je mogla početkom ovoga vijeka dati ton cjelokupnom književnom stvaranju i opet zato, jer je u to vrijeme veći broj mlađih književnika došao u neposredan doticaj sa stranim literaturama (Matoš, Marjanović, Nehajev, Livadić, Dežman, itd.).

Može se prema tome reći, da u hrvatskoj književnosti, sve od prvih početaka njezina pomlađena života, nije bilo niti jednoga razdoblja, kad veći ili manji broj znatnijih književnika nije stajao u jačem dodiru s potpuno suvremenim evropskim književnim pojavima. Bilo je, naravno, s druge strane u nas pisaca, koji su o velikim literaturama znali malo ili ništa, i koji su kao najveće uzore gledali domaće pisce. Bilo je među njima i znatnijih, i popularnijih književnika (na pr. Kovačić). Ako su pak ti uzori bili slabiji, razumljivo je, da su se onda suzivali literarni vidici i spuštala mjerila. Ali to su pojavi, kakvih ima u svakoj literaturi, pa i u najvećima. Oni bi sami po sebi bili odlučni tek onda, kad onih prvih ne bi bilo.

2.

Ima u hrvatskoj književnosti međutim i pojava, koji pokazuju, da su naši pisci, nezavisno od bilo kakvih stranih literarnih uzora i veza, znali osjetiti i izreći nešto, što su rekli strani književnici. U nas je tako dosta pisano o nekim sličnostima između Kranjčevića i De Vignyja, Nazora i Carduccija, Tresića i Carduccija, Nazora i Hugoa, Nazora i D' Annunzija. Ako na pr. u Nazorovim pjesmama nađemo sličnosti s D' Annunzijevim stihovima, onda tu nije teško zaključiti, da je Nazorov stih nastao pod izravnim utjecajem talijanskoga pjesnika, koga je naš pjesnik i čitao i volio. — Nešto slično može se reći i za odnos Kumičića prema Zoli (»Nana« i »Olga i Lina«), Gjalskoga prema Ohnetu (»Le maître des forges« i »U novom dvoru«). Teže je već govoriti o vezama između Tresića i Carduccija. Više je puta u našoj kritici iznesena tvrdnja, kako se Tresić, pišući staroklasičnim metrom, ugledao u Carduccija. Carducci je pisao svoje »Odi barbare« sedamdesetih i osamdesetih godina, a Tresić je počeo objavljivati svoje pjesme u staroklasičnom metru devedesetih godina (Nove pjesme 1894). Ali tvrdnju, da se ugledao u Carduccija, Tresić odbija kao uvredu, ističući, da je stao pisati tim metrom zato, jer se ugledao u iste uzore, u koje i talijanski pjesnik: u klasike. Iz Tresićevih bi se izjava dalo zaključiti, da su gotovo u istim godinama jedan talijanski i jedan hrvatski pjesnik došli do istih zaključaka i izvršili jednake eksperimente.

Još su zanimljiviji slučajevi, kada nalazimo sličnosti između hrvatskih i stranih književnih djela, a sasvim je sigurno, da hrvatski pisac nije ni poznavao stranoga djela, koje ima nešto sličnosti s njegovim. Jedan je od takvih vrlo zanimljivih pojava slučaj s Kranjčevićevom pjesmom »Heronejski lav«. Prema bilješci, koju je pjesnik štampao ispod pjesme, kad ju je prvi put objavio (u Nadi 1895), a koja je kasnije preštampana i u »Izabranim pjesmama« i u Livadićevu izdanju Kranjčevićevih sabranih djela, pjesnik je pjesmu ispjevao povodom svježe novinske vijesti. Bilješka glasi: »Grčka vlada poslala je nedavno u poslu Partenona profesora Durma u Atenu, a tom zgodom uznastojalo je i grčko arheološko društvo, da opet uspostavi onog lava kod Heroneje«. Ali hero-

nejski lav bio je samo povod, da Kranjčević može izreći svoje hrvatske patriotske osjećaje. Njegova je pjesma prožeta patriotizmom, kakav se mogao razviti samo u zavisnoj Hrvatskoj devedesetih godina, i u Bosni pod austrijskom upravom:

U mjesečevu svijetlu, u tajnoj drijema noći
Kaprena, selo malo, na prahu Heroneje.
To bajni joj je ležaj u magičnoj bljedoći,
A pokrila se plaštem od grimiz-epopeje.

O kakav grimiz to je, o kako se rumeni
Nezblijedjela krvca, što nekada poteče
Za grčku zemlju dragu na krvavoj areni,
Sloboda kada sveta pred barbarina kleče,

U vrhu Akropole kad božica i djeva
Prolijevala je suze i kad joj koplje klonu,
I srce kad joj puče, gdje tuđa zvijezda sijeva
Po mramoru Kadmeje i njenom Partenonu,

I kad je otac ljudi, Olimpa i bogova
Ukočio se gledeć, gdje krv se gusta puši
Na maslinovoj grani, u gaju lovorova,
I gdje se palma mira pod sjekirama ruši.

O Helado! još danas u tajnoj drijema noći
Kaprena, selo malo, kraj tvoje Heroneje;
Kroz vjekove kroz duge, u magičnoj bljedoći,
Otkako plašt je pokri od krvne epopeje.

Sred gluha polja pusta, gdje sveta četa zginu,
Na groblju djece tvoje strahovit lave spava,
Pod svojom šapom čuva i Tebu i Atinu
I suzu katkad pusti od mramora mu glava.

U nizu dugih ljeta, u osvit krvne zgode,
Iz sela kad Kaprene u ponoć kucnu zvona
Sa crkvice, što stoji kraj grobišta slobode,
Gdje pjevale su nimfe i lira Apolona.

Ah, svakog tako ljeta, kad jekne zvonce noćno,
Strahovit lav se budi i diže se i koči,
I tešku šapu grči i — klone bespomoćno
I obore se suze po mramorovoj ploči.

Iz magle onda guste, što poljem popadala,
U povorkama dugim tek primiču se sjeni,
U strašnog lava glede s očima od kristala,
Sve starodavni to su i besmrtni Heleni.

I pričaju mu priče, da razvedre mu oči,
I pjevaju mu slavu o heronejskom maču;
Al' on se nijem trese na mramorovoj ploči —
I plaču mrtvi ljudi i mrtvi bozi plaču...

A Macedonac pada na heronejske kosti
I pokornički spušta tu pobjedničku glavu.
I vapi, teško vapi: Ta prošlo je, pa — prosti;
Sa Heroneje grčku proširio sam slavu!

Al' strašni lav se diže, ko krv mu gore oči,
I grče mu se nokti, i bokovi mu skaču
I sve se nijem trese na mramorovoj ploči,
I plaču mrtvi ljudi, i mrtvi bozi plaču.

Kad strašna ponoć mine i zadnja sjen kad ode,
A pjesnik neznan stupi pred lava kraj Kaprene
I pobriše mu suze na grobištu slobode,
I poljubi mu grivu u žaru uspomene.

O, tad ih mjesec gleda u zagrljaju dugo,
Na grobištu slobode, gdje zagrljeni šute —
Svud noć, i mrtvo polje i — ništa, ništa drugo,
Al' ranu Heroneje tek lav i pjesnik ćute.

Završne kitice pjesme sadržavaju bolnu spoznaju, kako samo pjesnik i lav osjećaju veličinu borbe i smrti za domovinu, i više nitko drugi. Takvi stihovi bolnog domoljublja imali su g. 1895. smisla u Khuenovoj Hrvatskoj, i u Bosni, ali ne u slobodnoj Grčkoj. I završna rečenica Kranjčevićeve bilješke pokazuje jasno, da je pjesniku vijest o heronejskom lavu poslužila samo kao poticaj, da napiše izrazito hrvatsku pjesmu. Ta rečenica glasi: »Srećna Helado, kraj ovakvijeh uspomena!« Cijeloj je dakle pjesmi izvor u hrvatskim prilikama Kranjčevićeva vremena i u pjesnikovu odnosu prema tim prilikama. Ona je bila lično proživljena, po misli aktualna, a po postanju spontana.

Pa ipak — cijela intonacija pjesme podsjeća na Geibelovu dvadesetu pjesmu u ciklusu »Erinnerungen aus Griechenland«, u zbirci »Vermischte Gedichte«, I. knjiga:

Auf Chäroneas Heide,
Im alten Schlachtgefild,
Liegt wie versteint im Leide
Ein marmorn Löwenbild.

Es mahnt, dass kühngemutet,
Wo jetzt die Disteln wehn,
Im Kampf dereinst verblutet
Die Jugend von Athen.

O, Hellas, welche Lippe
Sagt, was dein Herz erlitt,
Als hier des Fremdlings Hippe
Der Freiheit Lilien schnitt!

Was half dir da der Musen
Verhängnisvolle Gunst,
Im götterreichen Busen
Das heitre Licht der Kunst?

Der Tiefsinn deiner Weisen,
Der Sänger Lorbeerzier,
An jenen Tag von Eisen,
Was frommt' es alles dir?

Ach, krank im Kern des Lebens
Von eifersüchtiger Glut,
Verströmtest du vergebens
Dein letztes Heldenblut.

Weil du gelöst mit Pochen
Des Pfeilbunds stark Geflecht,
Sank Schaft für Schaft zerbrochen,
Dahin dein ganz Geschlecht.

Mit eh'rnem Schluss die Zügel
Ergriff Barbarenhand —
O schau diesen Spiegel,
Schau her, mein Vaterland.

Nešto sličnosti između Kranjčevićeve i Geibelove pjesme ima. I Geibelova pjesma prožeta je osjećanjem patriotizma, ali njemačkoga, koji izbija napose u zadnja dva stiha pjesme. Neke su pojedinosti u njima isto tako slične: spominjanje barbara i grčke slobode. Ali je to očito donio sa sobom sam predmet. Inače su obadvije tako različito komponirane, da je jasno, kako između njih nema nikakve veze i da je svaka od njih nastala spontano. Geibel je više od deset godina živio u Grčkoj, te je svoju pjesmu napisao pod dojmom sjećanja na taj boravak. Kranjčević Grčke nije vidio nikada, nego je pjesmu napisao pod dojmom lektire. Geibelova je pjesma nastala nekoliko decenija prije Kranjčevićeve, ali je gotovo sasvim sigurno, da je Kranjčević nije nikako

poznavao. Prema Ćorovićevim podacima o njegovoj lektiri (u Građi za povijest hrvatske književnosti, knj. 10), Kranjčević u svojoj biblioteci nije imao Geibelovih djela, pa je vjerojatno, da toga pjesnika nije uopće poznavao, jer je od stranih pisaca čitao samo najveće. Ta se Geibelova pjesma, štampana bez zasebnog natpisa, uostalom gubi u ciklusu, u kome je štampana, pa bi bilo i čudno, kad bi Kranjčević, čitajući knjigu njemačkoga pjesnika, opazio baš nju.

Zato u ovom slučaju udaraju u oči to jače neke činjenice. Hrvatski i njemački pjesnik svaki su za se, bez ikakvih veza, heronejskog lava učinili predmetom svoje pjesme. I jedno i drugo dade se međutim lako shvatiti. Ali je zanimljivo, da je u obje pjesme, koje su postale nezavisno jedna od druge, isti ritam! Kad bi se od dva stiha Geibelove pjesme napravio jedan, a od dvije njegove kitice jedna, dobili bismo ritam Kranjčevićeva »Heronejskog lava«.

Ali dok bi se još nekako moglo nabacivati mišljenje, da je Kranjčević možda ipak pisao pod inspiracijom njemačkoga pjesnika, jer je mnogo čitao njemački, i jer je njegova pjesma po postanju mlađa od Geibelove, i jer u obje ima nešto sličnosti, nalazimo u njegovim pjesmama podudaranja sa stranim pjesnicima, za koje se nikako ne može reći, da su nastala na osnovu izravnih utjecaja.

Kranjčević nije znao francuskog jezika, nego je francuske pisce čitao ili u hrvatskim ili u njemačkim prijevodima. Prema Ćorovićevim navodima, on je u njemačkim prijevodima čitao Balzaca, Lotija, Murgera, Molièrea, Racinea, Zolu, Flauberta, Maupassanta. U njemačkom prijevodu čitao je čak i lirske pjesnike (De Musseta). De Vignyja uopće nije čitao, a isto tako ni Hugoa. Pa dok je prema tome jasno, da je na motiv o Mojsiju došao spontano, jer u njegovoj i De Vignyjevoj pjesmi osim natpisa nema ništa zajedničko, udara u oči velika sličnost između nekih stihova njegove pjesme »Dva barjaka« i nekih stihova Hugoove drame »Cromwell«. U svojoj pjesmi Kranjčevič opisuje, kako kršćani slave svoju pobjedu nad seldžucima:

Na Golgotu! Pjevat će tamo »Te Deum« patrijarka.
Lešine leže gradom, drščću žene i djeca,
S križarskog krstaš-stijega krvava ljudska glava
Prevrće oči i jeca —

O, Bože, o, Hriste, o, Bože, smiluj se s krsta na nas,
Evo smo ginuli za te, dok te ne nađosmo danas!

I po smislu i po riječima ti stihovi silno podsjećaju na stihove Hugoove drame (II., 5.), u kojima se također uznosi pobjeda u ratu:

Aux armes d' Isräel Dieu s'est montrè clement.
Armagh est prise enfin! Par le fer, par les flammes,
Nous avons extirpè vieillards, enfants et femmes,
Deux milles au moins sont morts; le sang coule en tout lieu;
Et je viens de l' église y rendre grace à Dieu.

Ima i u velikim literaturama djela s izrazitom literarnohistorijskom vrijednošću, ali ih osim stručnjaka ne čita gotovo nitko. Slabo se u Francuskoj čita već i sam »Cromwell«, veoma glomazno djelo, pa nije nikako vjerojatno, da ga je Kranjčević čitao. No još se manje čitaju stihovi Guyaua, »Les vers d' un philosophe««. Pa ipak, Guyauovi stihovi u toj knjizi

Le mouvant univers, dans son âme en delire
Tout entier retentit

toliko podsjećaju na Nazorove stihove, na pr. u pjesmi »Cvrčak« ili u pjesmi »Svet« — i po općenom osjećanju svijeta, koje iz njih izbija, i po ritmu, a ponešto i po riječima.

Još je veća sličnost između Nazorovih stihova u pjesmi »Svet« i Lamartineovih stihova u djelu »La chute d' un ange«. Nazorovi stihovi glase:

Svet! Svet! Svet!
Slava Ti, Gospode, slava
Za život taj kratki, što ti mi ga dade;
Za sjemenku uzrelih trava,
Što u kljun mi pade,
Za gnijezdo,
Za glas,
I za let!
Svet! Svet! Svet!

Lamartine je pak u pomenutom djelu napisao među ostalim i stih:

Saint, saint, saint le Seigneur qu' adore la colline!

— što je i po ritmu, a donekle i po riječima, jednako početnom Nazorovu stihu. Ali sličnosti ima u tim pjesmama i više.

Lamartine:

La brute qui hurle et qui crie
L'eau qui filtre, l' herbe qui plie,
La sève qui décule en pluie,
Tous ces bruits de force et de vie
Que le silence multiplie,
Et ce bruissement du monde végétal
Qui palpite á nos pieds du brin d' herbe au métal,
Que ces voix qu' un grand choer rassemble,
S' élèvent pour chanter ensemble
Celui qui les a faits.

Nazor:

I svaka je gora ko žrtvenik,
I svaki je oblak ko tamjana pram,
Što uvis se dižući sijeva;
I čitav je svemir ko blistavi hram;
I duša je svaka ko ševa,
Visoko, visoko
Gdje pogledom svojim sve prostore prepleće
Ko nitima plameno oko
Lepeće — trepeće — pjeva —

Isti je u tim stihovima i osnovni osjećaj, iz kojega su nikle, katkad i ritam, zatim izmjenjivanje kratkih i dugačkih stihova, pa čak i poneke riječi. A ipak je sigurno, da Nazor nije čitao ni Guyaua, a ni ovoga Lamartineova djela.

U posljednjim primjerima namjerno su navedene sličnosti između hrvatskih i zapadnoevropskih pjesnika, gdje se ni u kojem slučaju ne može govoriti o svijesnom povođenju hrvatskog pisca za stranim uzorom, jer je vjerojatno, da navedeni hrvatski pisci nisu znali ni po natpisu za strana djela, o kojima je riječ. Nisu pak u ovom razmatranju nikako uzeti u obzir oni slučajevi, kad su pojedini naši pisci svijesno nasljedovali zapadnoevropske književnike. Zato ovdje nisu ni spomenute jače ili slabije veze pojedinih hrvatskih pisaca na pr. iz vremena Moderne i pojedinih njemačkih ili francuskih pisaca (na pr. Verlainea, Baudelairea, Dehmela, Hofmansthala), kao ni mnoštvo poratnih pojava u hrvatskoj književnosti, koje su imale vrelo u stranim literaturama (Rimbaud, Rilke, Werfel, Gide, itd.).

U navedenim slučajevima radi se međutim i opet o podudaranjima, koja — uza svu svoju nezavisnost od stranih uzora — ipak mogu poslužiti kao dokaz za tezu o našem zakašnjivanju za Evropom. Hugo je »Cromwella« izdao g. 1827.,

a Kranjčević je štampao »Dva barjaka« g. 1897. — Geibel je svoju pjesmu napisao negdje šezdesetih ili sedamdesetih godina, a Kranjčević svoju god. 1895. Lamartine je svoju knjigu »La chute d' un ange« izdao g. 1838., a Nazor je svoju pjesmu »Svet« objavio oko g. 1910, dok je Guyau svoju knjigu lirike štampao g. 1880. Na osnovi ovih činjenica mogao bi netko i opet zaključiti, koliko smo mi zakasnili za Europom, kad su kod nas još u 20. vijeku mogle nastajati pjesme, koje su ponikle iz izrazito romantičarske atmosfere, u kojoj su jedino i mogli nastati stihovi, toliko slični stihovima izrazitih francuskih romantičara, ili stihovima pisaca, koji doduše nisu izraziti romantici, ali su ipak imali njihovih crta.

Zato se mogu navesti slučajevi, koji pokazuju, da su neki hrvatski pisci i prije od stranih pisaca, ili nekako u isto vrijeme kad i oni, iznijeli misli i opažanja, koja nalazimo u kasnijim stranim djelima. Milan Ogrizović izdao je sa Zvonimirom Vukelićem početkom ovoga vijeka knjigu »Trgovina ideja«, u kojoj je na satiričan način prikazao svoje književne suvremenike u njihovoj težnji za slavom, kao i metode, kojima se služe, da do nje dođu. Radeći to, Ogrizović nije ni slutio, da će na sličan način poslije god. 1918. prikazati svoje književne suvremenike u Francuskoj Fernand Divoire (Stratégie littèraire, 1925. i 1928.).

U svojoj knjizi »Das lyrische Gedicht als ästhetisches Gebilde« naveo je g. 1931. Johannes Pfeiffer, tada početnik u pitanjima estetike, nekoliko rečenica iz rasprave P. Beyera »Über Vokalklangprobleme und Vokalsymbolismus in der neueren deutschen Lyrik«, koja je štampana g. 1920. u spisu »Festschrift für Berthold Litzmann«. U tim rečenicama autor tumači dojam Götheove pjesme »Über allen Gipfeln« na čitaoca među ostalim zvučnim karakteristikama njezinih vokala, polazeći sa stajališta, da su vokali »duševno obojeni«, da svaki od njih izrazuje određeno raspoloženje. Navodeći pjesmu, autor nadovezuje:

»Wir bemerken hier, der Lichtempfindung der Dämmerstunde entsprechend, sofort den Übergang aus vorherrschend hellen zu vorherrschend dunklen Vokalen... die Grundstimmung (ist) von vornherein auf eine gewisse gleichmässige Tiefe eingestellt...; sie beruht auf jenem tiefen u- Klange, der bezeichnenderweise gleich am Anfang sich der sonstigen

Vokalhelle als rhytmischer Schwerpunkt stark entgegensetzt und bei seiner kehrreimartigen Wiederholung am Schlusse — ruhest Du — den umgebenden Vokalismus bis zu seinen Tiefen hinabgezogen hat . . .«

G. 1933., u godini Götheove proslave, iznio je jednaka opažanja Vladimir Nazor u svome članku u »Novoj Evropi«, pa je čak, u vezi s tom pjesmom Götheovom, polemizirao s Albertom Halerom o tome, da li je ovakvo promatranje izražajnih sredstava u lirici načelno opravdano. Nazorove su rečenice o tome, među ostalim:

»Onim dugim početnim **u** udihao sam duboko, napunio sam pluća što više zrakom, da se s njime odmah dignem iza vrhunaca, što ih Göthe nazivlje riječju, koja sva trepti od zato prikladnih konsonanata, grupiranih oko samoglasnika **i**, toga po svojoj boji najsvjetlijeg, a po svom obliku najvitijeg glasa između svih vokala.«

Haler je Nazorovo mišljenje držao zastarjelim. U ovom slučaju nije važno, tko je u toj polemici imao pravo, ali je zanimljivo, da su Nazorovo stajalište zastupala i dva novija njemačka estetičara. Jedan od njih, Johannes Pfeiffer, izdao je poslije toga (g. 1938.) i knjižicu »Umgang mit Dichtung«, u kojoj je tumačio, kako treba pristupiti k lirskoj pjesmi. O toj je knjizi pisao i Croce s velikim priznanjem.

Opažanja, kakva su iznijeli o Götheovoj pjesmi njemački autori i Nazor, nisu potpuno nova, ali je zanimljivo, kako ih je Nazor s uvjerenjem branio u isto vrijeme, kad su ih na svoj način iznosili i utvrđivali njemački estetičari. Ne treba ni napominjati, da Nazor nije znao ni za jednoga ni za drugoga pisca, a još manje za spise, u kojima su njihova opažanja iznesena. Do svojih zaključaka došao je spontano.

Sve ove sličnosti između nekih hrvatskih i nekih zapadnoevropskih književnih pojava ne mogu dakle biti dokaz niti o našem zakašnjavanju za zapadom, niti o tome, da bismo mi bili napredniji od njega, nego o nečem drugom: da su pojedini od naših umjetnika i u našim malim prilikama znali da osjete i izraze ono nešto duboko ljudsko, što potresa osjetljivije ličnosti, bez obzira na to, gdje se nalazile i u kome vremenu pisale. Ono, što je jednom Nehajev rekao za Leskovara — kako je njegova veličina u tome, što

je i u našem hrvatskom kutu osjetio nešto, što potresa i uzbuđuje duhove Europe — ne vrijedi samo za ovoga pisca, nego i za veći broj hrvatskih pisaca. I oni su, kao i veliki pisci velikih naroda, osjetili teška pitanja ljudske egzistencije na zemlji i mučili se, na svoj način, oko umjetničkog izraza.

Da li su ovakvi pojavi nastali u nas u isto vrijeme, kada i slični pojavi na zapadu, ili s većim ili manjim zakašnjenjem, nije važno. Prava je i velika umjetnost izvan vremena. U njoj nisu izneseni samo efemerni problemi nekoga razdoblja, nego ono općenoljudsko dno, koje ostaje isto, bez obzira na izvanjske promjene u životu. Značenje je nekih hrvatskih književnika u tome, što su oni djelomično izrekli isto, što i veliki duhovi stranih naroda, ali nezavisno od njih.

3.

Ostaje međutim još jedno, vrlo važno pitanje: pitanje književnih struja u hrvatskoj književnosti, u odnosu prema istovetnim strujama u zapadnoeuropskim književnostima, jer se na tome uglavnom i zasniva tvrdnja o našim zakašnjenjima. Ako se i mogu pokazati neke sličnosti između Kranjčevića i Geibela, Nazora i Lamartinea, pa ako se čak može pokazati, kako su neki pojavi u Hrvatskoj nastali prije negoli slični pojavi na zapadu, ipak je to sve vrlo malo, ako se može dokazati, da se čitava literarna atmosfera u Hrvatskoj, u kojoj i niču književne struje, razvijala sporo za zapadom.

U nauci o književnosti ne pridaje se problemu književnih struja već odavno ono i onakvo značenje, kao što mu se pridavalo nekad. Književne se struje proučavaju s obzirom na faktore, koji ih izazivaju, i elemente, koji ih sačinjavaju, ali se sudovi o vrijednosti književnih djela ne izriču na osnovu suda, da li ona pripadaju ovoj ili onoj struji. Prije svega, utvrđena je činjenica, kako se sve struje u umjetnosti kreću između dva protivna shvatanja: da li je u umjetničkom stvaranju važnija stvaralačka ličnost autorova ili materijal, koji pisac u svome djelu iznosi. Čisti romantici uznose u prvom redu stvaralačku ličnost, teorijski pak na-

turalisti traže prije svega objektivno sabiranje gradiva uz što jače eliminiranje samog pisca iz njegova djela. Prema prilikama i duhovnoj atmosferi, koja vlada u pojedinim zemljama, umjetnost se u pojedinim razdobljima razvija više u jednom ili u drugom pravcu. Imena, koja pri tom struje dobivaju, nisu toliko važna, ako je bitnost ista. Romantizam i realizam vraćaju se periodički, samo pod drugim imenima. Kako se sve to zbiva, i kada, ne zavisi toliko od svijesnih zahtjeva pojedinih pisaca, nego ponajviše od cijele psihologije vremena, u kome umjetnici stvaraju. A duhovna atmosfera ne mora biti u svih naroda u isto vrijeme ista, jer je ona produkt različitih političkih, kulturnih, ekonomskih prilika, u kojima narodi žive. Pored toga ono, što se u nekog pisca naziva romantizmom ili realizmom, može biti i produkt njegova temperamenta — koji je katkad i jači od njegovih svijesnih htijenja i od duha vremena.

Ni u velikih se evropskih naroda istoimene struje nisu javljale u isto doba. Francuski je književni romantizam mlađi od njemačkoga, a francuski naturalizam stariji od njemačkoga, pa nikome ne će pasti na pamet, da govori o zaostajanju francuske ili njemačke književnosti.

Prema svemu tome ono, što pristalice kakve nove struje u svojih suvremenika drže nazatkom, na pr. kakve romantičarske crte u doba realizma, može se u drugome vremenu, s drugoga stajališta, činiti prednošću. Odatle i pojava, da pioniri novih struja često za svoje misli traže uporišta u neshvaćenim ili shvaćenim djelima prošlih razdoblja. Zato je razumljiva i činjenica, da se katkad u nekom narodu još iživljava romantizam u vrijeme, kad je u drugoga naroda u punom jeku realizam. Ali to ne znači neki nazadak sa stajališta umjetnosti, nego je to samo znak, da je u tih naroda duhovna atmosfera različita. Važno je za književnost pri tom samo jedno: što pomoću atributa neke struje pisac daje i kako daje. Govoreći o književnim strujama u hrvatskoj književnosti, izrekao je Milan Marjanović jednom misao, koju se može i više puta ponoviti: »Romantike ima kod Kozarca, kao što ima vrlo mnogo realizma kod Šenoe. Ali je na pr. velika razlika, da li nas romantika Šenoina zagrijava za seljaka, ili za novi, građanski stalež proti feudalnoj gospodi, ili nas romantika Kumičićeva zagrijava za te iste ili njima slične feudalce.«

U vezi s time postavlja se samo od sebe mnogo važnije pitanje: Koliko je hrvatska književnost u pojedinim razdobljima izraz hrvatskoga života? — S obzirom na to pitanje postaju sekundarnima i pitanja književnih struja i pitanja književnih uzora. — Imajući pred očima hrvatske »zapadnjake« svoga vremena, Franjo Marković je već g. 1873. u svome prikazu Kukuljevićeve drame »Poturica« u »Vijencu« pitao: »Socijalni jadi pariški, idealizam njemačkih klasika, plačljive tužaljke Birchpfeifferičine — to su za hrvatski Zagreb razumljive stvari, a istočno pitanje, a borba krsta s islamom, to je za nas surov, divljački prizor? Mi smo, veli se, već preboljeli »tursku dobu« naše književnosti, vjekovito klanje s Turcima već nas vrijeđa u pjesmi i glumištu. I tako je turstvo pokopano u našoj knjizi, al' u životu našem narodnjem?«

Ako se na pr. i može konstatirati, da su u istim godinama izišle Marxova »Misère de la philosophie« i Mažuranićeva »Smrt Smail-age Čengijića« ,onda to naoko može biti znak o našem zakašnjenju. Ali je Mažuranićeva pjesma bila slika naše tadanje krvave stvarnosti — i za nas posve aktualna! — Ako se i može konstatirati, da je Šenoa počeo ozbiljnije književno raditi, na kazališnoj kritici i feljtonu, u godinama, kad je Zola već počeo pisati svoj ciklus Rougon-Macquart i kad se bio započeo pokret parnasovaca, onda i to utvrđuje tezu o našem zakašnjenju. Ali za nas nije važno to zakašnjenje, nego upravo činjenica, da su te Šenoine stvari, onakve, kakve su bile, proizišle iz potreba naše tadanje stvarnosti, i da su Šenoini tadanji istupi u toj našoj stvarnosti bili gotovo revolucionarni.

Obrnuto od te teze o zakašnjenju — treba istaći, da su naši najvažniji pisci, bez obzira na to, da li su osjetili kakav jači dodir sa zapadom ili nisu, bili više manje izraz onoga, što je u njihovo vrijeme zaokupljalo n a š e duhove. To vrijedi za sve važnije hrvatske pisce — Preradovića, Šenou, Markovića, Gjalskoga, Kranjčevića, itd. U Hrvatskoj se nije ni mogla razvijati književnost, koja bi išla potpuno paralelno sa zapadom — naprosto stoga, što ni hrvatski život nije išao paralelno s njime. Ako smo u tom našem životu morali rješavati vlastite probleme, onda je i naša književnost morala biti ispunjena tim istim problemima, a ne problemima iz života evropskoga zapada. I izraz je u toj književnosti morao biti

takav, da bude razumljiv publici, za koju je ona pisana. Ako su na pr. četrdesetih godina izlazila djela Proudhona, Engelsa, Marxa, Bakunjina — onda kraj toga treba istaknuti, da se u tim godinama u Hrvatskoj tek rješava pitanje kmetstva, i da se u to doba u nas nije moglo ni govoriti o radništvu niti o proletarijatu, niti o kapitalizmu, kad se radnici, kao društveni sloj, u Hrvatskoj počinju javljati tek sedamdesetih godina, i kad se kapitalizam kao pokretna snaga u hrvatskom ekonomskom životu stao osjećati tek osamdesetih godina.

Većina naših t. zv. romantičara — od Preradovića do Šenoe — bili su naše prilike vrlo aktualni pisci, koji su na svoj način iznosili ono, što su vidjeli u hrvatskom životu svoga vremena. Marković je u svojim djelima dodirivao više manje sve aktualne probleme hrvatskog političkog i duhovnog života šezdesetih i sedamdesetih godina: odnos između intelektualaca i sela, između »gospode« i naroda, političke prilike u Hrvatskoj, naš odnos prema strancima, pitanje slobode savjesti, i sl. August Šenoa bio je pisac, koji je najbolje izražavao svu duhovnu atmosferu svoga vremena: i socijalni i prosvjetni, i ekonomski, i državnopravni problemi onoga doba našli su u njegovim djelima najpuniji i najdirektniji izraz. Šenoa je u svojim romanima iznosio i tekovine naše tadanje nauke (djela Kukuljevića i Račkoga), i pitanja, kojima su se bavili hrvatski političari (odnos prema Madžarima i Nijemcima) i ekonomi (pitanje zadruge) i sociolozi (priliv ljudi sa sela u gradove)). Problematikom svojih djela on je za Hrvatsku bio dakle potpuno suvremen pisac. A tehnika njegovih djela bila je takva, kakva je u našim tadanjim prilikama morala biti — jer u protivnom slučaju ona ne bi naišla na onakav odziv u hrvatskih čitača, na kakav su naišla. To dokazuje njegov neuspjeh s »Ljubicom«.

Čitav Kranjčević — bez obzira na to, s kakvim ga zapadnoevropskim piscem možemo ispoređivati — u stvari znači prodoran krik nad hrvatskom stvarnošću njegova vremena. I prema tome je on bio za nas potpuno suvremen. — To donekle vrijedi i za znatnije predstavnike hrvatskog realizma. U vrijeme Khuena, kad je u Hrvatskoj vladao politički teror, i korupcija, i svađa između stranaka ,hrvatski su pisci bili gotovo jedini, koji su hrvatskom čitaocu znali da pokažu istinitu

sliku njegova vremena i da ga na svoj način spremaju za bolje dane.

Sve ove činjenice ne znače međutim, da teza o našem zakašnjenju nije nikako opravdana, i da poređenja sa zapadnoevropskim literaturama nisu potrebna. Te su isporedbe vrlo nužne, jer ni hrvatska literatura ne živi u zraku, odijeljena od svijeta, da bi se mogla proučavati sama za se i prema nekim svojim zasebnim kriterijima. Rezultati ovakvih usporedbi uvijek su korisni i poučni.

Ali značenje tih isporedaba nije u tome, da na osnovu njih stvaramo zaključke o našoj velikoj zaostalosti, i da sa smiješkom samilosti gledamo na vlastite napore u književnosti. Konstatirajući, na osnovi ovakvih paralela, naš odnos prema književnostima zapada, ispitivač hrvatske književnosti dobit će na taj način jasniju sliku o položaju, što ga ta književnost zauzima među stranim literaturama. Ali njezino značenje za Hrvate ne zavisi od toga, da li su hrvatska književna djela nastajala u isto doba ili poslije sličnih djela na zapadu, nego od toga, koliko su ona istinski i snažan izraz hrvatske stvarnosti. Zato bi u ispitivanju i prikazivanju te književnosti ovome pitanju trebalo posvetiti bar toliko pažnje, koliko tezi o zakašnjivanju.

Promotrena s ovoga stajališta, hrvatska književnost u svojoj cjelini ne pruža tako neutješnu sliku natražnosti, kako bismo to mogli zaključiti na osnovu teze o zakašnjivanju. U djelima najboljih hrvatskih pisaca došao je ipak kako tako do izražaja hrvatski život, onakav, kakav je bio — bez obzira na tehniku, kojom su se pisci služili. To vrijedi za sva razdoblja hrvatske književnosti — od Mažuranića i Preradovića do Budaka i Kolara.

Ako se hrvatskoj književnosti ima što primijetiti, onda to nije konstatacija, da se hrvatski pisci nisu dosta povodili za zapadnoevropskim piscima, nego činjenica, što oni nisu uvijek dosta snažno osjetili ono, što se zbiva oko njih, što prema tome nisu uvijek dosta reagirali na pojave našega života, i što nisu uvijek bili umjetnici. Zanimljivo je na pr., da su u hrvatskoj književnosti jedva zabilježena vremena, u kojima su socijalni preokreti bez sumnje izazivali velike potrese duša (lom feudalizma), dok su se pisci u isto doba pokatkad

bavili izrazito knjiškim problemima. Sam život, mutan, krvav i raznovrstan, ostajao je često izvan dohvata te literature.

Hrvatskoj književnosti poslije godine 1918. ne može se predbaciti, da nije u uskoj vezi sa literaturama zapada. Nikad hrvatski pisci nisu toliko čitali strana djela kao u posljednjih dvadeset godina, i nikad hrvatska književna publika nije toliko bila informirana o pojavima u evropskim literaturama kao poslije godine 1918. Pa ipak, znatan dio hrvatske književne produkcije posljednjih decenija niti je uopće hrvatski, niti je umjetnički. — S povicima o potrebi stvarnosti u književnosti znatan dio hrvatskih pisaca jednostavno je k nama prenosio strane klišeje, i umjesto istinskog doživljavanja stvarnosti u svojim je spisima ostavljao dojam školskih zadaća, napisanih na određenu temu (socijalnu, seljačku, itd.). Za taj se dio suvremene hrvatske književnosti doduše može reći, da se razvijao paralelno s nekim pojavama u svjetskim književnostima, ali je baš to dokaz ,kako taj paralelizam nije uvijek prednost. Gledajući u strane uzore, hrvatski su suvremeni književnici često zaboravljali da gledaju oko sebe.

Kao što u svemu, što živi organskim životom, iz unutarnjih snaga, tako i u hrvatskoj književnosti treba kriterije za njezinu raščlambu tražiti u njoj samoj, u prilikama, koje su je stvorile i u kojima se ona razvijala, a ne u nečemu, što s njome ima malenih ili nikakovih veza. Paralele s velikim književnostima prijeko su potrebne, i bez njih se pravo proučavanje hrvatskih pisaca ne može ni zamisliti — ali se time ne rješava cio problem. Isto je toliko važno, ako ne i važnije, i drugo pitanje: Koliko je naša književnost proizišla iz nas samih, i što ona znači za nas.

PRIJEVODI CITATA NA STRANIM JEZICIMA

Str. 35.: Kukuljevićevo pismo Preradoviću (od 30. VI. 1841.):

Ako ti dakle pripovijedam, da grad još uvijek sijeku iste ulice, da su crkve i kuće zadržale svoj dosadašnji položaj, onda će te to isto tako malo privlačiti, kao i opis naših muka i nevolja na vježbalištu i u vojarnama, koje su još uvijek ostale iste. Iz ovoga ćeš razabrati i to, kako mi je bilo od vremena našega rastanka: vezan zbog svagdanjega kruha na općeni zakon, moram i ja pomoći vući veliki jaram, moram pritajivati razum i osjećaje, kako bih se mogao pričinjati dosta životinjom, da mogu s jednakima podnositi jednak pritisak. Da, dragi prijatelju, žalosno je iskustvo, kad čovjek u svojim najljepšim godinama goji želju, da se još jednom rodi, da si prema vlastitom nazoru potraži mjestance u ljudskom društvu. Kako zavidim tebi i sretnim prilikama, koje te okružuju: lijepa prošlost leži za tobom, a vesela sadašnjost obećava ti najsjajniju budućnost. Ali, koliko ti god jako zavidim, isto tako bi ti bio vrijedan sažaljenja, kad ne bi htio spoznati, kako je tvoj sadašnji položaj srećan i kad bi se trudio, da u lažnim razlozima tražiš uzrok nezadovoljstvu. Zato iskoristi čas, koji izmiče, i pomisli, da ima miliona ljudi, koji čeznutljivo uzdižu pogled prema tvojoj visini.

Str. 36.: Kukuljevićevo pismo Preradoviću (od 17. X. 1841.):

Tisuću sam ti puta zavidio i zavidim ti i sad zbog tvoje slobode: ako i čuješ, da okovi zveckaju, ti ih bar ne osjećaš. Pukovnika već ne mogu izdržati, a ostali su stožerni časnici ništice, koje dobivaju vrijednost samo po njemu, i prema tome se sasvim klanjaju njegovim neukusnim mislima i nazorima. Treba nas doista žaliti, i ako se za nas ne digne kakav mesija, mi ćemo s vremenom svi imati da pretrpimo smrt na križu. Cijeloga ljeta niti jednoga slobodnoga dana — nikakve stanke, da čovjek udahne, da spozna, kako u nama još stanuje ljudska duša — tako se daleko popeo materijalizam, tako je daleko zalutao fanatični žar jednog aristokrata, koji lebdi u svojoj tobožnjoj visini. Nikakva radost ne oživljuje mrtvoga mehanizma pukovnije, sve se događa, jer se događati m o r a; drugim riječima: č o v j e k s a d a s l u ž i z b o g g l a d i! Što se tiče moje neznatne ličnosti, i ja sam s drugima vukao veliki teret, i u rijetko slobodnim časovima utekao se za opkop knjiga i pjesničke ravnodušnosti, te sam potražio naknadu na poljima prijateljskih muza. Ali iz toga nije izišlo ništa znatnije, nekoliko sitnica i nastavak pjesničke pripovijesti »Das Portrait des Banditen«, koje ćeš se još možda sjetiti.

Str. 38.: Službeni izvještaj o Preradoviću:

Tihe, mirne ćudi, ozbiljan i promišljen, čvrsta značaja, u kome su obuhvaćene odlučnost i izdržljivost, znade se potpuno svladati, te je promišljeno miran. Ima vrlo mnogo prirodnih darova, s ispravnim i brzim shvaćanjem. — Govori vrlo dobro njemački, talijanski i slavenski, prilično dobro francuski i češki, a razumije sva slavenska narječja... S časnicima i momčadi postupa strogo, ali dobrostivo, vrlo se brine za svoju četu i zna povoljni djelovati na njezin duh... U pukovniji uživa velik ugled zbog svoga poštenoga, pravednog značaja i ostalih svojih dobrih svojstava. To je čovjek obrazovan, živi moralno, a njegove su gospodarske prilike sređene. Ukupni dojam označuje dobro spremna, obzirna i razborita službenika, stroga, ali pravedna, brižljiva i poštovana zapovjednika, dužnosti odana, pokorna potčinjenoga, poštovana druga i čovjeka s osjećajem časti, radnom snagom i socijalnim vladanjem.

Str. 39.: Šokčevićev izvještaj o Preradoviću:

Pukovnik Preradović, slavljeni hrvatski pjesnik, pripada ultranacionalnoj stranci. Iako ja nikako ne sumnjam u dobro mišljenje pukovnika Preradovića, to on kraj svojega prenapetog narodnog osjećaja ipak izražava nazor, da hrvatski narod potlačuju, da vlada za nj ništa ne čini i ne ispunjava njegovih pravednih ž,elja. Ove izjave čuo sam iz njegovih usta.

Str. 40.: Iz Preradovićeve molbe caru:

Kako je ipak najpokornije potpisani, jer nema nikakva imutka i jer ovuda vlada velika skupoća, već zbog dosadašnje bolesti iscrpao sva pomoćna vrela, to nije u položaju, da bi vlastitim sredstvima mogao pokriti još veće izdatke za liječenje u kupelji.

str. 50.: Lenauova pjesma »Na grobu Höltija«:

Hölty! Tvoj prijatelj, proljeće, došao je! Tužeći luta on u gaju, želeći da te nađe; ali uzalud! Njegov tužni zov gubi se među samotnim sjenama!

Str. 50.: Lenauova pjesma »Suhi list«:

Kroz prozor dolazi suh list, koji unutar unosi vjetar; ovaj laki, otvoreni listić pisala mi je smrt.

Suhi list zadržat ću si i spremiti među listove, koje sam nekoć dobio od nje. To su bila lijepa vremena!

Vani stoji stablo tako golo. Kao što ono u letu ne prepoznaje više svoga lista, tako možda ni ona svojega, unatoč svome potpisu.

Riječi mrtve ljubavi mole, da uništim i njih; pred očima mi stoje kao čvrsto uhvaćeni lašci.

Ipak ne ću da priuštim dragoj obmani, da ih bacim u vatru; riječi me gledaju žalosno, što ne mogu umrijeti.

Ja čvrsto držim, na gorku radost, ono, što je bilo sva moja sreća. U svome bolnome gubitku hoću da opet čitam o sebi iz prošlosti.

Suhi list mećem k tome — blagu vijest smrti, da svaka patnja ima konac i da se svaka rana može izliječiti.

Str. 53.: List Kukuljeviću iz g. 1842.:

Dragi prijatelju!

Ti si me potaknuo i ja sam ti obećao, da ću prema vremenu i raspoloženju dopustiti, da do tebe zazveče pojedini glasovi moje neznatne muze, otrgnuti od vječne jednoličnosti u poslovima moga zvanja. Činim to rado, jer sam uvjeren, da ću biti shvaćen, a činio bih to još radije, kad bih toliko vladao našim jezikom, da bih svoje osjećaje mogao zaodjeti u prikladno domovinsko ruho. To nažalost ne mogu, a i nedostaju mi potpuno prilike, da bih se mogao nadati, kako ću to s vremenom moći... Kad bih bio u kakvoj drugoj pokrajini, našli bi se lakše prijatelji i istomišljenici, i prije bi mi mogao dospjeti u ruke kakav list ili knjiga, a po tome prije i nada, da ću se usavršiti u jeziku svoga naroda, ali ovdje sam od svih ovih sredstava odrezan kao izgubljena straža. To neka mi služi kao isprika pred tobom i pred svima prijateljima u domovini, koji me slušaju, da ovdje pjevam o domaćim čuvstvima na tuđoj liri.

Str. 54.: Preradovićeva pjesma »Prošlost«:

O, zlatno doba, kad sam po tako lijepim danima osjećao svoju prvu sreću još ljepšom; ja stojim pred tobom s čežnjom i krzmanjem, kao što je Manfred stajao pred sjenom Astarte!

Gotovo se koleba moja vjera, da li si ti ikad tukao, sveti čase, koji si moje srce stegnuo pod svoju vlast; tek kao zvuk davno umuklih priča pojavljuješ mi se, poznat samo kao varava slika!

Ne! Lažne slike, što ih je rodio san, ne varaju varljivim plamečcima; ipak ne može potjecati od sna ona sreća, koja je, kao u snu, bila samo u srcu; kad bi se i srušila stijena istine, ipak ostaje vječno istinitim ono, što je čovjek osjećao!!!

Str. 55.: Preradovićeva »Moja pjesma«:

U daljinu htjela bi poći. O, i ja bih rado pošao s tobom. S tobom bi mi i najdalja daljina bila dragom domovinom.

Daleko od ovoga glasnoga mnoštva, daleko od jada ovih okova, nepoznat i ne poznavajući nikoga, bila bi ti sama moj svijet.

Lako bih našao kakvo mjestance, prikladno za naš mir. Ta zemlja je svuda zemlja, a moje nebo svuda ti.

Str. 171.: Geibelova pjesma iz ciklusa »Uspomene iz Grčke«:

Na heronejskoj ledini, na starom bojištu, leži mramoran kip lava kao okamenjen u bolu.

On podsjeća, da je smjela atenska mladež jednom krvarila u boju ovdje, gdje se sada povija stričak.

O Helado, koja će usnica reći, što je tvoje srce pretrpjelo, kad je ovdje strančeva kosa prerezala liljane slobode!

Što ti je tada pomogla kobna naklonost muza, u božanski bogatim prsima radosno svijetlo umjetnosti?

(Što su ti pomogli) duboka umnost tvojih mudraca, lovorov nakit pjevača — u onaj željezni dan što ti je sve to koristilo?

Ah, bolesna u srčiki života od ljubomornoga žara, prolila si uzalud svoju posljednju junačku krv.

Jer si na kucaj razriješila čvrsto pletivo svojega svežnja strijela, pao je slomljen jedan po jedan tvoj cijeli rod.

Sa željeznom odlukom prihvatila je uzde barbarska ruka — O, gledaj u ovo zrcalo, gledaj, moja domovino.

Str. 174.: Stihovi iz Hugoova »Cromwella«:

Oružju Izraela pokazao se Bog sklonim. Armagh je napokon zauzet! Željezom, vatrom istrijebili smo starce, djecu i žene, najmanje dvije tisuće ima mrtvaca; posvuda teče krv; i ja idem iz crkve, zahvalivši tamo Bogu.

Str. 174.: Guyauovi stihovi:

Svemir u pokretu, s dušom u bunilu, sav i čitav odjekuje.

Str. 175.: Lamartineovi stihovi:

Nerazumna životinja, što urla i viče, voda, što izbija, trava, što se savija, sok, što curi u obliku kiše, svi ovi žamori snage i života, koje šutnja uvećava, i ovo žuborenje biljnoga svijeta, što kuca pred našim nogama od vlati trave do kovine — neka se ovi glasovi, spojeni u velik kor, uzdignu, da zajedno pjevaju onome, koji ih je stvorio.

Str. 174.: Iz knjige Johannesa Pfeiffera:

Mi vidimo ovdje, slično osjećanju svijetla u sumrak, odmah prijelaz od pretežito svijetlih k pretežito tamnim vokalima ... Osnovno je raspoloženje unaprijed udešeno na određenu dubljinu ...; ono se zasniva na onom dubokom u-glasu, koji se značajno odmah u početku postavlja kao ritmičko težište nasuprot ostalim svijetlim vokalima i koji je svojim ponavljanjem u sroku na kraju — ruhest Du — povukao u svoje dubljine i vokale, koji ga okružuju.

S A D R Ž A J

Književni pojmovi Iliraca 5

Literatura o Preradoviću 26

Ulazak sela u noviju hrvatsku književnost 72

Socijalna pozadina Perkovčevih pripovijesti 89

Selo u djelima hrvatskih realista 115

Regionalizam u književnosti 132

Šimunović i kritika 145

Literarne paralele 166

SEMINAR
ZA
SLAVENSKU FILOLOGIJU
u Sveučilištu u Zagrebu